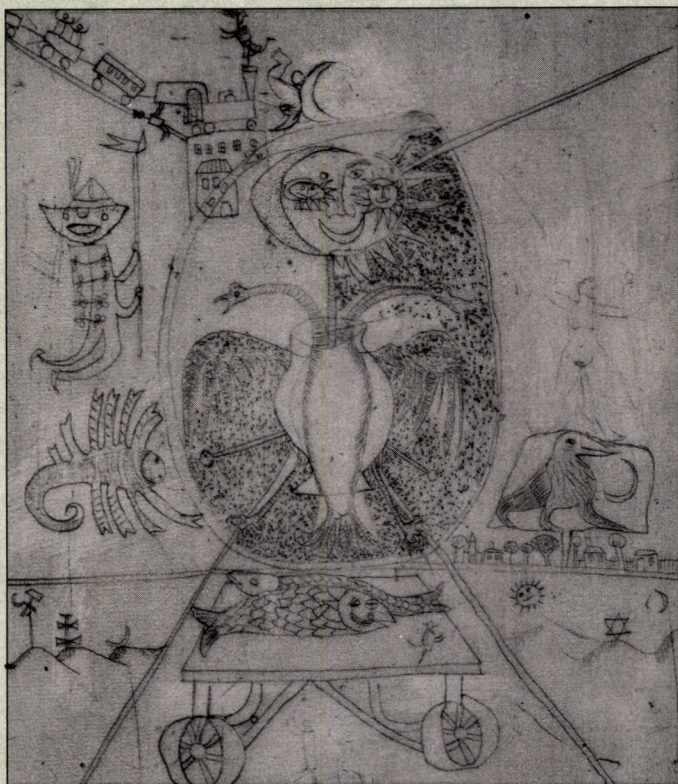

MAGYAR SZEMLE

kére
JOBBÁGYI GÁBOR: EUTANÁZIA, I – TÖRÖK BÁLINT: 1944. MÁR-
CIUS 19, II – GÁSPÁR G. JÁNOS: KÉT FÉLIDŐ KÖZT, A PADLÓN
– EGEDY GERGELY HUGH CECILRŐL – KUGLER JÓZSEF:
KÁRPÓTLÁSRA VÁRVA – LÁSZLÓFFY ALADÁR: PINGVINTÁNC
A KURDOK KÖRÜL – METZ KATALIN: DRÁGÁN BEVÁSÁ-
ROLT BUKÁSOK – SZEIFERT JUDIT JÁNOSSY FERENC RŐL
– BOD PÉTER Á.: BENN VAGYUNK, DE MI VÁLTOZOTT?

HÍREK. A Magyar Szemle Könyvek sorozatában megjelentek Metz Katalin színházi esszéi *Hetedhét határon túli gongütések* címmel. A könyvet Tarján Tamás irodalomtörténész mutatta be május 27-én a Fókusz Könyváruházban.

Június 5-én a szerző jelenlétében mutattuk be a budavári könyvünnepeken Chantal Delsol francia filozófusnő *A köztársaság mint francia kérdés* című politikai tanulmányát. A kötetet, amely szintén a Magyar Szemle Könyvek sorozatában jelent meg, Kodolányi Gyula, Martonyi János, Láncki András, Farsang Árpád méltatta.

A könyveket előfizetőink kedvezményes áron kaphatják meg szerkesztőségünkben.

2004-ben lapunk ára az újságárusoknál változatlanul 388 forint. Előfizetőink kedvezményes áron, továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2003) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 6200 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Livia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XIII.	5-6. SZÁM	2004. JÚNIUS
GRÓH GÁSPÁR	<i>Májusi rekviem</i>	3
JOBBÁGYI GÁBOR	<i>Eutanázia I.</i>	6
EGEDY GERGELY	<i>Konzervatívizmus, kis- és nagybetűvel</i>	33
PETRIK BÉLA	<i>A népi mozgalom kezdetei II.</i>	54
TÖRÖK BÁLINT	<i>1944. március 19. II.</i>	73
KUGLER JÓZSEF	<i>Kárpótlásra várva</i>	89
M. SZEBENI GÉZA	<i>A „De Gasperi-évek”: 1945–1953</i>	111
NAGY MIKLÓS MIHÁLY	<i>Világlátó magyar katonák</i>	129
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Pingvintánc a kurdok körül</i>	166
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	<i>Magyar rémmesék Átok-patak</i>	154
1% METAFIZIKA	<i>Babits Mihály: Bergson filozófiája</i>	157
	KÖRKÉP	
GRÓH GÁSPÁR	<i>Csapdában</i>	159
PELLE JÁNOS	<i>„A horthyizmus Scyllája és a bolsevizmus Charibdis között”</i>	172
GÖRGÉNYI ZSUZSA	<i>Politika – etikai alapon</i>	179

SZEIFERT JUDIT	<i>Magányos lovas</i>	182
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A vasbeton mestere</i>	189
METZ KATALIN	<i>Drágán bevásárolt bukások</i>	195
TÓTH KLÁRA	<i>Európa képekben</i>	198
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Két félidő közt a padlón</i>	200
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Bent vagyunk – de mi is változott?</i>	210
	<i>Summaries</i>	219
	<i>E számunk szerzői</i>	222

Ebben a számban Szeifert Judit Jánossy Ferenc festőművészről szóló írásából közlünk részleteket. A címlapon a művész *Jelek és tárgyak* című hidegtű metszete szerepel. A reprodukciókat Szalontai Ábel készítette.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

T-Mobile

II. fokozat

alma:

k. Gróh Gáspár

MÁJUSI REKVIEM

nyj. publicistika

Különös ez az idei május a Balaton-felvidéken. Négy év szárazság után rendre esik az eső, az időjárás jóvá akarja tenni, amit az elmúlt aszályos időszakban mulasztott. Ami túlélte a száraz időszakot, bepótolja az elmúlt évek veszteségeit. A szamóca lábszárközépig ér, a pity-pang térdig. Mindez már nem segít a két nyírfán, azok már a múlt év augusztusában föladták. Kiszáradt törzsükön csak a borostyán zöldell.

A nyírfa nem hosszú életű. De azért az embernél tovább szokott élni. Négy-öt éves lehettem, amikor ezek a fák a helyükre kerültek. Egyikük az ültetés évében látszólag kiszáradt, de aztán a tövéről két hajtás mégis útnak indult. Ez a fa volt a szebbik, ahogyan dupla törzse kettős íve a szélben hajladozott... Mintha elvarázsolt táncosnők bővölték volna a völgyet. S aztán nőttek, gyorsan és nagyra, mert valami titkos vízáramlatra leltek ezen a száraz vidéken. A Víz azonban 2003 nyarán egyszer csak nem volt többé. Azt halottam akkor, hogy a környéken a nyár elejéig szokásos 400 milliméter körüli csapadék helyett csak 60 érkezett. Ezt nem bírták ki a nyírfák, de az erdő tölgyeinek vagy a fele sem, mert addigra már három aszályos év szárította ki az altalaj vízkészletét. És most már csak száraz ágaikat tördeli a szél, amint a zápor veri a harsogóan zöld fűvet.

Nem csak én láttam e fákat gyerekként, azok is engem. Látták, ahogyan a szőlőhegyből nyaralótelep lett, és most már egyre inkább kertvárost játszik, hallották még a völgy fácánkakasait, talán még a valahai fogolycsapat is

járt erre, meg a szalonka. Most aszfaltos út van a kert előtt, legfeljebb az tűnik fel, ha éppen nincsen forgalom. Hol van már az az egykori, viharok mosta út, amelynek minden méterét ismerte a talpam, mert akkoriban a nyarat mezítláb töltöttem. Az jelentette a szabadságot. Egymást váltotta különbözően tárgyilagos homok, a forró por és a hűvös agyag – annak megfelelően, hogy mennyire lejtett az út, mert aszerint mosták el és rakták le a nyári zivatarok nyomán támadt fürge patakocskák hordalékukat. Aztán elmúlt ez is, az aszfalt egyforma mindenütt.

És hol vannak azok, akikkel együtt éltük mindezt... Az egykori szomszédok helyére mások kerültek, a régiekről már nincs is kivel beszélgetni, arcuk emlékét jószerével egyedül őrzöm. Házaikat mások lakják, az egykori istállók helyén garázs, a kutakat fölöslegessé tette a vízvezeték. Nem dobrokol már a szomszédban a Kedves nevű ló, nem is köhög éjjelente, mert kehes volt egy kicsit az istenadta, nem kukorékolnak hajnali kakasok. Tehénbőgés a legutóbb a rádióból hallottam.

S már azok sem lehetnek itt mindannyian, akiket én hoztam ide. Hiányuk eleven seb, amit idővel újabb hiányok fednek el, az ifjúság boldog felfedezéseinek korszaka után az élet lassanként a veszteségek történetévé hajlik: ahogyan nem élők, hanem túlélők leszünk. Hol vannak ők, az élet aszályának áldozatai, az egyedüli példányok, a sok külön csoda, akik nélkül elképzelhetetlennek látszott még saját létezésem is? Hol van, akivel esteiken át hallgatva néztük a Sarkcsillag körül forduló csillagképeket, s hallgattuk a macskabagoly éji siralmait, hol a fiú, akivel teliholdkor süllőzni jártunk az ezüst vízű tóra, s körülöttünk csobogott-locsogott a sok aprócska hullám?

A kerti ösvény a nyírfák között vezetett, s azok úgy álltak két oldalán, mint valami japán kapu oszlopai. Közük átlépkedve más térbe jutottunk: hazaértünk. Van-e ott-hon, ha nincs kapuja? De kapu-e, amin nem lépnek át

azok, akiknek, ha csak egyetlen alkalommal is, otthonuk volt a hely, ahova rajta keresztül jutottak? Vigasz-e, hogy akik elmentek, azokat más kapu várja, bizonyára fényesebb, mint fáim fekete rajzú fehér törzse?

„Senki nem halhat meg helyetted” sóhajtott fel elmúlása közelében Dsida Jenő, a mozarti lelkű költő, aki a legfényesebb ragyogásában is úgy látta meg a halál árnyékát, mint a legsötétebb zuhanásban az élet tündökletes fényét. S közben, a fény és a sötétség között feszülve nem tudott hallgatni *ennek* az elmúlással teljes létnek kimondhatatlan gyönyörűségéről.

S ha meg nem halhat, nem is élhet más helyett senki. Pedig ezt próbálok, a magam vigasztalására, őrizni a veszteségek emlékét, s ezt fogom tenni akkor is, amikor kivágom a fákat, hogy újat ültessek, igen, azokat is az elmúlásnak, hátha majd ők emlékeznek valameddig énrám, de addig vár még a feladat: a hűvösödő őszenben, vagy téli fagyban, alkalmi túlélőként a nyírfák hasábjait tűzre vetve nézni az elhamvadó parazsat, benne a múltat, s azt a jövőt, amiben magam is múlttá válok.

Most azonban még május van, harsogóan zöld, mint ha a gyász valami távoli, ide nem illő csúfság, a rossz modor bizonyosága lenne, mert az élet nem szeret az elmúlásra gondolni. A növények derűjét irigylem, ők aligha ismerik az életben maradás árulását. A megmaradtak elemi erővel használják ki a nekik jutó több fényt, több nedvességet. Mert hiszen ezek az árva nyírfák is így virultak évekket ezelőtt, csak aztán kezdődött a fenyegetettség. Próbálkoztak ők is, szegénykéim. Előbb kisebb, aztán kevesebb levelet növeltek, hogy ne kelljen a drága vizet elpárologtatni, aztán abból is ledobták a fölösleget. Aztán mindet. Aztán már többé ki sem hajtottak: egy fa apránként is meghalhat. És az ember?

alul:
EUTANÁZIA I.

K: Jobbágyi Gábor Kívánatra ölés

ny: tanulmány

Az élet végén hasonló státus- és személyiségi jogi kérdések merülnek fel, mint az élet kezdetén: jogképesség kérdése, önrendelkezési jog és életjog ütközése, az állam és az orvosi hivatás jogai-kötelezettségei.

Az abortuszkérdéshez viszonyítva, számos *rokon vonás* fedezhető fel:

– A tradicionalista-konzervatív nézetek élesen szembeállnak a liberális-materialista nézetekkel. E nézetek ütközésénél is alapvető civilizációs-világnézeti ütközéseknek lehetünk tanúi.

– Ezen kérdéskör is *komplex*; megtalálhatók benne az orvosi-erkölcsi-filozófiai-jogi kérdések (polgári jogi, alkotmányjogi, büntetőjogi).

– E területen is felmerül az önrendelkezési jog és életjog ütközése, a jogképesség kérdése, az orvosi hivatás etikai-jogi dilemmái, az állami jogosultságok és kötelezettségek köre.

– Itt is jellemző a fogalmi zűrzavar; az általában használt fogalmakat irányzatonként-szerzőnként másként határozzák meg; ezért az ellentétek sokszor fogalomhasználati ellentétekből adódnak.

– E területen is az emberi élet, az emberi lét és minőség alapkérdései merülnek fel.

Ugyanakkor az eutanáziakérdésnek, az élet végén felmerülő státus- és személyiségi jogi problémának számos, az abortuszkérdéstől *eltérő, speciális jellemzője* van.

– Az abortuszkérdésben a világ jelentős részén *engedékeny, liberális a szabályozás* (vagyis áttörték az évezredes tiltókorlátozó normákat), addig az eutanáziakérdésben két ország kivételével (Hollandia, Belgium) *teljes a tiltás-korlátozás*, az évezredes szokások és szabályok melletti kitartás.

– Ezért az eutanáziakérdésnek jelenleg sokkal *kiseb a gyakorlati jelentősége, hatása*; míg az elvi és törvényhozási vitákban a liberális eszmerendszer képviselői a korlátok-tiltások leépítését akarják elérni, addig a tradicionalista-konzervatív nézeteket vallók védik a fennálló állapotokat.

Magam e kérdéssel 1981-ben¹, és kandidátusi értekezésemben (1986)² foglalkoztam először. Akkori nézeteimet úgy hiszem ma is vállalhatom, néhány kezdeti állapotban lévő javaslatomat a gyakorlat elfogadta (pl. a kezelés visszautasításának lehetősége).

Húsz év alatt azonban megváltozott a kérdés hazai és nemzetközi környezete, felfogása, új jelenségekkel kell szembenézni. Így indokolt a problémakör újratárgyalása, új megközelítésben.

A változások közül csak néhányat említek meg:

– Az 1972. II. Eütv. kategorikusan elutasító volt e problémakörrel szemben, s ebből adódóan számos gyakorlati nehézségre meg sem kísérelt választ adni, míg a hatályos Eütv. alaposabban foglalkozik e kérdéssel – igaz, ezzel a gyakorlati problémák nem szűntek meg. Ezért is kellett az Alkotmánybíróságnak határozatot hozni ez ügyben.

– Húsz évvel ezelőtt a jogállamok jogalkotása és jogszolgáltatása abszolút elutasító volt, mára két ország engedékeny lett, több nemzetközi szervezet állást foglalt (EU, WHO stb.).

– A halál körüli orvosi-pszichológiai kutatások meglepő, teljesen új eredményeket értek el, amely gyakorlatilag új tudományterületek (thanatologia, palliatív medicina stb.) megjelenését eredményezték.

– A modern egészségügyben nagyot fejlődtek az életmentő-életmeghosszabbító eljárások, a halottak szerveinek és szöveteinek átültetése tömegessé vált, mindez új *gyakorlati kérdéseket* vet fel a haldoklás folyamatában, a halálnál.

A halál élménye és problémája néhány kultúrkörben

Az ember haldoklása, halála, a halottkultusz minden kultúrában szokásokkal, jogi előírásokkal körülvett, kiemelt fontosságú esemény. Lehetetlenség e helyen a témakörhöz kapcsolódó, évezredek és napjainkig aktuális művészeti, tudományos hagyományokat, emlékeket, adatokat még csak vázaltszerűen is érinteni.

Egyénileg a halál – többek között – azért kiemelten fontos probléma, mert az egyén kapcsolata megszűnik az őt körülvevő materiális világgal, olyan folyamaton átmenve, melyekről még senki nem tud beszélni. (Az ún. „halálközeli élmények”³ esetében nem a „halálról” számolnak be a folyamatot átéltek, hanem a halált megelőző állapotról – mivel életben maradtak.) A tudományban elfogadott nézet szerint (Baumann, van Baanen, Haussamen, Freud) az „emberi öntudat számára a saját halála – legalábbis az exitus pillanatáig – megtapasztalhatatlan állapot, empirikus tabu. Másként fogalmazva; olyan elkerülhetetlen személyes esemény, amely életünk során mindvégig kívül reked önreflexiónk körén”.⁴ A környezet, az *embert körülvevő közösségek* szempontjából szintén általában megrázó esemény a halál, mert az emberi közösség materiálisan végérvényesen elveszti egy tagját. A halál társadalmi-jogi következménye többek között a *jogutódlás*.

A halál eseménye különösen a modern, materialista világkép és ember számára jelent megrázó élményt, szinte megoldhatatlan problémát.

Az istenhiten, tradíciókon alapuló minden eddigi emberi társadalom nagyon gazdag szokásrenddel vette körül a haldoklás, a halál és a temetés folyamatát, és minden vallási kultúrában szilárdan él a hit, hogy a halott élete valamilyen formában folytatódik, a halottal a kapcsolat nem szakad meg véglegesen (túlvilági élet, feltámadás, újjászületés).

A magyar hagyományvilágban a születés, a házasság és a halál volt az élet három sarokpontja, melyeket rendkívül gazdag hagyományrendszer vett körül. A jogi népszokásokban a „halott joga” volt a gyász, a ravatalozás, a búcsúztatás, a temetés és a halotti tor.⁵ Hasonlóan gazdag hagyomány és szokásrendszer veszi körül például a zsidó és cigány társadalomban a halál folyamatot.⁶

A kereszténység szerint Isten élet és halál ura, az ember nem határozhatja meg az élet kezdetét és végét. A bűnbeesés után (Ter. 3) a halálbüntetés, annak kifejezése, hogy az ember nem Isten, hanem teremtmény és ezért véges. Az Újszövetségben a halál és a bűn összefüggésben van, Szent Pál szerint „a halál a bűn zsoldja”. Ebből Jézus vezeti ki az embert a keresztény felfogás szerint, mert aki hisz benne és a szeretet törvénye szerint él, megszabadul a halál hatalmától, s hasonlóan hozzá, feltámad. (Róm. 6, 4–11). A feltámadás nem érzékelhető materiális úton, mert „érzéki testet vetnek el, és szellemi test támad fel” (1. Kor. 15.44).⁷

Mindebből következik, hogy a hívő embernek, a tradicionalista közösségeknek megoldható-elfogadható természetes esemény a halál, melyet a szokás és hitrendszer segítségével kezel.

Nem ez a helyzet a nem hívő embernél, a materialista közösségeknél. Itt az egyéni emberi élet a halállal végérvényesen megszűnik, s a materiális életben kell elérni minden „jót”, mert a halál ezzel szemben „rossz”. E szemléletben a halál körüli szokásrendszer végletesen leegyszerűsíti

rűsödik egy „búcsúztatássá”, a holttest többé-kevésbé „dologgá” válik.

A modern materiális világban új tudomány alakult ki a halállal kapcsolatos jelenségek vizsgálatára (thanatologia). A tudomány elismert képviselői szerint napjainkban a „halál eldurvulási folyamata” zajlik le. Ennek lényege, hogy míg a korábbi kultúrák befogadták, integrálták a halált intézményeiken keresztül, a modern kor „száműzni”, „kizárni” igyekszik. Napjainkban a halál „demetafizikálódott”, s ennek egyik formája, hogy a „ratió” felől közelítenek hozzá. Az emberek jelentős része „kórházüzemben” hal meg – ez kettős célt szolgál; egyrészt a környezet mentesül a haldoklással kapcsolatos feladatoktól, másrészt a haldokló olyan környezetbe kerül, ahol egy technicizált mechanizmus alárendeltje. E környezetben az ember nem „meghal”, hanem „meghalasztódik”, mert a halál időpontja is befolyásolható, vagy „kezelési dühvel” (M. Mischke) kitolható vagy közelebb hozható (kezelésmegvonás vagy eutanázia).⁸

A materiális szemléletben az ember az „élet ura”, ebből következik az élet feletti rendelkezés joga, amelybe beleértődik az is, hogy az ember befolyásolhatja az élet kezdetét (abortusz, művi megtermékenyítés), s a halál időpontját és formáját (eutanázia).

Így elmondhatjuk, hogy az *eutanáziakérdés a modern, materialista világ terméke és problémája*.

Az eutanázia fogalma és formái

Az eutanázia fogalmának nincs általánosan elfogadott jelentése, tartalma; szervezetenként, szerzőnként eltérő tartalommal, fogalommeghatározással használják. Ezen érzékelhető *fogalmi zűrzavar* az egyik oka a legalizálás kérdésében kialakuló sokféle nézetnek; mivel az egyes szerzők mást és mást értenek eutanázia alatt, ebből fakadóan eltér vélemény-

nyük az intézmény elfogadottsága tekintetében is.⁹ A zűrzavarra jellemző, hogy a köznyelv, a publicisztika „eutanázia” szóval fog át olyan esetköröket, amelyek egyértelműen „emberölésnek” tekinthetők, mert hiányzik belőlük az eutanázia fogalom egy vagy több lényegi eleme. (Ilyennek tekinthetjük pl. hazánkban a „Binder Gyöngyi” vagy a „Sötét Angyal” ügyet, ahol a joggyakorlat s az elmélet „emberölésnek” minősítette a történeteket, mivel *nem* orvos követte el a cselekményt, illetve az áldozatok részéről *nem* volt kívánság a halálra; mégis a publicisztika, a köznyelv „eutanázia-ügyek” címen tárgyalta a történeteket.)

Az önkéntes eutanázia fogalomköre többé-kevésbé a következő elemeket fogja át:

- eutanáziára az orvos–beteg kapcsolatban kerülhet sor;

- eutanázia esetén az orvos szándékos magatartásával a természetesnél vagy a lehetségesnél előbbre hozza a beteg halálát;

- a beteg gyógyíthatatlan állapotban van, szenved, s kifejezi akaratát a halálra;

- így az eutanáziára a beteg érdekében, annak kívánságára kerül sor, önrendelkezési joga alapján.

A szó görög eredetű: „jó” (vagy „szép”) halált jelent; tartalmában könnyű, szelíd halált, mentesen fájdalomtól, lelki gyötrelmekről, s az elhagyatottság érzésétől. Az ókori görög szerzők *nem* használják az orvos–beteg kapcsolatban a kifejezést, értelme Senecánál bukkan fel; „Aki már nem képes jól élni, tudjon legalább jól meghalni”.¹⁰ A Hippokratészi Orvosi Eskü – a szót *nem* használva – elutasítja a beteg halálának gyorsítását („Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem, ha kéri, és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok.”¹¹). A középkori teológiában ismeretlen volt a fogalom, a 19. század végén, a 20. század első felében a német tudományban bukkan fel ismét, majd kap alkalmazást a tragikus hitleri eutanáziaprogramban (lásd később). A szó a né-

met terminológiában ezzel annyira diszkreditálódott, hogy inkább a „sterbehilfe” (halálba segítés) fogalmat használják. Angolszász területen előfordul a „mercy killing” (kegyes halál, kegyelemből ölés) kifejezés.

A számomra legelfogadhatóbb, legvilágosabb, nagyjából egybehangzó meghatározások a következők:

1. „Eutanázia a beteg életének szándékos kioltása, akár a beteg saját kérésére, akár a közvetlen hozzátartozók kérésére, etikátlan (Eutanázia Deklaráció Madrid 1987. W. M. A.).¹²

2. „Eutanázia az orvosnak foglalkozása körében megvalósított szándékos ténykedése, amely a gyógyíthatatlan szenvedő beteg halálára irányul a beteg kérésére. Az aktív eutanázia esetén tevőleges, passzív eutanázia esetén mulasztással megvalósuló magatartásról van szó. Az eutanáziát végző orvos a halál bekövetkeztének idejét a természetes végnél korábban helyezi át. Az ember életének kioltását célzó tevékenység, mind az orvosi hivatással, mind az orvosi etikával összeegyeztethetetlen”.¹³

3. „Eutanázián a szó szoros értelmében olyan cselekvést vagy mulasztást értünk, mely természete és a végrehajtó szándéka szerint halált okoz, azzal a céllal, hogy megszüntessen minden fájdalmat. Az eutanázia tehát a szándékban és a használt módszerekben van.”¹⁴

Közös elem mindhárom meghatározásnál a *beteg halálára irányuló szándékos magatartás*. Ezt az elemet tekinthetjük a fogalom szempontjából a leglényegesebbnek.

Az eutanázia fogalmán belül különböző formákat különböztetnek meg, szintén nem elfogadott fogalmi jegyek alapján:

Aktív és passzív eutanázia

Aktív eutanázia esetén az orvos aktív, szándékos magatartással megöli a beteget. Ezt leginkább halált okozó injekció beadásával érheti el. Ennek egyik alfajának tekinthető az „asszisztált öngyilkosság” (PAS – a magyar jogi szaknyelvben öngyilkosságban közreműködés), mikor az orvos mérget juttat a betegnek, s azt a beteg saját cselekedetével veszi be.

Passzív eutanázia esetén az orvos szándékosan, saját akaratából *elmulaszt egy beavatkozást*, mellyel megrövidíti a beteg életét (pl. antibiotikum, lázcsillapító, vérnyomáscsökkentő megvonása, étel-ital megvonás stb.). A passzív eutanáziától határozottan megkülönböztetendő az *ellátás visszautasítása, mint betegjog* (Eütv. 20–23. §). Ez a jog megilleti a *gyógyíthatatlan haldokló beteget is*, meghatározott feltételekkel; itt azonban a *természetes folyamatok* szabadjára engedéséről van szó. Az *orvos saját magatartásával* ekkor sem idézheti elő a halált; az alap-egészségügyi szolgáltatásokat ekkor is nyújtani kell. Ebben az esetben az orvos a rendkívüli és aránytalan eszközök és beavatkozások igénybevételéről mondhat le (pl. reanimáció, súlyos műtét, intenzív kezelés stb.). Megjegyzendő, hogy a külföldi szakirodalom ritkán használja a „passzív eutanázia” kifejezést. Az aktív eutanáziának az ellentéte a *beteg önrendelkezési jogán alapuló kezelés-visszautasítás*. Fontos kiemelni, hogy az nem az „orvos joga”, hanem a betegé.

A két esetkör gyakorlati megkülönböztetése sokszor nehéz (pl. a lélegeztetőgép kikapcsolása aktív magatartás, viszont az orvostudomány a gép alkalmazásának mellőzésével helyezkedik a passzivitás területére). A teológia megfogalmazása szerint „ölni nem szabad, csak halni hagyni... Ahol valaki azért viselkedik passzívan, mert az a benyomása, hogy már nem tehet semmit, nem ő, hanem a betegség a halál oka”.¹⁵

A modern szakirodalom az aktív eutanáziát a büntetőjog körében tárgyalja, míg az ellátás visszautasítása (passzív eutanázia) a polgári jogban merül fel.

Direkt és indirekt eutanázia

A *direkt eutanázia* fogalma lényegében egybeesik az aktív eutanáziával; az orvos ez esetben egyenes szándékkal megöli a beteget. Az *indirekt eutanázia* azonban lényegesen különbözik a passzív eutanáziától; *indirekt eutanáziánál* az orvos szándéka a beteg fájdalmainak csillapítása; viszont a legyengült szervezetű betegnél fennáll a hozzászokás a fájdalomcsillapítóhoz, ezért a kívánt hatáshoz növelni kell az adagot. Ez a fájdalomcsillapítás egy orvos által ismeretlen időpontot túl, a szándéktól függetlenül a beteg halálát okozhatja. Ezt a magatartást a jog általánosan elfogadja, nem is tekinti „eutanáziának”, hanem az ún. „palliatív medicina” elfogadott részének. A német Legfelsőbb Bíróság 1996-os döntése szerint: „az orvosilag indikált, a haldokló kifejezett vagy feltételezhető kívánalmának megfelelő fájdalomcsillapítás akkor sem jogellenes, ha az – elkerülhetetlen, számításba vett, de nem szándékolt következményként – a halál bekövetkeztét sietteteti”.¹⁶

Önkéntes és kényszereutanázia

Az *önkéntes eutanázia* a modern legalizációs törekvések kiindulópontja. Lényege, hogy az eutanáziát beszámítható tudatú, befolyásmentes akaratelhatározású személynél lehet végrehajtani. A formaságok, az alapelvek, a garanciák betartása e körben alapkövetelmény. Ezen elemek hangsúlyozása a legalizáció hívei részéről azért kiindulópont, hogy élesen elhatárolódjanak a *kényszereutanáziától* (ld. hit-

leri eutanáziagyakorlat). Erre általában elmebetegek, fejlődési rendellenességgel született gyermekek esetén kerülhet sor, akiknél nem lehet szó beszámítási képességről, ezért „halálakarukat” vélelmezik, hasznossági szempontok alapján (ld. „értéktelen élet” fogalma).

A két esetkör megkülönböztetése fontos; megjegyzendő azonban, hogy a *gyakorlatban* az jelenti a gondot, hogy a haldokló beteg általában nincs beszámítható állapotban. Így az „önkéntes” eutanázián alapuló kezdeményezések a *gyakorlatban* többször „kényszer” eutanáziaként jelennek meg.

Az öngyilkosság és a kívánatra ölés kérdése

Az eutanázialegalizációs érvek gyakran hivatkoznak az öngyilkosság modern kori jogi büntetlenségére. Az érvelők szerint a cselekmény büntetlenségével a jog elismeri az egyén jogát, hogy életével önrendelkezési joga alapján rendelkezzen. Ha ez a „jog” megilleti a cselekvőképes, egészséges embert, a halálosan beteg embert is megilleti az eutanázia, a halálba segítség (ld. pl. Daniel Bernard,¹⁷ W. Jenő – H. Küng,¹⁸ és Nietzsche¹⁹). Nem lehet e helyen az öngyilkosság morális és jogi kérdéseit még csak vázlatosan sem ismertetni; de az megállapítható, hogy az *öngyilkosság nem jog által védett (jogszerű) cselekedet, nem az önrendelkezési jog része*. A magyar Btk. Magyarázat szerint „Társadalmunk erkölcsileg elítéli az öngyilkosságot...”, „s a beszámítási képesség hiányában ezért a büntetés a megelőzést és visszatartást nem szolgálná”.²⁰ Viszont az öngyilkosságban közreműködés önálló bűncselekmény (Btk. 168. §), s a hivatását gyakorló orvos szakmai kötelessége az öngyilkos megmentése – annak akarata ellenére is.

A magyar jog szerint tehát az egyénnek nincs „joga” az öngyilkosságra, mások ebben nem segíthetik. Hasonló állás-

ponton van a német jog,²¹ s Európa túlnyomó részén az öngyilkosságban közreműködés bűncselekmény. Ellenkező állásponton van a magyar Alkotmánybíróság – véleményem szerint hibásan –, mikor határozatában kimondja; „A saját haláláról való döntés ugyanis mindenkit megillet, függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg...” Az Alkotmánybíróság szerint ebből következik az öngyilkosság büntetlensége a magyar jogban. A határozat indoklásának hibájára dr. Tersztyánszkyé dr. Vasadi Éva is felhívja a figyelmet.²² Az eutanázia jogi megítélésének szempontjából az egyik kulcskérdés az öngyilkosság „jogszerűségének” vagy „jogellenességének” megítélése. Ha ugyanis az öngyilkosság jogszerű, akkor a segítségnyújtás emberbaráti, jogos magatartás az öngyilkosnak; pl. méreg rendelkezésre bocsátása haldoklóknak, amit ő maga vesz be. A külföldi joggyakorlat határozottan „jogszerűtlennek” ítéli a magatartást (ld. pl. Kevorkian-, Diane Pretty-ügy stb.). A magyar orvosi gyakorlat is szakmai kötelességként kezeli az öngyilkos megmentését, akit az elfogadott gyakorlat szerint addig nem engednek el a kórházi osztályról, míg írásban ki nem jelenti, hogy lemond öngyilkossági szándékáról.

A *kívánatra ölés* fogalma közel áll az aktív eutanázia tényállásához, két különbséggel: a cselekmény elkövetője nemcsak orvos lehet, hanem bárki, s nem tényállási elem a sértettnél fennálló gyógyíthatatlan betegség. A kívánatra ölés 1961-ig önálló bűncselekmény volt hazánkban, s van, ahol ma is az. Németországban például a StBG 216. §-ba (kívánatra ölés) kívánják némelyek belefoglalni az aktív eutanázia büntetlenségét.²³

Az eutanáziával kapcsolatos kérdések indokoltsága

Tény, hogy korunkban az emberi élet végére vonatkozóan több elméleti és gyakorlati probléma keletkezett.

a) A modern orvostudomány, az intenzív beavatkozásokkal komoly eredményeket ért el olyan esetekben, melyek korábban biztos halálhoz vezettek.

Ez a helyzet a következő esetekben állhat elő:

- elaggott betegeknél, hirtelen súlyos betegség (pl. agyvérzés) fellépése;
- súlyos, közeli halállal fenyegető betegségek (pl. többszörös áttétes rák);
- súlyos baleseti sérülések, kómás állapot;
- súlyos fogyatékos újszülöttek (pl. nagyagy nélkül született gyermekek).

Ezen esetek jelentős részében az intenzív, néha hosszan tartó orvosi beavatkozások ellenére a betegnek gyakorlatilag nincs esélye a gyógyulásra. E körben lehetséges, hogy a beteg szenved, fájdalmai vannak, vagy a külvilággal, környezetével kapcsolata nincs, viszont a mesterséges életmegg hosszabbító eljárások igénybevételével a folyamat meghosszabbítható (reanimáció, gépi lélegeztetés, mesterséges táplálás stb.).

b) Az élet végén, minden korban fennállt a lehetőség, hogy a haldoklás egy hosszadalmas, gyötrelmes folyamat lesz. Korunkban megerősödött az *emberi méltósághoz való jog* tudata, szoros összefüggésben az *önrendelkezés jogának* erősödésével. Ezzel párhuzamosan alakult ki az *emberhez méltó halál kívánsága*, mely azt foglalja magában, hogy az előző pontban bekövetkező állapot esetén az ember önrendelkezési joga alapján elutasíthassa életének fenntartását. A betegjogok korunkbeli megerősödése is indokolja e kérdés létjogosultságát; a beteg már nem passzív alanya az orvosi beavatkozásoknak, hanem a tájékoztatáson alapuló beleegyezés alapján önálló döntési joga van.

A kérdéseket így *alapvetően a modern orvostudomány s a modern élet- és jogfelfogás veti fel.*

Ennek nyomán az eutanázialegalizációs törekvéseknek öt vezérmotívuma van:

- részvét a szenvedő haldokló beteg iránt;
- emberhez méltó halál – ez azonban csak akkor lehetséges, ha megrövidítik az életet;
- az önrendelkezési jog kiterjed a halál módjára és idejére;

– a szabadság eszméje magában foglalja, hogy az ember felett halála időszakában sem gyámkodhat a környezet, a társadalom;

– a személyi „státus” megkérdőjelezése. A kómában lévő, agykárosodottak, súlyos elmebetegek nem „személyek”, ezért életjoguk korlátozott.²⁴ Lényegében ugyanezt az érvet tartja elfogadhatónak Takács Albert is az Alkotmánybírósághoz írt beadványában; „A beteg kifejezett rendelkezésének hiánya esetén is megengedhetőnek tartjuk a passzív eutanáziát, ha a közeli halállal viaskodó betegnek nem tulajdonítható olyan, az emberi méltóság körében értelmezhető érdek, amely életének fenntartása mellett szólna.”²⁵ (A lényeg: bizonyos esetben a beteg passzív eutanáziával megölhető akaratnyilvánítás nélkül is.)

A modern eutanázialegalizációs törekvések két szempontot emelnek ki: az eljárás *önkéntességét* (bár ezt többen gyengítik a személyi státus megkérdőjelezhetőségével), s azt, hogy a beavatkozásra *gyógyíthatatlanul szenvedő, haldokló* esetén kerülhet sor.

A legalizációs érveket az alábbiak szerint lehet vitatni:

– A részvét a haldokló ember iránt, s az emberhez méltó halál gondolata feltétlenül méltánylandó érvek. A megoldás, a segítség módja azonban nem a haldokló megölése, hanem emberi, humánus segítség e folyamatban. Ezt az igényt törekszik kielégíteni a korunkban elfogadott

„palliatív medicina” és a „hospice” szolgálatok. Nem tartható elutasítandónak az „otthonhalás joga”, ha ennek feltételei megteremthetők.

– Az önrendelkezés joga szintén nem vitatható alapjog. A magyar jog szerint azonban az emberi személy nem rendelkezik szabadon az életével; ez a magyar jog néhány szabályából következik. Így ez következik az öngyilkosság korábban elemzett elutasíttóságából vagy a Ptk. 8. § (3) bekezdéséből („A jogképességet korlátozó szerződés vagy nyilatkozat semmis.”), mivel az életről való lemondással a személy jogképességét is megszünteti.

– A személyi státus megkérdőjelezése, s ezért a jognyilatkozat valamiféle „pótlása”, „feltételezése” okozza a leg súlyosabb aggályokat. A legnagyobb gyakorlati jelentősége ezen eseteknek van, mivel a legtöbb esetben az eutanáziára beszámítási képességgel nem rendelkező személynél kerülhet sor (elmebeteg, idős haldokló, gyermek). Ezen esetekben az *önkéntesség alapelve* nem érvényesülhet. Ebben az esetben egyértelműen más személy életjogáról, személyi státusáról döntene a képviselő (hozzátartozó, orvos, gondnok stb.).

Történeti előzmények

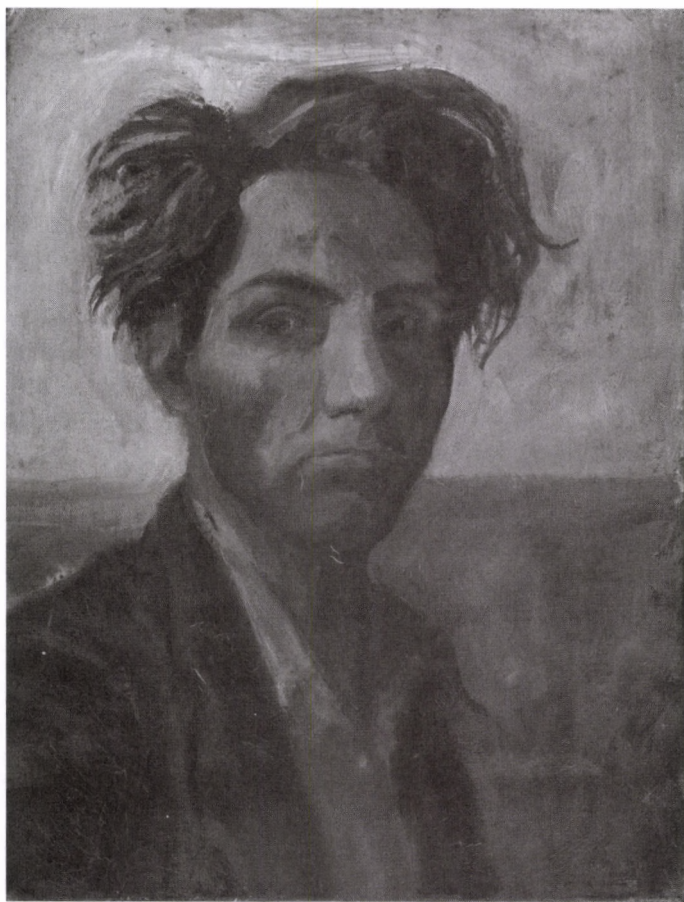
Az ókori görög-római gyökerek

Az eutanázia fogalma („jó halál”, „könnyű halál”) előfordul az antik görög-római kultúrkörben, de nem mai értelemben; vagyis nem az orvos–beteg kapcsolat részeként, mint egy „betegjogként” vagy orvosi kötelességként. Hasonló a helyzet, mint az „abortusz” esetében; költőknél, drámaíróknál, filozófusoknál felmerül a „jó halál”, a „könnyű halál” vágya-igénye, de a *jogszokásokban, az orvosi etikában és gyakorlatban* nem „jogos” vagy „erkölcsös” magatartás a gyó-

gyíthatatlan beteg megölése, vagy az öngyilkosságban közreműködés. (Ez a megállapítás még akkor is igaz, ha az öngyilkosság megítélése változó az ókorban.) Ugyanakkor a gyógyíthatatlan beteg gyógykezelése abba hagyható – viszont ebben az esetben megjelenik a „palliatív medicina” gondolata. A „gyermek-eutanázia” gyakorlata viszont létezik az ókorban. A szellemileg sérült, infantilis gyermeket a szülők egy templom közelében lerakhatták, sorsára hagyhatták; „Isten kezébe adták”. Az ilyen gyermeket vagy örökbe fogadták, vagy elpusztult. Hasonló gyermekszelekciót találunk a spártaiaknál, akiknél a „Vének Tanácsának” be kellett mutatni az újszülöttet, s ők „államérdekből” ledobhatták a Taigetoszról a sérült újszülöttet.²⁶

Az „eutanázia” fogalma először egy költő, Kratinos művében bukkan fel, aki a halálos beteg Herodotossal kapcsolatban használja, mint „kívánságot”, a könnyű, jó halálra (Kr. e. 5–4. sz.). Szintén használja a fogalmat a költő Menandrosz (Kr. e. 4–3. sz.), s tőle származik a mondás „Kit szeretnek az Istenek, fiatalon meghal”. Az antik görög írók műveiben a „jó halál”, mint „örvendetes érték” bukkan fel. Mint Philo mondja: „A boldog öregkor és a jó halál a legnagyobb emberi érték.”²⁷ Megjelenik az „eutanázia” kifejezés Cicero és barátja, Atticus levelezésében is. Használja a fogalmat Augustus császár halálának leírásakor Suetonius is, mikor leírja, hogy Augustusnak könnyű, fájdalommentes császári halála volt.

Ugyanakkor a görög-római joggyakorlat-jogszabályok nem ismerik az „eutanázia” vagy „halálba segítés” fogalmát. Bár az öngyilkosság megítélése változó. A Lex Cornélia (Kr. e. 1. sz.) bűncselekménynek nevezi az öngyilkossághoz való méregadást. Ezért el kell ítélni azt az orvost, aki a beteget öngyilkossághoz segíti.²⁸ Mindezt alátámasztja a hippokratészi eskü ismert mondata: „Senkinek sem adok halálos gyógyszert, erre vonatkozó tanácsot sem adok.” Viszont a hippokratészi művekből kiolvas-

ÖNARCKÉP, 1947
olaj, vászon, 47×36 cm

ható, hogy a gyógyíthatatlan betegek kezelése abbahagyható – ennek határait az orvosi „művészet” határozza meg. Ugyanitt megjelenik a „palliatív medicina” gondolata is, mert ha az ilyen beteg egészségét már nem is lehet helyreállítani, arról a „nil nocere” elve szerint gondoskodni kell, hogy minél kevesebbet szenvedjen. Ilyen esetben tehát az orvos feladata a *fájdalomcsillapítás*. A hippokratészi tanok és eskü szigorú eutanáziatilalma – vagyis hogy az orvos közreműködjön a beteg halálának okozásában – Edelstein szerint összefügg Pythagorasz és követőinek tanításaival (Kr. e. 6–5. sz.), aki szerint a testben „Isten lelke” van, és így Isten döntheti csak el, mikor távozik a lélek a testből, ezért az emberölés és az öngyilkosság segítése tilos az orvosok számára.²⁹

A filozófusok számára nem ilyen egyértelmű a kép. Platón ideális *Államában* az orvosnak nemcsak a beteg, de az állam érdekeit is szolgálnia kell. Szókratész szavai szerint „ha tartósan betegeskedik a test, hagyni kell meghalni, s akinek a lelke gyógyíthatatlanul beteg, meg kell ölni.” (*Állam* 409. e, 410. a.) Platónnak ezeket a szavait az államérből megjelenő eugenetikai programként magyarázták, mely hatással volt a spártai modellre.³⁰ Arisztotelész a *Nikhomakhoszi Etikában* elutasítja az öngyilkosságot, „mert elpusztít egy életet, mely az államhoz tartozik”. (1138. a.) Az öngyilkos gyengeségből megfutamodik, ezért az orvosnak nem lehet segíteni az öngyilkosságban.³¹ Viszont Seneca és a sztoikusok az öngyilkosságot nem utasították el – Seneca maga is öngyilkos lett, mikor Nérónál kegyvesztetté vált –, Lucilushoz írt 70. és 77. levelét az öngyilkosság „Apológiájaként” emlegetik; például mikor Tullius Marcellinus öregkorában, súlyos betegként öngyilkos lett, igazi sztoikusként „illő halállal” halt meg.³²

Az ókorban így az abortuszhoz hasonló az eutanázia, az öngyilkosság megítélése. Egyes írónál, filozófusoknál az elméletben létezik, némelyek helyeslik, mások elutasít-

ják, viszont a *gyakorlat elutasítja*. Vagyis az ókorban az orvos nincs feljogosítva eutanáziára, öngyilkosságban való közreműködésre.

A zsidó és keresztény vallás az eutanáziáról Középkori szerzők véleménye

Zsidó vallás: A zsidó vallás szent könyvei, törvényei (Halacha, Tóra, Talmud, Kommentárok) egyértelmű, határozott állásfoglalást tartalmaznak az élet abszolút védelmére az élet végén is. A zsidó vallásban az emberi élet az egyik legnagyobb érték; ebből következik, hogy az emberlés minden formája tilos, a haldoklót minden szempontból úgy kell kezelni, mint az egészséges embert. A babiloni Talmud szerint „A haldokló minden viszonyban úgy kell kezelni, mint az élő”, máshol „Közömbös, hogy valaki egy egészséges vagy halálos beteget, vagy haldokló beteget öl meg, emberölésben bűnös”. (Maimonides: *Kommentár a babiloni Talmudhoz*).³³ A Tóra szerint nincs különbség abban, hogy egy gyereket vagy egy százéves aggastyánt ölnek meg. A Halacha egyértelműen tiltja, hogy az orvos a beteget „szenvedéseitől megváltsa”, vagy öngyilkosságában segítse.³⁴ Az öngyilkosság és az élet megrövidítésének tilalma a zsidó vallás szerint abból ered, hogy az élet nem az ember, hanem Isten tulajdona. A mai gyakorlat szerint az „aktív eutanázia” egyértelműen tiltott, viszont vita van arról, hogy abba lehet-e a orvosi kezelés modern eszközökkel, hogy a természetes halál bekövetkezzen. A rabbinak csak egy kisebbsége mondja, hogy a kezelést mindenáron folytatni kell a haldoklónál, a többség szerint a „modern eszközök” elhagyhatók a terminális helyzetben. A vita azon van, mi tekinthető elhagyható „modern eszköznek” (pl. ilyennek tekinthető az újraélesztés és gépi lélegeztetés a szív megállása után a terminális állapotban),

de semmiképpen nem lehet megvonni ilyenkor sem a táplálékot, folyadékot, oxigént, antibiotikumokat, úgyszintén a lélegeztetőgépet sem lehet kikapcsolni többségi vélemény szerint.³⁵

A zsidó vallás álláspontja az eutanáziakérdésében így alapjaiban teljesen megegyezik a katolikus állásponttal.

Kereszténység: A kereszténység alaptételei az emberi élet védelmére alapjaiban megegyeznek a zsidó véleményekkel. Az emberi élet feletti hatalom, jogosultság kizárólag Istené; ebből ered a „ne ölj” tilalom (5. parancsolat). Jézus mondja „Hallottátok, hogy a régiek ezt mondták: Ne ölj. Aki öl állítsák törvényszék elé.”³⁶

A keresztény orvosi felfogás lényege egyébként is a gondoskodás, a segítés, az ápolás akkor is, ha nem tudnak eredményesen gyógyítani. Ezt az ideált az „irgalmas szamaritánus” történetéből is meríti a kereszténység; ez az alapja a középkori ápoló rendházaknak és a Caritas mozgalomnak; innen ered a keresztény orvosi felfogás erős vonzalma napjainkban a palliatív medicina iránt. Ezzel a világgéppel összeegyeztethetetlen a haldoklók megölése, vagy öngyilkosságban való közreműködés.

Az ölési tilalom abszolút, kiterjed a rabszolgák megölésének tilalmára, csakúgy mint az öngyilkossági tilalomra is. Szent Tamás mondja a *Summa Theologiae*-ben: „Aki egy rabszolgát megöl, Istennel szemben bűnös, akihez a rabszolga tartozik”.³⁷

Azonos az öngyilkosság megítélése is; az Újszövetségben egyetlen öngyilkosság fordul elő, Júdásé. Az ő cselekedete azonban minden szempontból elutasított. Ez nemcsak abban fejeződik ki, hogy a Tanács nem veszi vissza a Jézus elárulásáért kapott „vérdíjat”, hanem az öngyilkosság helye a „vérmező” lesz, ahova csak idegeneket lehet temetni.³⁸

Lényegében azonos elvek bontakoznak ki Pál 1. Korinthusiakhoz írt leveléből, mint a püthagoraszi és zsidó ta-

nokból.³⁹ „Nem tudjátok, hogy Isten temploma vagytok, s az Isten lelke lakik bennetek? Aki lerontja az Isten templomát, azt Isten elpusztítja.”

A legújabb korig nem merült fel komolyabb formában az eutanázialegalizáció gondolata, ezért hosszú ideig nem is léteznek elutasító keresztény vélemények. Viszont amikor Németországban 1920-ban megjelenik Karl Binding és Alfred Hoche „életveszélyes” műve az eutanázialegalizációért (ld. később), azonnal elutasítják a gondolatot katolikus és evangélikus részről is. 1922-ben például a katolikus Franz Walter kijelenti, hogy a kereszténység szerint minden embernek korlátozhatatlan joga van az életre a fogamzástól kezdve, „ezért a transzcendentális világkép számára nem létezhet az »értéktelen élet« fogalma.”⁴⁰ A keresztény egyházak 1933 és 1945 között egybehangzóan elutasították Hitler eutanáziaprogramját (egyetlen kivétel volt a katolikus morálteológia professzora, Josef Mayer, aki támogatta az elmebeteg elpusztítását – ellentmondva a katolikus egyház hivatalos tanításának).⁴¹ Valószínűleg az erős egyházi ellenállás volt az egyik oka, hogy Hitler visszavonta hírhedt eutanáziarendelét (ld. később).

Az *Evangélium Vitae*, II. János Pál pápa nagy életvédő enciklikája részletesen szól az eutanáziakérdéséről is. Az enciklika szerint eluralkodott az a szemlélet, hogy az élet csak addig jó, amíg élvezetet és jólétet hoz, a halált a modern ember abszurdnak tartja, amely fölött uralkodni akar.⁴²

Az eutanázia humánusnak tűnő cselekedete valójában abszurd és embertelen. „Eutanázián a szó szoros értelmében olyan mulasztást vagy cselekvést értünk, mely természete és a végrehajtó szándéka szerint halált okoz. Az eutanázia tehát a szándékban és a használt módszerekben van!”⁴³ Ugyanakkor a „túlüzgő gyógyítást” el lehet utasítani közvetlenül a halál előtt is, és elfogadható a halál előtti fájdalomcsillapítás is.⁴⁴

Ulrich Einbach találón a szekularizált társadalom által elismert „utolsó egyházi tabu”-nak tekinti az aktív eutanázia tilalmát.⁴⁵

Ezt határozottan kifejezi a katolikus egyház is: „az eutanázia Isten Törvényének súlyos megsértése, mert egy emberi személy szándékos megölése, ami erkölcsileg elfogadhatatlan”. „Az eutanázia ebben az értelemben ugyanolyan rossz, mint az öngyilkosság vagy a gyilkosság.”⁴⁶

A középkorban Mórus Tamás *Utópia*jában felfedezhető a „szabad halál” gondolata, de ő is kijelenti: „Senkit nem lehet akarata ellenére megölni, vagy kevésbé gondosan ápolni.”⁴⁷

Francis Bacon feleleveníti az ókori „Eutanázia” fogalmat, de kizárja lehetőségét az orvosi gyakorlatból.⁴⁸

A 18. században és a 19. század első felében orvosi szakfolyóiratokban kerül szóba az „Eutanázia” kérdése, de kizárólag úgy, mint a haldoklók gondozásának, vagy a megengedhető fájdalomcsillapításnak a kérdése (pl. Zachariós Philippus Schulz disszertációja *De Eutanasiæ Medica. Vom Leichten Tod* címmel 1735-ben, Nicolaus Paradys 1794-ben megjelent *Eutanasia naturalis* című írása, Hufeland *Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern* című tanulmánya 1796-ban).⁴⁹

A hitleri eutanáziagyakorlat és előzményei

A hitleri eutanáziagyakorlat s annak előzményei a jogálmok szakirodalmában alaposan feldolgozott és dokumentált terület, amely sajnos a magyar közvélemény és szakirodalom számára jóformán teljesen ismeretlen. A tragikus eseménynek többszörös hatása van napjainkig:

– A nürnbergi orvosperben hozott ítélet – mely foglalkozik az eutanáziagyakorlattal is – a modern orvosi jog kiinduló „chartá”-ja.

– Annak a ténynek, hogy az eutanáziát a világ országainak túlnyomó többségében nem sikerült legalizálni, egyik fő oka a hitleri eutanáziagyakorlat elrettentő tapasztalata.

– Az „eutanázia” fogalom annyira lejáratódott a hitleri gyakorlat nyomán, hogy az irodalomban sokkal inkább a „sterbehilfe” kifejezést használják.

Ugyanakkor a „kényszereutanázia” nem tévesztendő össze a mai elméleti szerzők „önkéntes eutanázia” törekvéseivel. A hitleri eutanáziagyakorlatnak ugyanis rasszista, „fajnemesítő” alapja van, mely egyáltalán nem számol a beteg akaratával, érdekével. Ennek az eutanáziagyakorlatnak több évtizedes előzménye van az elméletben. Darwin tanait a „szociáldarwinisták” (Ernst Haeckel és Alexander Tille) fajnemesítési célból javasolták felhasználni már a 19. század második felében. E. Haeckel példaképnek tekinti a spártai államot és felállítja a gyenge és sérült gyermekek elpusztításának modelljét, ezzel a későbbi gyermekeutanázia megalapozója lesz. Tille 1893-ban továbblép, és a „gyenge felnőttek” megölésének javaslatával már a „szociális eutanázia” gondolatának megalapozója, mellyel a lumpenproletariátustól akar megszabadulni. 1895-ben megjelent könyvében (*Von Darwin bis Nietzsche*) a „gyengék, szerencsétlenek és fölöslegesek” korlátozását javasolja, s ezzel gyakorlatilag megteremt a későbbi hírhedt „értéktelen élet” fogalmát.⁵⁰ Alfred Ploetz 1895-ben már a gyenge és sérült újszülöttek morfiummal való elpusztítását javasolja, csakúgy, mint az idős szülők (45 év feletti nő, 50 év feletti férfi) gyermekeit.⁵¹ Friedrich Nietzsche a *Zarathustrában* (1883) megalkotja az „értéktelen élet” fogalmát, melyet jobb minél gyorsabban „szabad halál”-al befejezni. 1889-ben a *Bálványok alkonyában* a betegeket a társadalom parazitáinak nevezi, s az orvosok ebben az esetben a társadalmi akarat közvetítői. Bár maga Nietzsche nem javasolja az „értéktelen élet” megsemmisítését, gondolatai hatással voltak a „szociáldarwinisták-

ra”, akik voltaképp a hitleri eutanáziaprogram előfutárai voltak.⁵²

A jogi szakírók közül először Adolf Jost publikálta *A halálhoz való jog* című művét (*Das Recht auf Tod*, 1895 Göttingen). Jost elismeri a haldoklónak ezt a jogát, mikor az „élet értéke” lecsökken a haldoklásnál. Ekkor az állam és a gyógyíthatatlan egyén érdeke egyezik.⁵³ A darwinizmus alapelveit képviselő „Deutsche Monistenbund” lapjában (a szövetséget akadémikusok alapították 1906-ban, és 6000 tagja volt) Roland Gerkan 1912-ben egy törvényjavaslatot terjeszt elő, melynek 1. §-a kimondja; „Aki gyógyíthatatlan beteg, joga van a halálba segítésre (Euthanasia)”. A törvényjavaslatot követő vitában a folyóiratban megoszlottak a vélemények.⁵⁴ A német eutanáziagyakorlat kiinduló alapműve a neves német büntetőjogász Binding és a pszichiáter Hoche 1920-ban megjelent könyve (*Die Freigabe der Vernichtung lebesunwerten Lebens. Ihr Mass und ihre Form*). Binding a haldoklók megölését lehetségesnek tartja, hogy megsabadítsák őket fájdalomtájtól, s még a beleegyezésükre sincs szükség, ha nincsenek akaratnyilvánításra képes állapotban. Három kategóriába sorolja azokat a személyeket, akiknél végrehajtható az eutanázia; a második csoport a „gyógyíthatatlan elmebetegeké”, kiknek beleegyezésére nincs szükség, mert „életük abszolút értéktelen”. A pszichiáter Alfred Hoche továbbfejleszti Binding elmebetegekre vonatkozó nézeteit „A szellemileg teljesen halottak megölése nem bűncselekmény, nem antimorális beavatkozás, nem érzéstelen durvaság, hanem megkívánt szükséges aktus.” A náci hatalomra jutása után erőteljesen propagálni kezdik Binding és Hoche tanait.⁵⁵ Ezután az *Ethik* című folyóiratban másfél évtizedes vita folyt az eutanáziakérdésről.⁵⁶ Erőteljes ellenvélemények mindvégig voltak a vitában; például az orvos Johannes Bresler már 1920-ban kijelenti: „A gyógyíthatatlan elmebetegek is teljesen jogképesek. Minden jogot és gondoskodást meg kell adni nekik a BGB alapján, és

különösen nem korlátozható élethez való joguk.”⁵⁷ A több évtizedes elméleti vita 1939-ben vált *gyakorlati kérdéssé* – a „Knauer Kind” esettel. 1939. február 20-án született a – ma már ismeretlen nevű – gyógyíthatatlan gyengeelméjű gyermek. A gyerek szülei levelet írtak Hitlernek, s kérték, hogy engedélyezze a gyerek „kegyes halálát”, aki megadta az engedélyt. Hitler háziorvosa, Karl Brand – akit az eutanázia-program, s az embereken végrehajtott kísérletek miatt az 1947-es nürnbergi orvosperben halálra ítélték – 1939. 7. 25-én megölte a gyermeket.⁵⁸ Ez volt a hitleri „gyermek-eutanázia-program” kiindulópontja, melynek során kb. 5000 elmebeteg gyereket ölték meg 1941-ig.⁵⁹

Maga az eutanázia-eljárás a hitleri időszakban „fajtanemesítési” célokat szolgált; ennek előfutára volt az 1933. július 14-én hatályba lépett sterilizációs törvény, melynek alapján 1945-ig 350 000 embert sterilizáltak (elmebetegeket, fejlődési rendellenességgel születetteket, epilepsziásokat, súlyos alkoholistákat stb.).⁶⁰

Maga a „felnőtt eutanázia” program 1939-ben kezdődött, mikor Berlinben „eutanáziacentrumot” építettek. Bár törvényjavaslatot készítettek 1939-ben az „életképtelenek halálba segítésére” (kidolgozója Theo Morell), ez hatályba nem lépett, ezért a hatályos német jog szerint „a halálba segítés” továbbra is büntetendő volt. A Hitler kancelláriája vezette „T4 Akció” nevű eljárás során három szakértő orvos döntött a pszichiátriai beteg sorsáról. Az ún. „Harheim” statisztika pontosan kimutatja, hogy 1940–1941-ben a hat városban működő kivégzőhelyeken 70 273 elmebeteget végeztek ki a T4 akció során. (A megölés módszere az volt, hogy az érkező betegeket azonnal zuhanyozóhelyiségbe kísérték, ahol szén-monoxiddal ölték meg őket.) A T4 akciót a nemzetközi és egyházi felháborodás hatására maga Hitler állította le 1941-ben. „Az elmebetegek elleni háború” (Dörner) azonban nem ért véget. Más módszerekkel – például az elmebetegek halálra éheztetésével – a megszállt területeken is

öltek meg elmebetegeket (pl. Franciaországban 40 000, Lengyelországban 20 000, a SZU-ban 20 000 elmebeteg megöléséről van adat). Összességében a „pszichiátriai betegek elleni háború” halálos áldozatainak számát 296 000-ban adják meg. Az akció egyik vezetője, a pszichiáter Hermann Paul Nitshe meg akarta őrizni az eutanáziaakció kiépített struktúráját, mert a „végső győzelem” után folytatni akarták a programot.⁶¹ Mivel az akciót orvosok közreműködésével hajtották végre – ezért is ítélték el Karl Brand perében 28 orvost 1947-ben Nürnbergben –, e történetek nyilvánosságra kerülése súlyos „traumát” okozott a német orvostársadalomban.⁶² (Bár ellenállás is volt a német orvosok körében ld. pl. Gottfried Ewald tiltakozását.⁶³)

(Következő számunkban folytatjuk.)

JOBBÁGYI GÁBOR

Jegyzetek

- 1 *Eutanázia – egy élő probléma polgári jogi szempontból*. Jogtudományi Közöny 1981. 11. szám.
- 2 *A gyógyító tevékenység újabb polgári jogi vonatkozásai, különös tekintettel a személyiségi jogi és felelősségi kérdésekre*. Kandidátusi értekezés, 1986.
- 3 Ld. pl. R. A. Moody: *A fényen túl*. Szent István Társulat, 1992. A szerző a könyvében folytatja az *Élet az élet után* c. művében leírt kutatásainak folytatólagos ismertetését. A kutatások megállapításai nagy feltűnést keltettek, és többé-kevésbé elfogadottak.
- 4 *Halál és kultúra*. Szerk.: Barta Péter. Osiris 2001. In. Barta Péter: *Hatalom, halálkép, normativitás*. 118–119. l.
- 5 Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat 1981. 179–199. l. és 4. alatti kötetben 209–293 és 314–368.
- 7 Christian Schütz: *A keresztény szellemiség lexikona*. Szent István Társulat 1988. 115–116. l.
- 8 Ld. részletesen: Juhász Anikó, Csejtei Dezső: *Érték és szemléletváltások a thanatológiában*. *Magyar Bioetikai Szemle* 2002/1. 8–17., s az ott felsorolt részletes szakirodalom.

- 9 Ld. részletesen Blasszauer Béla: *Jó halál* 1984. 117–181. között tárgyalja a fogalmat – úgy, hogy végül nem ad elfogadott fogalom meghatározást.
- 10 Helmut Weber: *Speciális erkölcszológia*. Szent István Társulat 2001. 222. l.
- 11 Gaizler Gyula: *A bioetika alapkérdései*. Bp. 1997. 308–309. l.
- 12 Ld. 11. alatt 332. l.
- 13 *Orvosetikai statútum*. MOK 1988. 49., 50. pont.
- 14 *Evangelium Vitae*. Szent István Társulat, 1995. 92. l.
- 15 Ld. 10. alatt 243. l.
- 16 Filó Mihály: *Az eutanázia a német büntetőjogi gondolkodásban*. Magyar Jog 2002/8. 481. l.
- 17 Ld. 9. alatt 270–272. l.
- 18 „Megilleti a jog a halál és a halál módja felett is. Hadd állapítsa meg ő maga, mikor és hogyan hal meg.” W. Jens – H. Küng: *Menschenwürdig sterben* München 1995. cit. 7. alatt 232. l.
- 19 Nietzsche: „Az én haláloamat dicsérem nektek, a szabad halált, amely eljön hozzám, mert én akarom” cit. 10. alatt 212. l.
- 20 *Magyar Büntetőjog*. Kommentár a gyakorlat számára. Szerkesztő: Berkes György. HVG-ORAC 338. l.
- 21 Erwin Deutsh: *Medizinrecht*. Springer 1999. 349–351. l.
- 22 22/2003. (IV. 28.) Abh. *Magyar Közlöny* 2003. ápr. 28. 3638. és 3650. l.
- 23 Ld. 16. alatt 481. l.
- 24 Ez utóbbit pl. részletesen kifejti P. Singer: *Konkrete Ethik*. Stuttgart 1984. 104–106. l. 178–190. l.
- 25 Ld. 22. alatt 3626. l.
- 26 Ld. részletesen Udo Benzenhöfer: *Eutanazie und Sterbehilfe in Geschichte und Gegenwart*. Verlag C. H. Bech 1999. 13–15. l.
- 27 Ld. 26. alatt 17–18. l.
- 28 Ld. 26. alatt 23–24. l.
- 29 Ld. 26. alatt 25–26. l. és 41. l.
- 30 Ld. 26. alatt 26–31. l.
- 31 Ld. 26. alatt 33–34. l.
- 32 Ld. 26. alatt 34–35. l.
- 33 Ld. 26. alatt 44–45. l.
- 34 Ld. 26. alatt 45–46. l.
- 35 Ld. 26. alatt 49–50. l.
- 36 Máté 5 22.
- 37 Ld. 26. alatt 52. l.
- 38 Máté 27. 3–9.
- 39 1 Kor. 3.16. és 1 Kor. 6.19.
- 40 Ld. 26. alatt 55. l.
- 41 Ld. 26. alatt 56. l.
- 42 Ld. *Evangelium Vitae*. Szent István Társulat 91. l.
- 43 Ld. 42. alatt 92. l.

- 44 Ld. 42. alatt 92–93. l.
- 45 Ulrich Eibach: *Menschenwürde aus den Grenzen des Lebens*. Neukirchener Verlagshaus 200. 139.
- 46 Ld. 42. alatt 93–94. l.
- 47 Ld. 26. alatt 65. l.
- 48 Ld. 26. alatt 69. l.
- 49 Ld. 26. alatt részletesen 70–75. l.
- 50 Ld. 26. alatt 80–84. l.
- 51 Ld. 26. alatt 87. l.
- 52 Ld. 26. alatt 88–91. l.
- 53 Volker Zimmermann: *Die Heiligkeit des Lebens Geschichte der Euthanasie in Grundzügen*. In: Andreas Frewer, Clemens Eickhoff: *Euthanasie und die aktuelle Sterbehilfe Debatte*. Campus Verlag Frankfurt – New York 2000. 35. l.
- 54 Ld. 26. alatt 98–99. l. és 53. alatt 38. l.
- 55 Ld. 52. alatt 29–41. l.
- 56 Ld. részletesen Andreas Frewer: *Die Euthanasie – Debatte in der Zeitschrift „Ethik“ 1922–1938: Zur Anatomie des medizinethischen Diskurses*. Ld. az 53. alatti kötetben 90–120. l.
- 57 Ld. 26. alatt 106. l.
- 58 Ld. az 53. alatti kötetben Ulf Schmidt: *Kriegsabbruch und Euthanasie: Neue Forschungsergebnisse zum „Knauer Kind“ im Jahre 1939*. 120–144. l.
- 59 Ld. 53. alatt Matthias Dahl: *Kinder-Euthanasie während des Nationalsozialismus* 144–176. l.
- 60 Ld. 53. alatt 178. l. Ricarda Stobäus: *Gottfried Ewald und der Protest gegen die „Aktion T4“*.
- 61 Ld. az 53. alatti kötetben Heinz Faulstich: *Die Zahl der „Euthanasie“ – Opfer* 218–229. és 26. alatt 120–127. l.
- 62 H. Csef: *Germany a Sohn-Zenz: Euthanasia in Europa* c. kötetben 72. l. Schattauer New York–Stuttgart 2001.
- 63 Ld. a 60. alatti tanulmányt.

cím:

KONZERVATIVIZMUS, KIS- ÉS NAGYBETŰVEL

Cecil szintézise

K: Egedy Gergely

ny. tanulmány

A 19. századi brit konzervatív gondolkodás a modern konzervativizmust számos alapvető jelentőségű és máig érvényes felismeréssel, megállapítással gazdagította, de a Burke-öt követő generációk sokáig adósak maradtak egy olyan munka elkészítésével, amely tudatosan és módszeresen foglalja össze a konzervatívok elvi álláspontját a főbb politikai kérdések kapcsán. E feladatra vállalkozott Lord Hugh Cecil, aki 1912-ben megjelent *Konzervativizmus* című művében a századforduló brit politikai konzervativizmusának legigényesebb elméleti szintézisét alkotta meg – s ezért feltétlenül számot tarthat az eszmetörténészek érdeklődésére. Annál is inkább, mert az általa felvetett kérdések zöme mára sem veszítette el aktualitását...

„Természetes” és politikai konzervativizmus

Cecil úgy törekedett a brit konzervativizmus elveinek és álláspontjának a kifejtésére, hogy eközben elkerülje az efféle vállalkozások tipikus buktatóit, az absztrakt filozófiába való beleveszés vagy épp a napi aktualitások taglalásába való süllyedés veszélyeit. (S hogy e két véglet Szküllája és Kharüdisze között nem oly könnyű hajózni, azt a jelen sorok szerzője is nyomasztóan érzi...) Mindenekelőtt természetesen azt kellett Cecilnek meghatároznia, hogy egyáltalán mit is ért a „konzervativimus” fogalma alatt. E kötelességé-

nek már munkájának a bevezetésében eleget tett: leszögezte ugyanis, hogy két értelemben használja a fogalmat. Egyrészt „az emberi gondolkodás általános irányultságaként” („a natural disposition of the human mind”), másrészt a Konzervatív Párt nézeteinek együtteseként, az előbbi esetben kis-, az utóbbiban nagybetűvel írva a szót.¹

Az általános értelemben vett konzervativizmus fogalma alatt Cecil elsősorban a „tradicionalizmust” értette, bár ezt a szót ő nem használta. A tradicionalizmus és a konzervativizmus egymáshoz való viszonyának árnyalt megközelítése, a különbségek és a közös vonások feltárása mindig is komoly erőpróbát jelentett a konzervatív teoretikusok számára. Szoros kapcsolatukra a kérdéskör egyik legismertebb kutatójának, Mannheimnek az a megállapítása is figyelmeztet, hogy a konzervativizmus „eredetileg nem is más, mint a tradicionalizmus reflexívvé válása”.² De mit is ölel fel a „tradicionalizmus”? Az általános értelemben vett konzervativizmus természetével foglalkozva Cecil megállapítja, hogy elsősorban a változásoktól való idegenkedést és a már kipróbálthoz való ragaszkodást jelenti. Mire vezethető ez vissza? Az ismeretlen dolgokkal szembeni ösztönös emberi bizalmatlanságra és a konkrét tapasztalatoknak a megbecsülésére. A „természetes konzervativizmusnak” ez az attitűdje, amelyet Mannheim később a „tradicionalizmussal” azonosított, mélyen beleivódott az emberek többségébe, s olyan népi bölcsességekben is kifejeződött, mint hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök... Miért térjünk le a járt útról, amikor a járatlan oly sok veszéllyel fenyeget? Cecil egyik konkrét példájával: az újságban egy olyan betegség gyógyszerének a reklámját látjuk, melyben magunk is szenvedünk – mégsem vesszük meg. Megszoktuk ugyanis a másikat, tudjuk ugyan, hogy nem tökéletes, de valamit mégis használ, a másikról pedig semmit sem tudunk... A példák és a hozzájuk kapcsolódó érvek eléggé egyértelművé teszik, hogy Cecil szerint a tra-

dicionalista gondolkodásmód nem csak széles körben elterjedt, hanem többnyire kifejezetten racionális is.

Bármilyen jogosak is azonban e fenntartások, ha minden más szempont fölé kerekednek, a fejlődést teljesen megbéníthatják, ahogyan az például a régi Kínában is történt. A haladás érdekében néha túl kell lépni az addigi tapasztalatokon, és ki kell próbálni új dolgokat. „A bölcsesség nem rajong annyira a haladásért, hogy eközben ne féljen az új dolgoktól, de azoktól sem tart annyira, hogy elégedett legyen a haladás nélkül”. A siker titka – mutatott rá Cecil – az indokolt óvatosság és az új iránti nyitottság okos ötvözése. S ehhez nélkülözhetetlen a konzervativizmus! „A haladást a konzervativizmus teheti értelmessé, hatékonyá, és a körülményekkel harmonizálóvá” („Progress depends on Conservatism to make it intelligent, efficient and appropriate to circumstances”)³

Konzervativizmus nélkül a haladás destruktív, vagy legalábbis hiábavaló. Téves tehát az a felületes benyomás, miszerint a konzervativizmus a haladás kifejezett ellensége, ellenkezőleg, nélkülözhetetlen eleme a haladás tartósságának és biztonságosságának. S e megközelítésben a tradíció sem áll szemben a fejlődéssel: a hagyomány a jelenben élőknek biztosítja a nélkülözhetetlen azonosság-tudatot.

Hogyan viszonyul a politikai konzervativizmus a „természetes” konzervativizmushoz? Az előbbit nem tekinthetjük az utóbbi magától értetődő, mintegy automatikus következményének. Valóban elmondható például, hogy bizony nem minden konzervatív alkatú és mentalitású ember szavaz konzervatív politikai pártra... A politikai konzervativizmust Cecil egy olyan folyóhoz hasonlította, „amelybe sok patak juttat vizet, de a geográfusok csak egyiküket választották ki névadónak”.⁴ Melyek a fő forrásai? Három fő komponenst különített el: 1. a természetes konzervativizmus; 2. az egyház és az állam védelmével összefonódó „toryizmus”;

3. a nemzet nagyságára törekvő birodalomépítés, „imperializmus”. E gondolatmenethez hozzáfűzhetjük: a „természetes konzervativizmussal” azonosítható tradicionalizmus és a (politikai) konzervativizmus közti különbség hangsúlyozása azért is nélkülözhetetlen, mert a kettő összekeverése napjaink politikai elemzéseiben is sajnálatosan gyakori. Ahogy Fülöp Endre írja a tradicionalizmussal foglalkozó tanulmányában: a pontos distinkció nélkül „le kell mondanunk arról, hogy a konzervativizmus kritikáira egyáltalán válaszolni tudjunk, hiszen nagy részük éppen a tradicionalizmust illeti”.⁵ S ha fentebb megállapítottuk, hogy Cecil szerint a tradicionális viselkedés többnyire racionális is, ehhez hozzá kell tennünk: ezzel együtt ő sohasem tekintette – más gondolkodókkal ellentétben – valamiféle abszolút értéknek az „általános értelemben vett konzervativizmust”. Ha így járt volna el, akkor a politikai konzervativizmusnak nem hagyott volna más szerepkört, mint az újjal, a változókkal való szembeszegülést.

Hogy mit is ölel fel a politikai konzervativizmus fogalma, azt Cecil szerint a legjobban történeti fejlődésének az áttekintéséből ismerhetjük meg. A tudatos, nagybetűvel írandó konzervativizmusról – a modern történetírás álláspontjával megegyezően – ő is azt tartotta, hogy a francia forradalommal és Edmund Burke-vel született meg. Nem érdektelen az eszmetörténeti elemzés számára, hogy Burke munkásságából Cecil mely gondolatokat tekintett a legfontosabbaknak, vagyis olyanoknak, amelyek „a konzervatív gondolkodás tartós alapját alkotják”. Hat kulcsmozzanatot emelt ki.⁶

1. A *Töprengések a francia forradalomról* szerzője ragaszkodott a vallás kiemelkedő fontosságához, és a vallásnak az állam általi támogatásához.

2. Burke elfogadhatatlannak tartotta azokat az igazságtalanságokat, amelyeket az erőszakos reformok során az egyes emberekkel szemben a forradalomban elkövettek.

3. Támadta az egyenlőség koncepcióját, és kiállt a hierarchikus társadalom eszméje mellett.

4. A magántulajdon intézményét sérthetetlennek tartotta, benne látva a társadalom jólétének forrását.

5. Az emberi társadalmat nem valamilyen gépies mechanizmusnak, hanem élő organizmusnak tekintette.

6. Végül pedig Burke ragaszkodott a történeti kontinuitás minden áron való megőrzéséhez, s ebből fakadóan csak azokkal a változásokkal szimpatizált, amelyek fokozatosan, szerves módon mennek végbe. (Hiszen, ahogy – jóval később – Oakeshott rámutatott, a változás mindig identitást érintő kérdés: a túl gyors és szervesetlen változás az önazonosságot fenyegeti.) Burke tulajdonképpen a modern konzervativizmus egész alapvetését elvégezte – állapította meg Cecil, egyetlen vonatkozás kivételével: szemléletéből hiányzott a konzervatívok által később oly nyomatékosan felkarolt „imperializmus” eszméje.

Kereszténység és szocializmus

A konzervativizmus elvi jellegű kérdéseinek tárgyalását Cecil a legfontosabbal, vallás és politika viszonyának az elemzésével kezdi. Annak ugyanis, aki – politikával foglalkozva – meg akarja határozni, mit tart helyesnek és mit nem, etikai mércére van szüksége, ez pedig nem lehet más Cecil szerint a konzervatívok számára, mint a kereszténység tanítása. (Elég baj, fűzte hozzá, hogy sok szerző esetében az elvi alapok homályban maradnak – s ez ma sincs másképp...) Ebben minden konzervatív egyetért – hangsúlyozta.⁷ Tény viszont, hogy az Újszövetség csak igen szűkszavúan szól az állam szerepéről és feladatairól, így arra nézve sem ad konkrét eligazítást, meddig is terjedhetnek az állami cselekvés határai, és mennyi beavatkozást kötelesek eltűrni az emberek. Az Újszövetség közvetlen útmutatása arra a híres

KÍSÉRTETFA ABLAKOKKAL, 1947
vegyes technika, papír, 30,5×42,5 cm

passzusra korlátozódik, hogy „Add meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené!” Ebben világosan benne van ugyan, hogy az államnak (passzív) engedelmes-séggel tartozunk, de az már nem derül ki, hogy pontosan melyek is azok a spirituális tartalmú ügyek, melyek intézéséből az állam már ki van zárva. Hol húzódik tehát a határ az evilági állam és Isten állama között?

Cecil tárgyilagosan megállapítja: a konzervativizmus hagyományosan a tekintély és a hatalom pártján áll; elvégre is annak a tory hagyománynak az örököse, amely – az Újszövetségből kölcsönzött érvekkel – határozottan elutasította a törvényes hatalommal való szembefordulás gondolatát. De ma már a konzervatívok számára sem fogadható el az a nézet, hogy mindenféle önkényes hatalomgyakorlást el kell viselni. Ellenkezőleg: a zsarnokság léte legitimálja az ellenállást. Más kérdés, hogy elméleti síkon

viszont nem lehet eldönteni, hanem csak a konkrét körülmények ismeretében, hogy mikor helyeselhető a törvényes hatalommal való szembe fordulás.⁸ Sok múlik az ellenállás választott formáján is: az adófizetés megtagadása például jóval kevesebb kockázattal jár, mint a fegyverek használata. Hogy e dilemma milyen nehéz döntésekhez vezet, arra – a brit történelemből hozott példával – Cecil azoknak a toryknak a dilemmáját említette, akiknek a katolikuspárti II. Jakab uralma alatt választaniuk kellett a király iránti hűség és az anglikán államegyház között.

A századelő szellemi légkörében már nagyon is időszerű kérdésként merült fel a kereszténységnek a szocializmushoz való viszonya – s ennek értékelése természetesen konzervatív nézőpontból is megkülönböztetett jelentőségű volt. Hiszen az éles szemű megfigyelők számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a 20. század folyamán a szocializmus legalább olyan veszélyes (ha nem még veszélyesebb) vetélytársa lesz a konzervativizmusnak, mint a liberalizmus. Sokan elmondták és leírták ugyanis: a kereszténység szelleméhez a szocialista tanok állnak a legközelebb. Mire alapozták ezek a vélemények? Elsősorban a Szentírásnak azon passzusaira, amelyek kritikusan szóltak a gazdagok üdvözülési esélyeiről, és ugyanakkor dicsérték a szegénység állapotát. Mintha bármilyen érvrendszer, amely a gazdagokat korholja és a szegényeket bátorítja, eleve a szocialista eszmékkel lenne rokonítható. Mi több, ebből jó néhányan egyenesen azt a következtetést vonták le, hogy Krisztus maga is szocialista volt...

Hogy mit tartsunk ezekről a gyakran hallható és jól hangzó állításokról? A szocializmus lényege valójában az államcentrikusság – írta Cecil, hiszen a szocialisták az állam révén igyekeznek minden társadalmi vagy gazdasági problémát rendezni. A szocialisták földi mennyországról álmodnak, s ezt a mindenhatóvá tett állam révén próbálják megvalósítani.⁹ Az állam funkcióinak a kibővítése mellett azonban

az Újszövetség egyetlen sora sem idézhető! Az, mint köztudott, kizárólag az egyénnel és az egyházzal foglalkozik, s a gazdagság-szegénység dilemmáját is az egyéni üdvözülés szempontjából értékeli. S ha belegondolunk – mutatott rá Cecil –, a szocialisták – sőt az összes modern társadalmi reformer! – céljai épp ellentétesek az újszövetségi tanítás szellemével, mert abból indulnak ki, hogy jobb gazdagnak, mint szegénynek lenni. S ezért arra is törekednek, hogy minél több embert tegyenek jómódúvá...¹⁰ Ennek során pedig figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy a javak erőszakos elvételeiben a vallás semmilyen érdemet sem lát, érdem csak az önkéntes lemondásban van.

Milyen következtetések vonhatók le mindebből a konzervatívok számára? Kissé paradox fogalmazással először is megállapítandó: Krisztus ugyan nem volt szociális reformer, ám a keresztény tanítás szelleme mindenkit arra int, hogy megpróbáljon azzá válni, vagyis hogy igyekezzen embertársainak segíteni. („Christ was not a social reformer, but the Christian is driven to become one.”) A kereszténységből azonban az nem következik, hogy ennek érdekében kifejezetten szocialistává kellene válnunk!¹¹ Valójában az apostolok maguk sem a forradalmi cselekvés programját hirdették meg (még a rabszolgaságnak sem üzentek hadat...), a termelőeszközöknek az állam kezeibe adásáról pedig végképp nem szóltak. A konzervatívok nem helyeselhetik a szocialisták burkoltan vagy nyíltan erőszakos módszereit: nekik szigorúan ragaszkodniuk kell az igazságossághoz, s ezért el kell vetniük minden olyan intézkedést, amelynek alapján egyes személyeket vagy csoportokat önkényesen megfosztanak javaiktól. Az adózás ugyan elkerülhetetlen, de ha a terheket kizárólag a gazdagokra hárítják, akkor „a filantrópia lopássá degenerálódik” („philanthropy will degenerate into thieving”). Vagyis e tekintetben Cecil felfogása sok hasonlóságot mutat a neves 19. századi konzervatív történész, Lecky azon vélekedésé-

vel, miszerint a modern demokratikus rendszerekben bevezetett progresszív jövedelemadó tulajdonképpen nem más, mint „törvényesített rablás”.¹²

Más kérdés, hogy a keresztény erkölcs alapján természetesen nagyon is sok mindent lehet bírálni a modern kor társadalmi-gazdasági berendezkedésében – ismerte el Cecil. Így a gazdaság alapjául szolgáló „versengő rendszert” („competitive system”), azaz a szabadpiaci mechanizmust is. Ezt ugyanis alapvetően az önérdék mozgatja, amely éppenséggel nem tartozik a kereszténység által felkarolt értékek közé... (Bár a „vásárolj olcsón – adj el drágán” kereskedelmi elve önmagában tételesen nem ütközik a Tízparancsolattal – vélte, de a moralitásnak egy jóval alacsonyabb szintjére tartozik.) Sokan megütköznek a kapitalizmus visszás következményein, de mit lehet várni egy olyan rendszertől, amely a szeretet helyett az önérdekre épül? Bogáncsok között hiába keresünk fűgét...

Látzólag tehát egyszerű a következtetés: ki kell iktatni az egoizmus diktálta versengést. De akármilyen rokonszenvesnek tűnik is ez a megoldás, a konzervatívok mégis csak akkor helyezkedhetnek erre az álláspontra, ha meg tudnák változtatni az emberi természetet. Azon vonásait, melyek a „versengő rendszer”, a piac uralta rendszer alapjául szolgálnak. Erre pedig nincs esély, hiszen az emberek túlnyomó többségét mindig is az önérdék vezérelte. E körülmény figyelmen kívül hagyása merő illúzió lenne! Hiszen „semmi sem biztosabb, mint hogy az emberi társadalom mechanizmusa csak tükrözni fogja az emberi jellemet, nem pedig megújítani.” (Arra, hogy a piacgazdaság saját logikájának érvényesülését miként lehetne korlátozni, és más szempontokkal összhangba hozni, vagyis a „szociális piacgazdaság” lehetőségeire az 1912-ben íródott mű érdemben még nem tért ki. Ez a „modell” az angolszász gondolkodástól egyébként is mindig jóval távolabb állt, mint a kontinentális konzervativizmustól, bár a máso-

dik világháború utáni „welfare state” építéséből a toryk is kivették a részüket.) A konklúzió egyértelmű tehát: a politikai berendezkedés átalakításától nem várhatjuk a társadalom „megváltását”, bármilyen rendszert építsünk is ki! Arra minden körülmények között az emberi gyarlóság fogja rányomni a bélyegét. A szocializmus sem tudja megváltoztatni az ember alkatát, csak a verseny helyére az államot állítja. Nagyfokú előrelátási képességről tett tanúbizonyságot Cecil, amikor megjósolta: ha egyszer létrejön a szocializmus, mindazok a problémák, melyeket a keresztény lelkiismeret a piacgazdaságban joggal elmarasztal, még súlyosabb formákban fognak reprodukálódni!¹³

Állam és egyház

Vallás és politika viszonyának az elemzéséből Cecil eljutott az állam és az egyház kapcsolatának problematikájához, amely az egész 19. században a konzervatív gondolkodás homlokterében állt. Némi egyszerűsítéssel történetileg két felfogás alakult ki. Az egyiket talán Szent Ágoston neve fémjelzi a legjobban: eszerint az egyház és az állam – a kozmikus rend részeként – elválaszthatatlan egységet alkot. E „modellben” nem volt helye egyház és állam dualizmusának! A másik felfogás az egyház és az állam tudatosan megkötött, a kölcsönös érdekeket szem előtt tartó szövetségének a gondolatára épült. Emlékezetes, hogy Burke miként foglalt állást e kérdésben: „az államegyház nemcsak hogy nem törvénytelen dolog, de aligha törvényes állapot az, ha nincs.”¹⁴ Cecil e vonatkozásban maga is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az államegyház intézményére szükség van – sőt még akkor is, ha az egyáltalán nem tudhatja maga mögött a nemzet egészét! Miért? Érdekes az érvelése. Azért, mert szerinte az államegyház léte magának a vallásnak a pozícióját erősíti – s enniben tulajdonképpen a más felekeze-

tekhez tartozóknak is érdeke, mégha csak közvetett módon is. Úgy vélte, e felfogással még az angol (bár nem az ír) római katolikusok is egyetértenek... E gondolatmeneten haladva fogalmazta meg azt a sajátos s nyilvánvalóan megkérdőjelezhető véleményét, hogy kár volt 1869-ben a katolikus többségű Írországból az anglikán egyházat (Church of Ireland) megfosztani államegyház-státusától. De hogy ez esetben nem (legalábbis nem csak) az írekkel szemben szokásos angol szűkkeblűségről van szó, az kitűnik a rákövetkező megállapításból. A fő baj ugyanis szerinte az volt a lépéssel, hogy a brit állam teljesen lemondott a vallással kapcsolatos kötelezettségeinek teljesítéséről Írországból – ha az anglikán helyett a katolikus egyházat megteszik államegyházzá, más lett volna a helyzet...¹⁵ Így viszont e döntés – a hivatalos magyarázattal ellentétben – nem az igazságosságot szolgálta, hanem a vallás vereségét jelentette. A konzervatívok ugyanis az államegyházban a vallás állam általi elismerését és védelmét látják.

A vallásnak a közoktatásban betöltött szerepe napjainkban is sok vitára ad okot, s így volt ez a 20. század elejének Nagy-Britanniájában is. Liberális oldalról akkor is felvetették, hogy a felekezetek közti egyenlőség elvét az szolgálná a legjobban, ha a tananyagból teljesen kikapcsolnák a vallást, vagy „méréskeltebb” alternatív megoldásként, a kereszténységnek egy olyan „alapformáját” tanítanák, amelyből hiányoznak a különféle felekezetek sajátos tételei. Cecil nyomatékosan hangsúlyozta: konzervatív szempontból ez nem fogadható el! „Ha egyetlen vallást sem tanítunk igaznak sok szekuláris ismeret mellett, azzal valójában a vallással szembeni ellenkezést erősítjük meg a diák fejében”.¹⁶ A méltányosságnak, az egyenlő kézzel mérésnek az elvét tehát nem azzal valósítjuk meg, ha a vallási tanítások rendszereiből összegyűrünk valamiféle semleges „keveréket”, hanem úgy, hogy minden vallásnak azonos arányú segítséget és támogatást nyújtunk („by extending an equal

measure of assistance and countenance to all sorts of religious opinion"). A vallás felkarolása ugyanis a konzervativizmus legfontosabb feladata – szögezte le Cecil. S ez annál is inkább igaz, mert a vallás támogatásával a konzervativizmus két súlyos veszélyt is elkerülhet: egyrészt azt, hogy a liberalizmus egyik változatává süllyedjen („of sinking into a mere factious variation of Liberalism”), másrészt pedig, hogy pusztán a jómódúak érdekeinek a védelmezője legyen, egy olyan eszmerendszer, melynek nincs üzenete a társadalom egésze számára.¹⁷

A szociálpolitika határai

A társadalomelméletben hagyományosan a legfontosabb kérdések közé tartozik közösség és egyén viszonya; a gondolkodókat mindig is megosztotta az a dilemma, hogy melyiküket illeti az elsőbbség. Mint köztudott, a liberális szemlélet egyoldalúan az egyénre összpontosítja figyelmét, míg a konzervatívok hajlamosak elfogadni – Scrutonnak a 20. század végén írt szavaival –, hogy „az emberi szabadság és az emberi személyiség társadalmi produktum”, hiszen az ember identitásának alapköve a társadalmi rend.¹⁸ Vagyis, egészen tömören: az egyént abból a közösségből lehet megérteni, amelyhez tartozik. Ez a megközelítés természetesen sohasem jelentette azt, hogy a konzervatívok azonosulni kívántak volna a szocialisták „kollektivistá” szemléletével. Az angol gondolkodásban pedig mindig is különösen erős volt az individualizmus hagyománya.

Cecil is alapos vizsgálatnak vetette alá e problematikát, melyet jellegében „a tyúk volt előbb vagy a tojás?” dilemmájához hasonlított. Először a közösség szinonimájaként használt állam prioritása mellett szóló érveket vette szemügyre. Az állam révén lehet a barbárság állapotából kiemelkedni és civilizációt teremteni; az állam nyújtotta szer-

vezettség azonban nemcsak a gazdasági élet számára nélkülözhetetlen, hanem valójában az emberek tudati-szellemi fejlődéséhez is. Ezért alakul ki oly könnyen a benyomás: „az emberiség jóléte oly nagy mértékben nyugszik az állam tevékenységén, hogy szinte arra a következtetésre juthatunk, az állam hozza létre az egyént.”¹⁹

E megállapításnak azonban az ellenkezője is igaz, hiszen elmondható, írja Cecil, hogy az individuum történetileg megelőzi az államot. Ennél is fontosabb megfontolás azonban, hogy ha a politikát morális alapon akarjuk megítélni, (márpedig a konzervatívok zömének vallásos meggyőződéséből ez a parancs fakad), akkor az államnak is azokból az erkölcsi követelményekből kell kiindulnia, amelyek az egyes emberekre érvényesek. „A moralitás egyéni ügy, s e körülmény ad neki elsőbbséget az állammal szemben” – fogalmazódott meg a konklúzió.²⁰ E kiindulópontból pedig további következmények is adódnak. Így mindenekelőtt az, hogy amiként az egyes embernek, úgy az államnak sincs joga igazságtalanságot elkövetni, és károkat okozni másoknak. Nem mintha a konzervatívok azt akarnák állítani, hogy az államnak pontosan ugyanolyan kötelességei vannak az egyénnel szemben, mint az egyéneknek egymással szemben. Ez már csak azért sem állna meg, mert az állam a közösség nevében és érdekében cselekszik, ami viszont nem mondható el az individuumról. Más kérdés, hogy a közérdekre való hivatkozás sem jogosítja fel az államot arra, hogy másokkal szemben méltánytalanul járjon el. Így például – Cecil saját hasonlatát idézve – ha be is igazolódna az, hogy az élveboncolásból roppant fontos információkhoz juthatna hozzá az orvostudomány, az állam mégsem rendelhetné el egyesek élveboncolását...²¹

Hol húzzák akkor meg a konzervatívok – mindezt figyelembe véve – a kívánatos vagy legalábbis elfogadható mértékű állami beavatkozás határait? Erre válaszolva Cecil először is kiemeli: az állami intervenció gondolata egyál-

talán nem idegen a konzervatívoktól, csak arra kell gondosan ügyelni, hogy ennek során senkinek se sérüljenek jogos érdekei. Azt is tévedés lenne gondolni, hogy a konzervativizmus eleve szemben áll mindenféle szocialista elképzeléssel! („There is no antithesis between Conservatism and Socialism...”) „A konzervatívok szociális reformjának ezért nem szükséges tisztán individuális alapon végbemennie.” (Ezen állásfoglalás jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni annak fényében, milyen erős hatással volt az „antikollektivistá” szemlélet a századelő brit politikai konzervativizmusára...) Ellenkezőleg, mutatott rá, a modern konzervativizmus a tradicionális toryizmus számos olyan hagyományát átvette, amely igen kedvezően viszonyult a „paternalista” államfelfogáshoz.²² (Ebben az összefüggésben idézi fel Cecil, hogy a 19. század második felének ünnepeelt liberális szociológusa, Spencer bizonyos fokig joggal látta a szocialista törekvésekben a régi toryizmus fel-támadását... *Az egyén az állam ellen* [Man versus the State] című művében ezért beszélt a szocialista eszmék előretörése kapcsán „új toryizmusról”.) S ez nem véletlen, hiszen valójában mindig is a liberálisok voltak azok, akik mindentől berzenkedtek, ami az államhoz kapcsolódott. Az a gondolat tehát, hogy a hatalomnak közre kell működnie a nyomor és a szenvedés enyhítésében, s korlátoznia kell a laissez faire elvére épülő korlátlan versengést, a modern konzervatívoktól sem állhat távol. Ezért azután a konzervatívoknak nem okoz gondot az állam szociális tevékenységének üdvözlése – fogalmazódik meg a konklúzió; álláspontjukat a többi politikai irányzatétól az igazságossághoz való szigorú ragaszkodás különbözteti meg.²³ Vagyis, más szavakkal: elvileg elutasítanak minden erőszakos jellegű, radikális beavatkozást, még akkor is, ha ez egyes rétegek szémszögéből kívánatosnak is tűnne. Még egy igazságtalan helyzet orvoslására sem lehet igazságtalan eszközöket alkalmazni!

Ami a beavatkozás határait konkrétan illeti: történetileg az az elv vált a leginkább elfogadottá, hogy egyrészt senkit sem szabad éhenhalni hagyni, másrészt viszont senkit sem szabad restségében támogatni. Nagyon lényeges, hogy a szegények segélyezésének elvi alapját a keresztény könyörületesség adja, nem pedig a rászorulóknak valamilyen fiktív jogosultsága! Az állam nem azért lép közbe, mert erre valamilyen jogi kötelezettség szorítja rá, hanem mert ez következik a kereszténység szelleméből: ha nem nyújt segélyt, tulajdonképpen nem szegi meg semmilyen korábban tett ígérését sem. (Ezt Cecil elvi jelleggel jegyezte meg, s nem azért, mintha egyetértett volna az állam teljes passzivitásával...) És tegyük hozzá: az erkölcsi felelősséget vállaló „személyes” állam-felfogás összhangban áll a konzervativizmus hagyományával is! Hiszen a konzervatívok állama nem csupán korporatív személy, hanem, optimális esetben – Scruton szavaival – „a személyiség jellegzetes erényeivel is bír”.

Az állami szerepvállalásnak elméleti síkon három alapja is elképzelhető – s ezek egyike sem ellenkezik a konzervativizmus felfogásával. Az állam segítséget nyújthat a rászorulóknak „nemzeti könyörületességből” („national charity”); a nemzet hálájának a kifejezése céljából („national gratitude”); és pusztán célszerűségből (expediency). A konzervativizmus elveivel csak az ütközne – hangsúlyozta Cecil –, ha ezekre hivatkozva az a meggyőződés alakulna ki az emberekben, hogy az államnak tett szolgálataik fejében – és arányában – mindenkinek *joga* van segítséget követelni az államtól. Azzal ugyanis, ha ezt bármilyen tekintetben is valamiféle jognak ismerjük el, máris leraktuk az államszocializmus alapkövét!²⁴

Összegzésképp Cecil hangsúlyozta: bár a politikában a konzervativizmus a liberalizmussal és a szocializmussal egyaránt élesen szemben áll, teoretikus szinten mindkettővel vannak kapcsolódási pontjai. A liberalizmus legfőbb ér-

téke, a szabadság a konzervatívok számára is kiemelkedő fontosságú, s ezzel összefüggésben azt a gondolatot is megfogalmazza, hogy a radikálizmussal kacérkodó liberalizmus inkább fenyegeti a szabadságot, mint a konzervativizmus. „Jelenleg a liberalizmus sokkal inkább érezhet kisértést a szabadság elveinek megsértésére, mint a konzervativizmus, mert a lelkes reformer, aki gyorsan akar haladni és még a saját életében látni kívánja dédelgetett elképzeléseinek a megvalósulását, aligha tudja a szívéhez közel álló programot az egyéni szabadság és a magántulajdon sérelme nélkül megvalósítani”²⁵ (Ezt azzal az érdekes megállapítással egészíti ki, hogy a konzervativizmus bölcsessége nélkül a toryizmus nem sokkal több szabadságot biztosítana, mint a szocializmus...) A konzervatívok azért tudják a szabadságot és a tekintélyt sikeresen szintetizálni, mert a vallás szilárd elveire támaszkodnak, s ez garanciát nyújt a két alapértékkel való visszaéléssel szemben.

A konzervatívoktól elvárható szociális érzékenység, a reformok iránti elkötelezettség a szocialista eszmékkel is érintkezési felületet teremt, ám e tekintetben Cecil szerint különös óvatosságra van szükség. A szocialista tanokban ugyanis mindig van némi „jakobinizmus”, és nem szabad elfelejteni, hogy a konzervativizmus épp a „jakobinizmus” ellenében született meg. Ha azonban a modern szocialisták hajlandóak a magántulajdon tiszteletben tartására, nincs akadálya annak, hogy a konzervatívok figyelembe vegyék elképzeléseiket – tette hozzá.²⁶

Külpolitika és konzervativizmus

Végül, de nem utolsósorban igen fontos feladata a konzervativizmusnak, hogy elvi irányt szabjon a külpolitikának is – Cecil szerint igen sokan kifejezetten nemzeti-patrióta elkötelezettsége miatt választják a konzervativizmust. Sőt!

Akárcsak Disraeli négy évtizeddel korábban, ő is azt a véleményt képviselte, hogy a brit liberálisok tulajdonképpen átvették a konzervatívok külpolitikai-birodalmi doktrínáját. Eszmefuttatásának középpontjába ezzel kapcsolatban azt az izgalmas – s máig aktuális – kérdést állította, hogy e doktrínában milyen szerepet kaphatnak az etikai jellegű megfontolások. E felvetés annál is inkább indokolt volt, mivel a liberálisok részéről rendre megfogalmazódtak olyan vádak, hogy a konzervatívok külpolitikájában pusztán hatalmi szempontok érvényesülnek, az „államérdekre” hivatkozva.

A nemzetközi kapcsolatok elméletének kifejezetten konzervatív szemléletű kidolgozására egyébként a mai napig nem túl sok kísérlet történt, Cecil kitekintése ezért különös érdeklődésre tarthat számot. (Még akkor is, ha *Konzervativizmus*ában nincs szó valamiféle átfogó elemzés igényéről.) A konzervatív gondolkodás klasszikus 19. századi képviselői közül a legtöbbet a nemzetközi rendszer működéséről Burke írásaiból tudhatjuk meg: ő a nemzetközi kapcsolatok „szubsztantív” koncepcióját vallotta, vagyis azt, hogy a nemzetközi rend stabilitása elsősorban nem olyan „procedurális” tényezőktől függ, mint a nemzetközi jog absztrakt normái és a diplomáciai trükkök, hanem mindenekelőtt az egyes államok belső állapotától. Vagyis műveiből az a meggyőződés bontakozott ki, hogy a nemzetközi élet „játékszabályainál” fontosabb kérdés, hogy valójában kik is a szereplői ennek a „játéknak”.²⁷

Rögtön előjáróban jelezzük: ez a megközelítés nem állt távol Ceciltől sem, sőt az ő felfogását talán még Burke-énél is jobban jellemezte az a szemlélet, amely a nemzetközi viszonyok úgynevezett „realista” iskolájának a sajátja. Tömören összefoglalva ezt az a szemlélet jellemzi, hogy az államközi kapcsolatok – egy központi világkormány hiányában – anarchikusak, a befolyás felettből egyenlőtlenül oszlik meg a nemzetközi rendszer tagjai között, így az

egyedülálló államok érdekérvényesítő képessége mindenekelőtt saját hatalmi potenciáljuktól függ.

S mit tartsanak a konzervatívok arról, amit a „realisták” egyik legnevesebb 20. századi képviselője, Morgenthau – a „kell” helyett a politika „van”-jára összpontosítva figyelmét – a nemzetállamok „szent önzésének” nevezett? E súlyos, az etikai szempontok kívánatos szerepét érintő dilemmára egyértelmű választ Cecil sem tudott adni, de néhány érdekes érvet és szempontot kidolgozott. Tényként ismerte el, hogy még az egyébként magánemberként maradéktalanul korrekt államférfiak is gyakran túllépnek a nemzeti célok szolgálatában a moralitás határain. De hát könnyebb az emberi természet számára altruista célból rosszat elkövetni, mint nyíltan önző okokból... S ennek fényében elkerülhetetlenül adódik egy súlyos kérdés. Megfogalmazható-e vajon elvi jelleggel az a tétel, hogy az államközi viszonylatokban pontosan ugyanazon normákat kellene alkalmazni, mint amelyeket az egyes emberek egymással szemben elvárnak? Tévedés lenne ezt gondolni – válaszolta Cecil. Az állam ugyanis sok ember együttes érdekeit képviseli, és „senkinek sincs joga arra, hogy mások kárára legyen önzetlen” („no one has a right to be unselfish with other people's interests”)²⁸ Az egyes emberekre érvényes normák nem vihetők tehát át automatikusan a nemzeteket képviselő államokra. S ezen állítás mellett még egy további érv is felsorakoztatható. Az államoknak azért is szükségük van a lehető legszélesebb mozgástérre, mert míg az egyéneket hazájuk jogrendje – elméletileg legalábbis – teljes védelemben tudja részesíteni, addig a nemzetközi jog mechanizmusa ugyanerre egyáltalán nem képes, hiszen nincs a kezében hatékony szankció.

Következik-e azonban ebből, hogy a konzervatívok szerint az államok akkor gyakorlatilag bármit megtehetnek? Ezt a konklúziót Cecil sem kívánta levonni. A konzervativizmus a nemzetközi kapcsolatok vonatkozásában

sem tekinthet el attól – hangsúlyozta –, hogy a vallás megszabta erkölcsöt tekintse zsinórmércének! A jogosan megtehető lépések körét azok az érdekek jelölik ki, amelyek a „nemzeti lét”-ből („national existence”) fakadnak. Hogy mit is jelent a „nemzeti lét”? Cecil szerint „a „nemzeti hivatás” („national vocation”) betöltésére való képességet”.²⁹ Hiszen minden nemzetnek kötelessége – talán még inkább, mint az egyes embereknek –, hogy maximális mértékben kifejlesszék képességeiket... A századelő erős nemzeti indulatoktól fűtött atmoszférájában Cecil úgy látta, hogy a nemzeti nagyságra törekvés egyáltalán nem ellenkezik a keresztény tanítás szellemével. Ha viszont ennek során más nemzetek jogos érdekeit megsértik, netán őket háborúra kényszerítik, az már nem fogadható el. „Attól a pillanattól fogva, hogyha a külpolitika egy másik nemzet megcsorbításához („lessening of another nation”) kezd hozzá, megkérdőjelezhető útra tér.”³⁰ Vagyis: saját hivatásának betöltésére törekedve egy nemzet sem akadályozhat meg másokat ugyanezen törekvésükben. Cecil ugyanakkor maga is elismerte: a „nemzeti hivatás” fogalma nehezen körvonalazható, és ezért gyakorlati alkalmazása felettébb problematikus. De még mindig jobb egy kevésbé körülhatárolt elvre, mint „az igazságért illogikusan kiáltó mérges hazafiakra” hagyatkozni! – vélte. Szerinte a bölcs emberek számára a nemzeti „hivatás” eszméje racionális alapul szolgálhat a nemzeti vetélkedésről folytatott diskurzushoz, és a szélsőségekben rejlő hibáktól is megment: a méltatlan önfeladás-tól („unworthy surrender”) és a „kalózkodó agresszivitástól” („piratical aggression”) egyaránt.³¹

EGEDY GERGELY

Jegyzetek

- 1 Jegyzetek Cecil, Hugh: *Conservatism, Williams and Norgate*. London, 1912, 7–8. l.
- 2 Mannheim, Karl: *A konzervativizmus* Cserépfalvi, Bp, 1994, 69. l.
- 3 Cecil: i. m. 14. l.
- 4 Cecil.: i. m. 23. l. („... it may be compared to a river, the waters of which come from many converging streams, though only one of them has been selected by geographers to bear the principal name...”)
- 5 Fülöp Endre: *A tradicionalizmus értelme, Valóság, 2000/9, 1.* Fülöp azon a véleményen van, hogy „hiteles politikai konzervativizmus elképzelhetetlen tradicionalizmus nélkül”.
- 6 Cecil: i. m. 47–48. l.
- 7 Cecil: i. m. 74. l.
- 8 Cecil: i. m. 78. l.
- 9 Cecil: i. m. 82. l.
- 10 Cecil: i. m. 83–84. l.
- 11 Cecil: i. m. 86; 95. l.
- 12 Lecky, William Edward: *Democracy and Liberty*. Vol. I. Longmans, Green and Company, London, 1899, 346–347. l. Cecil szerint az adózás csak fokozatilag tér el a vagyonekhozástól („Taxation is distinguished from confiscation only in degree”). i. m. 153. l.
- 13 Cecil: i. m. 95. l. („All the circumstances which now rightly shock Christian consciences would be reproduced; and it is even probable that they would be reproduced... in a form more ruthless and cruel than to-day.”)
- 14 Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. ford.: Kontler László, Atlantisz, Bp, 1990, 192. l.
- 15 Cecil: i. m. 104–105. l.
- 16 Cecil: i. m. 115. l.
- 17 Cecil: i. m. 116–117. l. Gondolatainak lezárásaképp Cecil megjegyzi: „Emphasizing this truth, Conservatism will be the creed neither of a superfluous faction nor of a selfish class”.
- 18 Scruton, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Osiris, Bp., 1995, 19. l.
- 19 Cecil: i. m. 162. l. („... we may say that the well-being of mankind so largely depends on the action of the State that one might almost decide that the State makes the individual.”)
- 20 Cecil: i. m. 164. l. („Morality is an individual matter, and this gives a primacy to the individual over the State.”)
- 21 Cecil: i. m. 165–166. l.
- 22 Cecil: i. m. 169. l.
- 23 Cecil: i. m. 196. l. („Conservatives have no difficulty in welcoming the social activity of the State”)

- 24 Cecil: i. m. 179–180. l. („But if the claim is one of justice, and be admitted as such, a foundation is at once laid on which the fabric of a complete system of State socialism might be erected“.) Ahhoz a kérdéshez, hogy az értékonzervativizmus elvileg miként viszonyulhat az állam „jóléti” funkciójához, részletesebben ld. Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Magyar Szemle Könyvek, Bp, 2001, 71–73. l.
- 25 Cecil: i. m. 247. l.
- 26 Cecil: i. m. 248–249. l.
- 27 Vö. Vincent, J. R.: *Edmund Burke and the Theory of International Relations*. Review of International Studies, Vol. 10, (1984), 205–218. l.; Welsh, Jennifer: *Edmund Burke and International Relations*. St. Martin' Press, New York, 1995.
- 28 Cecil: i. m. 202. l.
- 29 Cecil: i. m. 210. l. („We must say that national existence means the capacity to fulfil the national vocation“)
- 30 Cecil: i. m. 212. l.
- 31 Cecil: i. m. 213. l.

Alm.

A NÉPI MOZGALOM KEZDETEI II.

Eszme születik

K: Petrik Béla

ny: Földm. d. g.

4

A nemzedéken belüli világnézeti összecsapások már jóval a fent említett eset előtt kezdődnek. Az *Ifjú szívekben élek* kapcsán lezajló sajtóvihar után az első jelentős polémia, melyet Ignotus Pál a nemzedéki szakadás pillanataként értékel, a már említett *Erdélyi-vita*. Erdélyi Józsefnek 1928-ban jelenik meg negyedik kötete, *Az utolsó királyság*, mely nemcsak Erdélyi pályájának, hanem az új nemzedék történetének is sarokköve, hiszen megjelenése heves indulatokat vált ki. Ignotus Pál a *Nyugat* hasábjain kritikát jelentet meg a kötetről¹, *A propos: Erdélyi József* címen, melyben hosszan taglalja, mit is jelent a jó vers, „amely úgy fészkelődik belénk, eleven testként eleven testbe, újra meg újra felbukkanó hangulatként, hogy még akkor sem vesztené intenzitásából, ha hirtelen, valami különös csoda folytán megszűnne minden hajlambéli és foglalkozásbéli érdeklődésünk irodalom, s irodalmi élet iránt.”² Pontosan definiál, hogy aztán Erdélyi verseit kizárhassa a jó versek köréből, nem pusztán az általa megítélt értéktelenségük, hanem sokkal inkább a költemények által képviselt irodalmi-szellemi irány miatt. Ha a vers nem jó, akkor mondandója sem lehet igaz, sugallja kritikája. Nem csak esztétikai megfontolásoktól hajtva kívánja tehát Erdélyi költészetét finoman kitessekélni az irodalom világából, nem csak a költő ellen lép fel, hanem ahogy maga is megvallja, az általa képviselt irodalmi orientáció, társadalmi, s filozófiai áramlat ellen, melyek e versekben manifesztá-

lódnak.³ Erdélyi költészete Ignótus Pál számára a banalitás rehabilitálását jelenti „a bonyolult gondolatokkal és differenciált érzésekkel szemben”⁴, benne látja megtestesülni az anti-intellektualizmus reprezentatív művészetét. Ignótus Pál az európaiság talaján állva, polgári világszemléletétől elszakadni nem tudva ítéli el Erdélyit, a magyar hagyományokhoz kötődő népi költészetet. Személyes elfogultságból az ebben az időszakban még politikailag is igen progresszív és irodalmi megújulást jelentő munkásságot bírál, egy szűk látókörű nézőpontot fogalmazva meg. Erdélyit a *Nyugat* következő számában Tersánszky Józsi Jenő veszi védelmébe, vitatva Ignótus Pálnak Erdélyi műveletlenségéről hangoztatott véleményét: „Túlbecsüled azt a bizonyos kulturáltságot. (...) Teszed ezt pedig úgy, hogy mellette majdnem a tehetséget nyomod alá mellelegességnek.”⁵ Hiszen Erdélyi rossz verseket nem műveletlensége miatt ír, érvel tovább, s a rossz verseken kívül számtalan nagyszerűt is alkot, az általános műveltség híján. Védi hagyománytisztelőt, azt, hogy versei a magyar néphagyományokhoz kötődnek, Petőfit említve például, akiben a művelt *Nyugat* éppen sajátos magyarságát találta a legérdekesebbnek. „Hagyd a költőket és írókat, hogy nézzenek körül az életben. De főleg hagyd, hogy amit magyar kultúrának kell hívni, az itatódjék át itt sarjadt, magyar színekkel és nem kívülről átplántáltakkal.”⁶ Tersánszky tiltakozik, hogy Ignótus Pál kikezdje azt az elvet, ami helyes ettől az „íróembertől”, s ezért így összegzi véleményét kritikájáról: „Ezzel a szemponttal csak egyet lehet tenni, visszautasítani a világ összes költőinek, kritikusaiknak, nemzeteinek, olvasó közönségének, kultúrájának nevében. Mert ezt a szempontot, mint szintén magyaros, sőt budapesties, sajátos, zamatos kiszólással nem hívják semminek!⁷ Ugyanebben a számban áll ki Erdélyiért a neves zenekritikus, Tóth Aladár is, aki szintén költészete eredetisége, népi ihletettsége és a hagyományokhoz való ragaszkodása mellett emel szót.

Az Erdélyi-vita erős kristályosodási pont, s ha nemzedéki szakadásról nem is beszélhetünk, mindenképpen fontos állomása a népi gondolat, a népi mozgalom kialakulásának. Ignó Pál maga sem tagadja, hogy a „népiességet” mint irányzatot támadja, politikai averzióból.⁸ Erdélyi munkásságának értékelése ekkor az új népi költészethez, irodalomhoz, s így a társadalomban erőre kapó népi gondolat-hoz fűződő viszonyt is jelenti, hiszen Erdélyi egyértelműen egy irodalmi, s egyre inkább politikai töltéssel is rendelkező szellemi mozgalom szimbólumává, vezérlőcsillagává válik (hangsúlyozzuk, hogy a húszas évek végének és harmincas évek elejének Erdélyi Józseféről szólunk, akinek költészete ekkor a legprogresszívebb hagyományok képviselőjét jelenti). Nem véletlen Németh László csatlakozása az Erdélyit védők közé, hiszen nemzedéke legteljesebb „lírai hajtás”-ának ismeri el őt, aki képes a „magyar dal száz év koptatta formáiba egy modern nagy líra”⁹ beprézésére. Néhány év múlva Illyés Gyula is ebben a szellemben ír egyik új könyvéről, nemcsak mint költőt, hanem mint a nép jogainak képviselőjét is méltatva: „Ami Erdélyi költészetének (...) külön ízt, a valóság friss aromáját adja, (...) az a politikum, amely nem sallangja, de egyik legerősebb fonala a versnek. A *Tarka Toll* csaknem valamennyi költeménye kemény ítélettevés a nép fölött még mindig paripán díszelgő hatalmaskodók ellen.”¹⁰

Az Erdélyi-ügy után szinte mindennapossá válnak az összecsapások, s a legkülönbélebb tereken támad a nemzedék urbánus szárnya a népiekre. Ilyen az 1929 nyarán, *A Toll* hasábjain zajló vita is. Zsolt Bélák Ady költészetének értékelése kapcsán az Ady nevében induló népi mozgalmat, az általuk teremtett Ady kultuszt támadják, s védik az Ady-kép hagyományos, egyoldalú polgári radikális értelmezését, a népiek által új értékeket is felmutató elemzéseivel szemben. A vita egyre inkább elszakad Ady munkásságától, Féja Géza enyhe malíciával meg is jegyzi: „Egyre

CÍM NÉLKÜL, 1946
olaj, pasztell, papír, 44×33 cm
Berényi Zsuzsa felvétele

nagyobb derűvel olvasom az Ady-cikkeket, hiszen igazán semmi közük sincsen Adyhoz ezeknek az önvallomásoknak.”¹¹ A vita értelmét kérdőjelezi meg aztán Kosztolányi végletekbe csapó írása, hiszen érdemes-e marakodni egy olyan költőért, aki annyira gyöngé poéta, amennyire azt Kosztolányi bemutatja. Féja is csak Ady politikai költészetét veszi védelmébe Kosztolányival szemben¹², az irodalomban felszínre kerülő népi eszmék létjogosultságának igazolása érdekében¹³. Az egyre szaporodó viták megkérdőjelezzik azokat a megállapításokat, amelyek a nemzedék harmonikus együttműködését, szellemi egységét hangsúlyozzák, azt a nézetet, mely szerint az egység csak a 30-as évek elején bomlana fel, hiszen ezek a viták már nem csak elszórt jelenségek, hanem két körvonalazódó világnézet egyre sűrűsödő súrlódásai. Az összecsapások hozadéka többnyire csak a népi gondolat pusztá tagadása vagy igenlése, s nem az eszme tartalmi értékelése, kifejtése vagy elemzése. A népi gondolatot ezek a viták nem edzhetnék volna a harmincas évek vezérlő eszméjévé, ha nem lépnek színre azok az egyéniségek, akik képesek elvi alapjainak lefektetésére. Németh László a modern európai áramlatokra figyelemmel rögzíti tételeit, kikerülve a népi eszme provinciálissá süllyedésének veszélyét, Féja a népiség és a német szellemtörténet, Kodolányi pedig – a baloldali ideológiák és a népiség, népiség és szociálfreudizmus összekapcsolásával kísérletezik.¹⁴

E tekintetben Németh László munkásságát tekinthetjük a legjelentősebbnek, hiszen a *Tanú* előtt írott esszéiben, kritikáiban elvégzi a népi gondolat elvi alapvetését. Németh László az irodalom és önmaga társadalmi helyzetének kérdésein keresztül közelít a népi gondolathoz, tulajdonképpen egyéni értelmiségi és írói szerepét határozza meg, érvényessé téve azt egész nemzedéke számára. „Az író társadalmi lény, minden gesztusát egy erős és fegyvel-

mezett ízlésű közösség csiszolja ki"¹⁵ – határozza meg annak az írónak társadalmi küldetését, akit a magyar sors ihlet meg, s aki tehetségével szolgálatot teljesít. Az irodalom nem válhat akármilyenné, s „nem igaz, hogy egy nép irodalmának mindenfélének kell lennie”. „Szent a korlátozottság, amely a faj eredetiségét kidomborítja.”¹⁶ Ezért nem lehet a magyar irodalom sohasem más, mint népi, s Németh László vallja is, hogy „legnagyobb képviselőiben mindig népi volt”¹⁷. Népi és nem népies, írja, hiszen a népiesség ellen jogosan hadakoznak az irodalom értékeit féltők, mert az „egyike azoknak az irodalmi tömegszuggerációknak, melyek egyetlen író modorát sokszorozzák szét irodalmi irányná”¹⁸ A népiség ezzel szemben az irodalomban is az egyén és közösség egymásra találása, ahogy Németh mondja, természeti igazság. Németh e tételét azok után fogalmazza meg, hogy egyfelől az európai irodalomban kutatva nem talál friss, megújulást jelentő erőket, a pillanatnyi pangás jeleit érzékeli, másfelől megállapítja a magyar szellemi élet végletes elszakadását a magyar valóságtól, mely a szervetlen fejlődés csődjével fenyeget. Öntudatra kell ébreszteni a magyarságot, hogy európai jövőjét megalapozhassa, hiszen ennek objektív feltétele és lehetősége adott: „...ős költőosztön dagálya feszít. Hiszem, hogy a magyar irodalomban hatalmas lendület íve lappang.”¹⁹ Ezért tartja Németh László elkerülhetetlennek a nép felé fordulást, megragadva az utolsó alkalmat arra, hogy a magyar kultúrát az egész magyarságban felelésszék. Ha ez nem sikerül, „a polgárság pacsuli kultúrája árad szét a nép mérgezett testében is”²⁰ – vallja. „Be kell állítani a magyar szemszöveget, meg kell teremteni a felelősségérzetet a magyar nép, a magyar ízlés, a magyar múlt, s a magyarság örök prófétái, a költők iránt.”²¹ Európaiság és magyarság, korszerűség és hagyománytisztelet ekképp összegződik gondolkodásában, a magyar kultúra fejlődésének elveszett

fonalát keresve: így kívánja megteremteni az irodalom autonómiáját, s kialakítani az értelmiség új szemléletét: „Magyarság a magyar állam helyett. Ez az a gondolat, melyen át a magyar író visszahajolhat elbocsátó közösségeihez”²², vagy másképpen fogalmazva: „Az integer Magyarországnál van egy sokkal fontosabb jelszó: az integer magyarság.”²³ A népi eszme legsarkalatosabb pontja ez, népben és nemzetben gondolkodni, s nem országban, államhatárookban, hatalmakban.

Németh László egyik legfontosabb követelése a nemzeti kultúra megteremtésének igénye, amelynek szükségére, hiányának következményeire nemzedéke ébred rá először. „Előttünk az élet, melyen most üt ki a századvég irodalmának beléoltott mérge. (...) A gyökértelen ember ráeszmél levágott gyökereire.”²⁴ A *Nyugat*, mely a századforduló után még híven szolgálja a magyarság értékeinek felszínre hozatalát, a háború után megszűnik közvetítő lenni, s hasábjain „epigonok és vakmerő dilettánsok, egy-két ügyes újságíró bűvészkednek a maguk gyökértelen módján”²⁵. Miközben az egyetlen valamirevaló fórum egyre távolodik a valóságtól, addig szaporodnak a kiugrásra kész tehetségek, akik ugyan kevésbé ‘európaiak’, de akik készek és hivatottak egy új kultúra alapjainak lerakására. „Ma minden magyar annyit ér, amennyit a nemzeti erőik organizálása körül végez. Az irodalom nemzeti vagy európai jellege nem politikai felfogás kérdése, az az irodalom állapotától függ. S a magyar irodalom félreérthetetlenül elérkezett abba a stádiumba, mikor csak egy jelszó lehet: nemzeti irodalmat a szó leggyökeresebb, a Petőfi–Arany értelmezésnél is mélyebb értelmében.”²⁶ Németh László jogokat és lehetőségeket kíván, de nem mások kiszorításával, alsóbbrendűvé tételével, hanem a maguk hangjának kieresztésével. Ez a nacionalizmus nem mások ellen irányul, ahogy írja is, „sohasem volt a más mellének szegezett kés”²⁷, mindig csak védekezést, önvédelmet jelent. Ezt az

új honfoglalást kell végrehajtania a Trianon óta sereglő nemzedéknek, amely eddig nem léphetett színre, s amely a föld népéből is gyülekezik, hirdeti Németh László. Ez az új társadalmi réteg, új szellemi nemesség lehet a középosztály friss hajtása.

Ezeket a kérdéseket boncolva jut el a faj fogalmának tisztázásához, a fajkérdéshez. E fogalom alatt Szabó Dezső és Szekfű Gyula fajfogalmait alapul véve, a történelmi együttélés, társadalmi erőhatások által egybemosott és tisztázott nép kategóriáját érti: „A történelem egybepörgeti a maga néphordalékát, s a sors, nyelv és műveltség elválasztotta embercsoportok ásványkincseit egy valamennyiükre jellemző talajvíz oldja magába.”²⁸ Elveti a fogalom élettani-biológiai, mitológiai értelmezését, joggal várja hát kortársaitól, ne keverjék őt össze azokkal, akik a „vér ve-gyéseivel vagy épp a szavak fanatikusaival”²⁹ határozzák meg, ki magyar, s ki nem. A *Debreceni Káté*ban így összegzi nézetét: „A faji gondolatra kell hát felesküdnünk? Ha a faj embertani fogalom: nem. Ha erkölcsi: igen. A népet többnyire tökéletlenül fedő élettani változat: nem lehet eszmény, a nép sorsához illő magatartás: igen”³⁰. A harmadik útnak ezt a szociális követeléseket kevésbé hangsúlyozó, inkább a szellemi élethez, irodalomhoz, értelmiségi léthez kötődő kifejtését – melyet oly sok mindenben inspirált Szabó Dezső –, a *Tanú*-időszak esszéi koronázzák meg, az előbb említett *Debreceni Káté*, a *Nemzeti radikalizmus* és a többi írás.

Németh László útkeresései azonban ezen tanulmányok nélkül is a népi gondolat legfőbb előkészítői. Különösen igaz ez a megállapítás, ha tudjuk, milyen tudatosan szervezi – képzeletében – egységes mozgalommá a fellépő írókat, költőket: Erdélyiről, Tamásiról, Illyésről elsők között ír kritikákat, meghatározva jövőnk szerepüket egy új magyarság, magyar kultúra építő munkájában. Erjesztő hatása évekkal előzi meg korát és nemzedékét, kulcsfontosságú

a népi eszme történetében, ahogy személye is önkéntelenül újra és újra a mozgalom s az eszme középpontjába kerül: ekkor csakúgy, mint 1943-ban, majd 1956-ban ismét.³¹

5

Amennyire Németh László munkásságát az elvont, elméleti kérdések felvetése jellemzi, annyira „mindennaposnak”, „hétköznapi” tűnik Féja Gézáé, melyet a „szegényparasztság” sorsával való mély együttérzés, a szociális radikalizmus erőteljes, egyúttal politikailag is átgondolt vonásával párosult³² gondolatok motiválnak. Féja írásai a Szabó Dezső-i eszmék – fenntartással kezelt – továbbvitelét jelentik, nem véletlenül, hiszen pályája Szabó Dezső mellett indul, korai irodalomtörténeti esszéi éppen az ő folyóiratában is, az *Élet és Irodalomban* látnak napvilágot. A népi gondolatot előkészítő és tisztázó munkássága azonban nem ide, hanem Bajcsy-Zsilinszky lapjához, az *Előőrshöz* kötődik, amely abban az időben – a húszas évek végén – a BMT-mel tart fenn szoros kapcsolatot, a társaság tagjai rendszeres szerzői a lapnak (Fábián Dániel állandó rovatot vezet, melyben a parasztság szociális-gazdasági problémáival foglalkozik). Féja tevékenysége, miként Németh Lászlóé is, a nemzedék és a népi gondolat „egymásra találását” szorgalmazza, s főként az előretörő új nemzedék útját igyekszik egyengetni. A nagy művet, Némethhez hasonlóan, ő is Erdélyből várja, így fedezik fel szinte egyszerre Nyíró Józsefet és Tamási Áront, akiknek a közízléssel való elfogadtatásában kritikáik fontos szerepet játszanak. Féja az új nemzedék mellett az elődök munkáinak elemzésére fordítja a legnagyobb figyelmet, példaként értékelve azokat: Adyról, Móriczról cikkek egész sora jelenik meg tollából, de e sorban ott találhatjuk a Tóth Árpáddal, Juhász Gyulával vagy éppen Kölcseyvel, Balassi Bálinttal foglalkozókat is. Irodalomkriti-

kai tevékenysége mindvégig tudatos elvek alapján épül, a magyar szellemiség népi gondolat számára értékes eszméinek szintetizálását igyekszik megteremteni.

Féja Géza írásaiban sokkal behatóbban foglalkozik aktuálpolitikai kérdésekkel, mint Németh László, s így koncepciójában határozott fogalmazású és körvonalazott gyakorlati követelésekre akadhatunk. Korának Magyarországot Kelet-Európa mélypontjának tekinti, olyan országnak, amelyet Európa még mindig a Monarchia részeként kezel. Ezzel a szemlélettel kell megküzdenünk, ettől az előítélettől kell megszabadulnunk, hirdeti Féja, amire csak egy sajátos magyar szellemiségű és tudatú nemzedék képes, amely egyúttal ellenállhat a monarchiának és a ránk nehezedő germán étvágnak is (a később fasisztának is bélyegzett Féja elsők között figyelmeztet a német terjeszkedés veszélyére!³³). E generáció energiáját kell kivetíteni országgá és kultúrává, hogy lássa a Nyugat, „Kelet-Európába Magyarországon keresztül vezet az út, mert Magyarország Kelet-Európa kiegyenlítődése és koncentrációja”³⁴. Mindez elkerülhetetlenné teszi a leszámolást a Tisza István örökségéből élösködőkkel és a Habsburg-birodalom élettelen romjaiba kapaszkodókkal, a faszizmus, a marxizmus és bolsevizmus kis másolóival.³⁵ Velük szemben előnyben kell részesíteni a „magyar népi és történelmi alkat természetes gyümölcsei”-t³⁶, akik immár alkalmasak egy egyetemes ívű kultúra építésére, a magyarságnak Európa vérkeringésébe való bekapcsolására. Sürgeti a magyar múlt újraértékelését, a magyar társadalom teljes feltérképezését, azt, hogy megrajzoltassék a magyar falu teljes képe: „A magyar ifjúság elsőrangú kötelessége lenne a sok ideológiai kártyavár után valóban a faluba jönni, látni, nézni és cselekedni!”³⁷ Féja nemcsak hirdeti, de műveli is a falukutatást, rendszeresen járja az országot az *Előrs* szabadjegyével, hiszen alapelve: nem lehet komolyan vehető reformterveket kidolgozni addig, amíg nem ismerik a falu, a vidék szociális és

gazdasági nehézségeit. „A feladat nem kevesebb, mint az egész ország szociográfiájának elkészítése. E nélkül a magyar reformpolitika nem tud megvalósulni, e nélkül lehetetlen új értelmiséget nevelnünk. (...) S a magyar valóságot csakis ez a nagyszabású munka áramoltathatja be a politika életébe.”³⁸ Így kerül közvetlen kapcsolatba a parasztsággal. A „merőben általános elvek között élő girondizmus” és az „osztályérdekekben veszteglő, s pillanatnyi, kedvező fordulatokra figyelő szociáldemokrácia”³⁹ fölött csakis a nemzeti néppolitikát tartja követhetőnek, azt, mely állandó kapcsolatban áll a néppel, s amely a legmélyebben és legszigorúbban azonosítja magát életével és érdekeivel. A népi gondolat hívei már nem csapódhatnak sem a baloldalhoz, sem a jobboldalhoz: „A zárt, korhadó előítéletek közt élő csoportokhoz éppúgy nincs közünk, mint azokhoz, akik Európa levetett ruháit, régen túlhaladott fogalmait fitogtatják, s mély népi köreinkkel minden kapcsolatot nélkülöznek.”⁴⁰ – fogalmazza meg a harmadik oldal elvét. Féja szerepe, nem véletlenül, egyedülálló a paraszttelhetségek felfedezésében és munkájuk támogatásában, hiszen hivatásként végzi útjuk egyengetését: Szabó Pál, Sinka István, Sértő Kálmán neve juthat eszünkbe, akiknek irodalmi fellépését segíti. Féja velük, ezekkel a népi erőkkel kívánja a beteg és kimerült középosztályt felfrissíteni, mely megújuló középosztályként dolgozhatná ki a parasztság életétől nem idegen reformterveket. Mert a parasztság sürgős segítségre szorul, e nélkül hamarosan elproletárosodik, írja. A parasztságért, a magyar faluért érzett felelőssége miatt perel a városi, a polgári kultúra szervesen értéktelensége ellen, amely nemhogy sorsközösséget nem vállal az elnyomott tömegekkel, de tudomást sem kíván venni áldatlan helyzetükről. Joggal írja ezért Lackó Miklós, hogy „gondolattmentének kiindulópontja: a magyar urbánusság kritikája”⁴¹. Városellenességének kritikus pontja a zsidókérdésről kialakuló véleménye: a magyar zsidóság nagy termő nemze-

déke után, a fiatalok nem képesek apáik hitét képviselni, tehetségük morzsáit örökölték csupán, különállásuk, a magyar valóságtól való idegenkedésük ebből az értetlenségből fakad.⁴² Álláspontja miatt szinte állandó vitára kényszerül az urbánus irányzat követőivel. De nemcsak velük kerül összetűzésbe, hanem a *Magyar Szemle* köréval is, nem vádolhatjuk tehát „egyoldalú elfogultsággal”.⁴³

Munkásságának talán legértékesebb része – a falukutatások szorgalmazásán, nemzedéke tagjainak támogatásán, a szegényparaszti tehetségek segítésén, radikális politikai nézetein kívül – kultúrpolitikai koncepciójának meghirdetése, melyet joggal nevez maga is a Bethlen-korszak elleni első kultúrpolitikai vádiratának. Tervezete sokoldalú, mélyreható reformokat vázol fel (az iskolarendszer, a tanárképzés átszervezésén keresztül az intézményes kulturális gondozás, a magas kultúra és népkultúra szintézisének megteremtéséig), melynek megvalósulása lehetőséget teremthetett volna a magyar műveltség állapotának európai szintre való felemeléséhez.⁴⁴

6

Németh László írásai mellett Féja publicisztikája jelenti a népi eszme alapozását, néhol e kettő egymástól függetlenül ugyanazt fogalmazva meg, néhol más-más szempontokat felvetve, egymást kiegészítve, erősítve. Rajtuk kívül Kodolányi Jánost kell még említenünk, akinek elméleti munkássága e szempontból ugyan nem ennyire átfogó, de akit mégsem hagyhatunk figyelmen kívül egyes kérdésekben, sokszor elsőként kifejtett álláspontja miatt. Kodolányi János a baloldali eszmék felől érkezik a népi mozgalomhoz, s hosszú ideig, BMT-tagsága mellett, baloldali mozgalmakkal is kapcsolatot tart, olvasóközönsége s a rendőri jelentések is így ismerik. A húszas évek végén megjelenő

írásai a marxista nézetek hatását is magukon viselik, cikkei túlnyomórészt baloldali lapokban látnak napvilágot, melyek egyik-másikának szerkesztésében részt is vállal: a *Népszavában*, a *Korunkban*, a *Századunkban*, a *100%-ban*, a *Forrásban*. Szociális radikalizmusa s a falu problémáira való érzékenysége miatt mindig is kitűnik a baloldali körök szektás, egyoldalú világából, s jó előre megjósolható szakítása a marxista baloldallal. Ez a következő évtized elején be is következik, csatlakozik a népi mozgalomhoz, megtalálva végleges helyét. „Csatlakozásának több oka is van: a munkásplatform után apránként elveszti kapcsolatát a munkásmozgalommal, majd egyre jobban szembe fordul a *Nyugat* esztétikai elveivel, és Móricz szerkesztői korszakának lezárultával ő is kiszorul a folyóiratból.”⁴⁵ A végleges szakítás előtt is ott találhatjuk már a szerveződő népi mozgalomnál, a BMT radikális szárnyának munkájában aktív szerepet vállal, írásai jelennek meg a társaság kiadványaiban, a vitaesteken előadásokat tart. Először e körben beszél az egykéről (az 1927. december 14-i estén), s ezzel egy időben lát napvilágot Huszár Károlyhoz, a parlament alelnökéhez intézett memoranduma, *A hazugság öl* címmel.⁴⁶ Ez az írás az egykekérdés első nagyformátumú kifejtése, megelőzve Fülep Lajos és Illyés Gyula e tárgyú munkáit. Erre a tanulmányra már úgy tekinthetünk, mint az e témában írott és vallott gondolatainak összegzésére, kiforrott összefoglalására. Kodolányi az egykéről beszélve pontos képet rajzol a parasztság gazdasági-politikai-szociális és morális állapotáról.

Az egyke okát két alapvető tényezőben határozza meg. Egyfelől az anyagi-gazdasági megnyomorodásban: „... ahol a lakosság földműveléssel foglalkozik, ott az egyke gazdasági oka a föld szaporításának lehetetlensége, ahol a lakosság bér munkás – és ide sorolhatók a tisztviselők is –, ott az egyke oka a megélhetés lehetetlensége”⁴⁷. A gazdasági okok között tér ki a parasztság történelmi fejlődésének

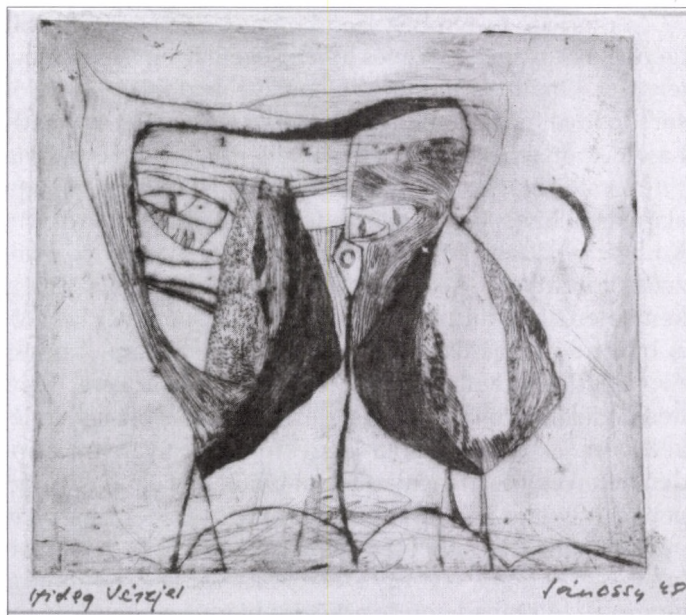
hibájára is, arra, hogy a jobbágyságnak olyan társadalmi rendre kellett áttérnie, mely nem zárta ki az egyéni harácsolás, egoizmus túltengését, amely fenntartotta a feudális földmonopóliumokat, a nagybirtokokat. Ez a gazdasági ellehetetlenülés eredményezi azt, hogy a paraszt inkább elpusztítja gyermekeit – világra sem hozza őket –, csak hogy a földet, amihez hozzászerezni nem tud, egységben megtarthassa.

Az egykekérdés másik összetevőjét lélektani okban véli felfedezni. A parasztság érzésvilága a válság súlyos jeleit mutatta, hiszen, ahogy Kodolányi is írja: „Destruálja a hazugság, a hipokrizis, a kétszínűség mérhetetlen elharpózása. Destruálja, hogy nem mutatkozik annak, ami, hanem annak kell látszania, amit elvárnak vagy megkövetelnek tőle. (...) Destruálja egész egyszerűen az, hogy ősi demokratikus, patriarkális társadalmi életében minduntalan felsőbb hatalmak avatkoznak, mégpedig rendszeresen az erőszak képében.”⁴⁸ A parasztság morális züllését tehát nem alkati adottságában kell keresnünk, hanem a társadalmi környezet, az életüktől idegen rendszer káros ráhatásában. Rombolóan hat rájuk, hogy kétszínű magatartásra kényszerítik, hogy a hangoztatott szabadságjogokat sem élvezhetik (e felismerés a népi gondolat alapja, szemben a liberális eszmék normatív követeléseivel), hogy a morális parancsok csak rá kötelezőek, írja Kodolányi. Mind ezen problémákra nem adhatnak megoldást az akkortájt napvilágot látott ötletek, így például az aggregények megadóztatása, a válások lehetlenné tétele, amelyek nem többek, mint egy cinikus hatalom látszatintézkedései. Az egyikét átfogó, a társadalom minden területére kiterjedő reform számolhatja fel, vallotta Kodolányi, s a programba tartozónak véli az új örökösödési törvény megalkotását, amely a gyorsan szaporodó családok kezébe juttatná a földet, s így az hasonlóképpen birtokoltatnék, mint ahogyan az az ősiség törvényében meg van állapítva.

Kodolányi a népi gondolat körébe tartozó elveit egyetlen kérdés elemzésébe sűríti, s e probléma megoldásánál követeli a családok szövetkezetbe való önkéntes összefogását, amely visszaállíthatná az ősi faluközösségek rendjét, s követeli a közélet megtisztítását, a titkos választójog bevezetését, a cenzúra eltörlését. A pusztuló-fogyó magyarság ügyében végső diagnózisát így fogalmazza meg: „Ahol az egyke terjed, ott baj van a közélet őszintesége és általában az élet tisztasága körül. Ott a hazugság átítatott mindent.”⁴⁹ Írásaiiban már e korai időszakban is radikális szociális és politikai követelések körvonalazódnak, ezért kell Németh és Féja mellett oly nagy szerepet tulajdonítanunk fellépésének.

7

Az 1930-as évek elejére a népi mozgalom már nem küzd pusztá létéért, ekkor már nem kétséges a népi gondolat létjogosultsága. Ennek bizonyítására elég felvillantatunk a magyar szellemi élet egyik legkiemelkedőbb alakjának megbízható ítéletű és elfogulatlan kritikáit. Babits írásainak segítő és támogató hatását eddig kellően nem hangsúlyozták a népi eszme elemzői, pedig nem kétséges, milyen szerepet játszhattak önbizalmuk megerősödésében. 1930-ban így ír a népi írókról: „Legnagyobb rokonszenvem kíséri azokat az írókat, akik – mint pár ifjabb lírikusunk – népi kultúránk mélyeiből merítenek frissülést...”⁵⁰ Két év múlva pedig már – a személyes szimpátián túl – a magyar költészet igazi megújulásának Illyés, Erdélyi Józsefék útját tekinti: „Noha nekem más úton kell járnom, más tájakra kellett áthaladnom: a magyar líra eljövendő útját én is arra felé sejtettem, amerre ő (Illyés – P. B.) (Erdélyivel együtt) már-már megtalálni látszik. A mi korunk, az Adyé, sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen. De régen rém-

HIDEG VÉSZJEL, 1948
hidegtű metszet, 11×12,4 cm

lett már formauntság kódén, s izmusok útvesztőin keresztül a magyar és népi formák feltámasztása és korszerűvé tétele, mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükség-szerűbb feladat.”⁵¹ Babits pontosan ismeri a népi irodalom törekvéseit: az elnyomott és kismizmizett tömegek tudata, kultúrája föltárásának igényét, e megvetett rétegek „lelki áramainak” bekapcsolását a magyar irodalom áramkörei-be, az irányzat határozott elkülönülési szándékát minden konzervatív, magyarkodó szellemiségtől. Babits jóindulata az állandó támadások kereszttüében némi megnyugvást és biztos tájékozódási pontot nyújt a népi mozgalom tagjainak.

A terjedő és terebélyesedő népi eszme egyre inkább igényli az egységes fellépés lehetőségét, az egységes megjelenést. Önálló orgánumot követelve, legfőbb képviselői sorban fogalmazzák meg ilyen irányú igényeiket. Németh László, önmaga helyzetének lehetetlensége miatt is (a *Nyugattal* való szakítása, a *Napkelettől* való eltávolodása), lapalapításra hívja össze nemzedéktársait, Illyést, Erdélyit, Kodolányit, Szabó Lőrincet, Gellérit és Pap Károlyt, a „nemzedékvezetőket”. A többség bizonytalansága miatt még kénytelen egyedül megindítani a *Tanút*⁵², melyet később is hajlandó felajánlani a nemzedék szolgálatára, Tamási Áront és Illyés Gyulát kérve fel a közös szerkesztésre, hogy nemzedéki folyóirattá szélesíthessék azt.⁵³ Illyés így emlékezik erre az időre: „Mióta Magyarországon vagyok, minden héten egy estét lapalapítással töltök.”⁵⁴ Féja is egy független folyóirat indítását sürgeti, igaz, részben másokat véve számításba, mint Németh László (Illyés Erdélyi mellett József Attilára, György Dezsőre és Varga Zsigmondra gondol)⁵⁵. A szabad gondolatközlés hiánya a generáció fokozatos pusztulását okozza, írja Féja, amely nemcsak a fiatal írók tragédiája, hanem a magyar irodalomé is, hiszen nyomában űr támad. Ez a többek által megálmodott lap csak 1934-ben indul útjára, a hön óhajtott nemzedéki orgánum csak évek múltán válik valósággá, sok tehetséget és alkotást aprózva el gyűjtőhely hiányában.

A közös fellépések másik formája az együttes előadóestek szervezése, amelyre, mint a BMT tevékenységénél láttuk, már a húszas évek végén lehetőség nyílik. Ezek sorából kiemelkedik az 1931. november 29-én, Debrecenben, a *Déri Múzeumban* rendezett est, melynek résztvevőit már tudatosan, az új nemzedék népi szárnyának képviselőitében hívják meg. Béládi az est jelentőségét hangsúlyozva, egyenesen ezt tartja a népi írók első nyilvános szereplésének⁵⁶, amivel az előzmények ismeretében ugyan nem érthetünk egyet, az est jelentőségének, súlyának megíté-

lésében azonban osztjuk véleményét. Hiszen a „nemzedékvezetők”, (Illyés, Kodolányi, Németh, Erdélyi, Szabó Lőrinc), a népi gondolat legjelentősebb képviselőinek egy-egy felépése először találkozik, a nem a népi eszme mellett elkötelezett hallgatóság soraiban osztatlan elismeréssel, s ahogy Tüskés Tibor írja: „Egy egész írói nemzedék döbönt rá, hogy felnőtt a maga közönsége, hogy szavára odafigyel az értelmiség, a középosztály színe-java és a diákság. (...) Íróknak és közönségnek ez az egymásra találása eredményezhette csak igazán a népi írók öntudatra ébredését és nemzedékké szerveződését.”⁵⁷

A szerveződés korszaka tulajdonképpen itt véget is ér, mégis majdnem két év telik még el, amíg a népi mozgalom tagjai egymásért is kiállva, közös álláspontot vállalnak az Illyés *Pusztulás* című útirajza után kirobbanó vitában. A népi gondolat és mozgalom kezdete, mint láthattuk, nem kapcsolódik egyetlen évszámhoz sem, kialakulása – ahogyan azt írásunkban megpróbáltuk bemutatni – hosszú, évekig tartó folyamat. E folyamat kezdetét tehetjük 1927–28-ra, amikorra Ignó Pál és Borbándi Gyula a népiség kialakulását datálja, s végpontja az 1933-ban fellángoló egykevita lehet, amely az alakulás betetőzése és végeredménye.

PETRIK BÉLA

Jegyzetek

- 1 *Nyugat*, 1928. II. köt. 273. l.
- 2 Uo. 274. l.
- 3 Uo.
- 4 Uo. 275. l.
- 5 Tersánszky Józsi Jenő: uo. 283. l.
- 6 Uo. 288. l.
- 7 Uo. 289. l.

- 8 Hevesi András: Forradalmi reakciók – uo. 404. l.
- 9 Németh László: Erdélyi József: Az utolsó királyság, *Két nemzedék* – Bp. 1970. 251–252. l.
- 10 Illyés Gyula: Tarka Toll – *Nyugat*, 1932. I. köt. 220–222. l.
- 11 Féja Géza: A „hanyatló” Ady – *Előrs*, 1929. szeptember 14. 3. l.
- 12 Féja Géza: Adyért – *Előrs*, 1929. augusztus 3. 5. l.
- 13 Az Ady-vitáról lásd: Sebestyén Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja* – Bp. 1988., Lackó Miklós: *Szerep és mű* – Bp. 1981., A vitában megszólalt: Ignotus Hugó – A *Toll* 16. száma, Szász Zoltán – 17. szám, Füst Milán és József Attila – 18. szám, Zsolt Béla – 19. szám
- 14 Lackó Miklós: Németh László Babits Mihály vonzásában. *Szerep és mű* – Bp. 1981. 190. l.
- 15 Németh László: Ihlet és ügyesség. Készülődés – *Magyar Élet*, 1941. 9. l.
- 16 Uo. 11. l.
- 17 Németh László: Népiség és népiesség – uo. 19. l.
- 18 Uo.
- 19 Uo. 12. l.
- 20 Németh László: Új reformkor felé – uo. 41. l.
- 21 Uo. 40. l.
- 22 Uo. 39. l. ijt.
- 23 Uo. 42. l.
- 24 Uo. 38. l.
- 25 Németh László: A Nyugat húsz esztendeje – uo. 88. l.
- 26 Uo. 89. l.
- 27 Németh László: Új reformkor felé – uo. 42. l.
- 28 Németh László: Faj és irodalom – uo. 25. l.
- 29 Uo. 31. l.
- 30 Németh László: Debreceni Káté. A minőség forradalma – *Magyar Élet*, 1940. IV. köt. 11. l.
- 31 Németh László munkásságának elemzésénél Lackó Miklós tanulmányai irányítottak. L. id. művek
- 32 Lackó Miklós: A nemzedéki szakadásról és tömörülésről – uo. 32. l.
- 33 L. Féja Géza: Német maszlag – *Előrs*, 1930. március 1.
- 34 Féja Géza: Német maszlag – uo.
- 35 Féja Géza: Német radikalizmus – *Előrs*, 1931. jan. 3. 1. l.
- 36 Uo.
- 37 Féja Géza: Esze Tamás földjén – 1930. aug. 9.
- 38 Uo.
- 39 Féja Géza: Kibontakozás felé – *Előrs*, 1930. szept. 13. 8. l.
- 40 Féja Géza: Miért – *Előrs*, 1930. febr. 1. 10. l.
- 41 Lackó Miklós: A nemzedéki ... – uo. 33. l.
- 42 Féja Géza: Hanyatló nemzedék – *Előrs*, 1930. aug. 2.
- 43 Féja Géza: *A Magyar Szemle* és a fiatalság – uo. 1930. aug. 2.

- 44 L. Féja Géza: Új magyar kultúrpolitika – *Előrs*, 1931. nov. 1., nov. 8., nov. 29. és Szelekció és irodalompolitika, 1931. május 31.
- 45 Tüskés Tibor: *Kodolányi János* – Bp. 1974. 108. l.
- 46 Kodolányi János: A hazugság öl – *Élőszó*, 1927. 2–3. szám 49–63. l. – ua. Magvető, 1987.
- 47 id. mű – 1987. 13. l.
- 48 Uo. 26–27. l.
- 49 Uo. 44. l.
- 50 Babits Mihály: Baloldal és Nyugatosság – *Nyugat*, 1930. II. köt. 157–160. l.
- 51 Üő: Három öreg – uo. 1932. I. kötet, 281–283. l., még a népi írókkal foglalkozik az Új nemzedék c. írásában is.
- 52 Németh László: Ember és szerep. *Homályból homályba* – Bp. 1977. I. köt. 431. l.
- 53 Németh László levele Illyés Gyulának 1932. decemberben – *Tiszatáj*, 1985. 8. szám 7. l.
- 54 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Bp. 1986. 24. l.
- 55 Féja Géza: Lírai seregszemle – *Előrs*, 1930. június 21. 3. l.
- 56 Béládi Miklós id. mű 66. l.
- 57 Tüskés Tibor id. mű 104. l.

X 327(43)

X 93: 355 II. világh.

X 93

clm.

1944. MÁRCIUS 19. II.

nyj. tanulmány

A megszállás kérdései

2. Horthy kormányzó maradása

K: Török Bálint

A másik sokat vitatott kérdés a kormányzó döntése. Horthy lemondása esetén a nácikat teljes mértékben kiszolgáló szélsőjobb garnitúra került volna hatalomra, annak minden következményével. Horthy végleges távozása a politikából – főleg a magyar zsidóság sorsa szempontjából – végzetes következményekkel járt volna. A kormányzóság megtartását javasolta Kállay Miklós is. Az 1944. március 19-én délben a királyi várban tartott koronatanácsi jegyzőkönyv szerint: „A miniszterelnök kifejezetten kéri, hogy a Kormányzó Úr maradjon a helyén; ezt kéri az ország, az egész magyar nemzet és a honvédség érdekében. A Kormányzó Úr azonban tartsa távol magát az ügyek közvetlen irányításától. Lemondani semmi körülmények között se mondjon le...”

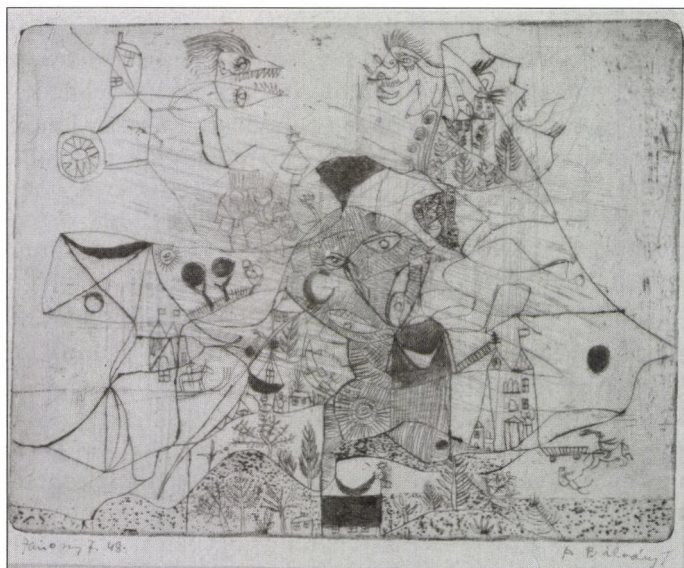
Nyilvánvaló, hogy Horthy ekkor már döntött, hiszen a lemondás legjobb helye Klessheim lett volna. Sokan gúnyosan mondják, hogy a hajóskapitánynak ki kellett tartani a süllyedő hajón. (Erre egyébként Horthy is utal visszaemlékezéseiben.) Ezen azonban nincs mit gúnyolódni, hiszen a hajóskapitány nem azért marad utolsó-nak, hogy utolsóként fulladjon bele a vízbe, hanem azért, hogy mentse a menthetőt. S mint látni fogjuk Horthy – sajnos elég hosszú dermedtség után – ilyen kapitányként viselkedett.

A Hitlerrel folytatott klessheimi tárgyalásról a már megszállt országba visszatérve napokig késleltette a kormány megalakítását. Visszautasította a német jelölteket (Imrédyt, Rátz Jenőt, Reményi-Schnellert, Ruskay Jenőt). Veessenmayer kombinációjával ellentétben sikerült rábeszélni a németek első számú jelöltjét, Imrédyt arra, hogy ne vállalja a miniszterelnökséget. Ambrózy Gyula visszaemlékezéseiből tudjuk: „a Kormányzó úr kijelentette Imrédynek, hogy nem nevezi ki őt miniszterelnökké, és felvilágosította Imrédyt arról, hogy ha a németekkel sikerülne most az ő ellenkezése dacára hatalmi presszióval Imrédyt beültetni a miniszterelnöki székbe, soha senki sem mosná le róla a magyar közvélemény előtt azt a vádat, hogy a szégyenteljes német megszállást ő eszközölte ki hatalmi céljának elérése végett, mire Imrédy visszalépett a miniszterelnök-jelöltségtől.”

Végül Sztójay személyében megegyeztek. A volt berlini követ katona volt, s a legfőbb hadúr azt gondolta, hogy ez valamivel több befolyást biztosít számára. Érdekes Horthy – szintén Ambrózy által ismertté vált – indokolása:

„Az adott kényszerhelyzetben a Kormányzó úr Sztójay kinevezését tartotta a legkevésbé hátrányos megoldásnak, nemcsak azért, mert a berlini követ miniszterelnöki kinevezése ország-világ előtt kellett, hogy még jobban aláhúzza és kidomborítsa a német megszállás által gyakorolt kényszer tényét, hanem azért is, mert Sztójay közepszerűségének, sőt jelentéktelenségének, közismert súlytalan egyéniségének nem lehetett semmi befolyásoló, szuggesztív hatása a magyar közvélemény ingadozó rétegeire sem.”

Közben a német követségen folyt az osztozkodás az Imrédy-párt és a Baky-csoport között. A Szálasi-féle Nyilas Párt nem vett rész ezeken a tárgyalásokon. A március 22-én megalakult Sztójay-kormányba még nem került be Imrédy (bár nagy befolyással rendelkezett így is), csak május 25-én lett gazdasági csúcsminiszter. Azt is elérte a kormányzó,

BÁLVÁNY, 1948
hidegtű metszet, 17×13 cm

hogy Csatay maradjon a hadügyminiszter, aki – Kéri Kálmán vezérkari ezredes népügyészégi vallomása szerint – a következőket mondta a frontra távozó szárnysegédjének:

„Az I. hadsereg feladatát abban látom, hogy az orosz hadsereget a Kárpátok előtt vagy a Kárpátokon addig visszatartsa, amíg az angolszászok délről és délnyugatról közelebb érnek. Akkor a német ellenrendszabályok, melyek átállításunk ellen bevezethetők, már csak korlátoltak lehetnek, és a németek ellen fordulásunk sikert ígérő lesz. Kíméld a magyar vért...”

Az óbudai Freudiger Fülöp ortodox főrabbihoz hivatkozva Csatayról a következőket írja Lévai Jenő a Szürke könyvben: „Csataynak köszönhető, hogy a magyar zsidóság egy része, a 18-tól 48 év közötti korhatárú férfiak, tehát

a legértékesebb emberanyag a deportálástól megmenekült." (A szerző itt az 1944-es nagyarányú zsidó munkaszolgálatos behívások embermentő szerepére utal.)

De milyen ember volt az a Horthy, az az államférfi, aki vert helyzetben is igyekezett elérni, hogy a sok rossz közül a legkevésbé rossz érvényesüljön? Mester Miklósnak ez a véleménye:

„Horthy Miklós ebben az időben 76 éves volt. Kora és osztály-előítélete annyira merevvé tették egyéniségét, hogy nagyobb tömegeket fegyveres ellenállásba szervezni nem tudott. Nem szerette a németeket. Általában a közhit angolbarátnak tartotta. A szociális kérdések iránt vajmi kevés, mondhatni semmiféle érzéket nem árult el. A legszebb világnak a feudális és militarista szellemű Ferenc József-i kort tartotta, amikor ő mint császári szárnysegéd, majd mint ellentengernagy fényes karriert ért el. Egyénisége az új idők követelményeihez alkalmazkodni nem tudott. Kis Osztrák–Magyar Monarchiát rendezett be magának Magyarországon. Egyet azonban el kell ismerni, a magyar függetlenséget keményen védelmezte, a túlzó nácibarátokat lépten-nyomon szabotálta, a zsidóüldözéseket nem helyeselte, sőt államfői tekintélyének maradványaival a legnehezebb időkben védte őket, amennyire csak tudta. A hadifoglyok gondozására külön figyelmet fordított. Személyesen vállalta a lengyel hadifoglyok és menekültek védelmét, amikor a lengyel követség végleg elhagyta Magyarországot. Az angol és francia hadifoglyok sorsa iránt állandóan érdeklődött.”

Ennek a 76 éves embernek, egy idegen hadsereg által megszállt ország első emberének még ilyen körülmények között is volt tartása. Mikor Hitler azt akarta elérni, hogy osztozzék a megszállás felelősségében, ez a kvázi-fogoly nemet mondott. Lázár Károly testőr altábornagy 1945. június 27-én a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztályán erről így számolt be:

Hitler „egy írást tett elé, amelyben ő kéri a németekkel való megegyezés alapján, hogy Magyarországot német csapatok szállják meg. Erre azt feleltem Hitlernek: 'Ezt én nem kérem, tehát nem írom alá.' Hitler további kérdéseire azt mondta: 'Azért nem írom alá, mert nem igaz és a maga kedvéért sem fogok hazudni.' Erre Hitler agresszívebben lépett fel, amire a Kormányzó felkelt, megszakította a tárgyalást, a másik szobába távozott..." S a Veessenmayer által megismételt követelésnek sem tett eleget, pedig a teljhatalmú német megbízott is román, horvát és szlovák megszállással fenyegetőzött. Nemcsak megtagadta a követelés teljesítését, hanem még – Ambrózy közlése szerint – „megbízta az akkor még szabadlábban lévő Szentmiklósy követet, a külügyminiszter helyettesét, hogy két semleges állam követével, a svájci és a török követtel közölje bizalmasan a való tényállást azzal, hogy azt jelentsék hazájukban”.

Horthy személyi döntései után általában nem avatkozott be a kormányzás ügyeibe a német megszállás előtt sem. Most, a megszállás okozta nehéz szituációban a kelletténél passzívakban és a kívánatosnál hosszabb ideig tanúsított visszafogott magatartást, ami egyébként megfelelt Kállay tanácsának is. De közvetlen környezete, baráti tanácsadói lassan feloldották benne a nemzeti tragédia okozta görcsöt. Kik voltak ezek a befolyásoló személyek? Bethlen István, Károlyi Gyula, Kánya Kálmán, Ravasz László, Herczeg Ferenc és mások. Szent-Iványi Domokos – az MFM, vagyis az ellenállás szempontjából – a következőket tartotta a legfontosabbaknak:

„Ami különösképpen az ellenállást és a kiugrást illeti, a kormányzót két férfi befolyásolta a legeredményesebben: Ambrózy kabinetfőnök és a Kiugrási Iroda által messze menő módon befolyásolt ifjabb Horthy Miklós.”

A megszálló csapatok megérkezése után szinte azonnal megkezdődtek a letartóztatások. A listák összeállításában a 'nyilasok' segédkeztek, a végrehajtásban a Bi-

rodalmi Német Iskola tanulói kalauzként vettek részt. Bajcsy-Zsilinszky Endre fegyverrel válaszolt a rátörő tartalócoknak: hordágyon vitték el. A letartóztatottak között volt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter (Kállaynak sikerült a török követségre menekülni), Baranyai Lipót, Peyer Károly, Rassay Károly, Mónus Illés, Aschner Lipót, Goldberger Leó, s hosszan lehetne folytatni a sort. Rassay leírja visszaemlékezéseiben, hogy a Duna Gőzhajózási Társaság pincéjébe vitték. Elkobzott pénztárcáját, óráját, kulcsait egy borítékba tették, amelyen egy 18-as szám volt. Ekkor valamire rájött: „Akkor láttam, hogy az itteni hazárulók szövetségeseikkel milyen régen és alaposan készítették elő az ország megszállását. Ezt a 18-as számot már hetekkel előbb több ízben felírták a házam ajtajára. Amikor sofőröm letörölte, néhány nap múlva újra ott találtuk felrajzolva.”

Természetesen a letartóztatások folytatódtak. Szent-Iványi szerint „sorra kerültek később: Nagy Ferenc képviselő [a későbbi miniszterelnök], Újszászy István vezérőrnagy, Kádár Gyula vk. ezredes, Sigray Antal gróf, Apponyi György gróf, ifj. Tildy Zoltán, Rátz Kálmán, Gratz Gusztáv, Malasits Géza, Laky Dezső, Szentiványi Lajos képviselők, Csekolics Iván, Bródy Ernő, Huszár Aladár stb.”

A Sztójay-kormány hivatalba lépésével tulajdonképpen megszűnt a független Magyarország. Március 19-től teljes német ellenőrzés alatt állt. Katonai szempontból a balkáni főerők parancsnoka, Maximilian Weichs tábornok irányítása alá került, gyakorlatilag a német katonai attasé, Hans von Greiffenberg volt a katonai ellenőrzés legfőbb irányítója. A Wehrmacht főhadiszállása az Astoria szállóban volt.

A politikai kontroll Edmund Veessenmayer kezében összpontosult. Kinevezéséhez – a diplomáciai szokásoktól eltérően – nem kérték az államfő hozzájárulását, csak a befejezett tényről közölték vele Klessheimben.

A rendőri és rendészeti ellenőrzés az SS és a Gestapo hatáskörébe tartozott. Tevékenységüket néhány napig Ernst Kaltenbrunner SS-tábornok irányította, március 26-án feladatát Otto Winkelmann SS-tábornok vette át. Tőlük függetlenül, közvetlenül Bécs, illetve Berlin alá rendelve dolgozott Adolf Eichmann, a magyarországi „Endlösung” legfőbb irányítója. A zsidókérdés megoldását egyébként egyik fő feladatuknak tekintették a megszálló erők.

Veesenmayer főleg az Imrédy-csoportra támaszkodott, Winkelmann Bakýékra, Eichmann pedig Endre Lászlóra. Az egyes német vezetők között ellentét volt, s pártfogoltjaik is rivalizáltak egymással. Ezt a körülményt használták ki terveik megvalósításában Szent-Iványiék.

Azokat az érveket, amelyek alátámasztották a kormányzó helyén maradásának indokoltságát, sőt szükségességét, megerősítette az a kedvező helyzet, amit a különleges feltételek között működő Kiugrási Iroda biztosított az ellenállás számára. Az iroda a budai várban, a kormányzósági épületben működött, de az érintettekén kívül tulajdonképpen senki sem tudta, hogy mi is a feladata. A megszállás után bebizonyosodott, hogy a magyar ellenállás vezetőinek milyen jó ötlete volt, hogy ifjú Horthy Miklós legyen e titokzatos szervezet látható feje.

Mester Miklós így értékeli ezt: „Ifj. Horthy Miklós irodájának döntő szerepe azonban az ellenállási mozgalomban nem vitatható el. Tulajdonképpen ez volt a központ, ide futottak össze az ellenállási mozgalom szálai. Bizonyos fokig ifj. Horthy Miklós gyöngé egyénisége előnyt is jelentett, ő volt a cégér az ellenség felé, amely nem nagy veszdelmet látott benne. A háttérben azonban titokban kitűnő erők dolgoztak, és ezek felhasználták az alkalmat az ellenállási mozgalom tömörítésére vagy legalább is egységes politikai irányítására. Szent-Iványi Domokos, Köves András, Soos Géza alkották az iroda szellemi vezérkarát.”

A Magyar Függetlenségi Mozgalomnak az volt az elképzelése, hogy a megszállás után – mivel a katonai ellenállásnak nem volt reális lehetősége – konszolidálni kell a kormányt, minél több náciellenes személyt bejuttatni az államapparátusba, illetve az ott lévő megfelelő embereket bevonni az ellenállásba, majd megbuktatni a Sztójay-kabinetet, és új kormányt hatalomba segíteni. S így – bekalkulálva a front közeledését is – elő lehet készíteni a kiugrást és a fegyverszüneti egyezmény aláírását. Ebben a törekvésükben első perctől kezdve számíthattak olyan személyekre, mint például Bárczy István a miniszterelnökségen, a külügyben Jungerth-Arnóthy Mihály, a külügyminiszter helyettese, a Honvédelmi Minisztériumban Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök (április elején leváltották, novemberi letartóztatásáig illegalitásban élt), Mikó Zoltán vk. százados, a Vezérkari Főnökség munkatársa és Kudar Lajos csendőr ezredes, az Államvédelmi Központ vezetője (mindketten MFM-tagok, s még a nyilas puccs után is eredményesen dolgoztak) és Mester Miklós államtitkár, aki áprilisban az ellenállás javaslatára került a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, s október 15-ig maradt a helyén.

Az ellenállás

A fő cél tehát továbbra is az volt, hogy az ország elszakadjon a Német Birodalomtól. Ennek előkészítése – éppen a megszállás miatt – igen hosszadalmas munka volt, de az ország számára ez volt a végső megoldás, a mindent megoldó cél. S az MFM egy percre sem adta fel ennek a célnak a szolgálatát.

E távlati cél mellett azonban volt egy másik sürgős feladat is: meg kellett akadályozni az „Endlösung”-ot, a zsidókérdés – német kívánság szerinti – végső megoldását. Ezzel

tisztában volt az MFM vezérkara, ezért írta Szent-Iványi Domokos a mozgalom történetében: „A zsidókérdés a német ellenőrző erők és parancsnokságok egyik fő feladata volt. Ez a kérdés Veessenmayer kezéből expressis verbis ki volt véve. Ettől függetlenül Veessenmayer Kaltenbrunnerrel együtt már március 19-én kifejezetten közölte a kormányzói és kormánykörökkel, hogy Magyarország első feladata a zsidókérdés megoldása.” S ezért lett a Magyar Függetlenségi Mozgalom legsürgősebb feladata a zsidómentés.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) egyik tagja már jóval a német megszállás előtt gyűjtötte a származást igazoló legális keresztleveleket, s azokat nem és kor, valamint hely szerint rendezve tárolta, hogy szükség esetén a megfelelő embernek megfelelő legális hamis iratot tudjon adni. És sajnos fel tudta használni gyűjteményét.

Az MFM egyik első intézkedéseként Soos Gézát és Saláta Kálmánt, egy protestáns és egy katolikus vezetőjét megbízta, hogy vegye föl a kapcsolatot a zsidó vezetőkkel, és a zsidómentésben részt vevő szervezetekkel és személyekkel. Nem feladata e dolgozatnak, hogy részletesen taglalja a magyarországi zsidómentés momentumait, hiszen azzal a Magyar Szemle 2003. évi februári és áprilisi számában részletesen foglalkoztunk.

Annyit azonban meg kell említenünk, hogy a magyar ellenállás és a társadalom legaktívabb része fáradhatatlanul végezte a mentő munkát. Főleg az egyházi szervezetek (Actio Catholica, Magyar Szent Kereszt Egyesület, Jó Pásztor Bizottság, Soli Deo Gloria Református Diákszövetség, Pro Christo, Keresztyén Ifjúsági Egyesület stb.), de kisebb náciellenes csoportok, sőt egyedül dolgozó magánszemélyek is nagyon sokat tettek az üldözött zsidók megmentéséért, de legalábbis sorsuk enyhítéséért. Sok zsidót láttak el iratokkal, biztosítottak számukra búvóhelyet, segítettek étellel, pénzzel. Mindennek, a budapesti 250 000 zsidó deportálását megakadályozó Koszorús ezredes vezette ka-

tonai akciónak és a társadalmi méretű mentésnek az eredményeként az októberi nyilas puccs utáni gyilkos pusztítások ellenére is mintegy 70 000 zsidó élte túl a holokausztot a budapesti gettóban, 50 000-en a különböző védett házakban és mintegy 25 000-en hamis igazolványok segítségével. (Soos Géza szerint ez a szám 30 000, de az illegális tevékenységek számadatai mindig bizonytalanok.)

A Magyar Függetlenségi Mozgalom aktivitása nem merült ki a személyes vagy csoportos zsidómentésben. A mentésre nagyon nagy hatással volt, hogy Soos Géza a szlovákiai ellenállók révén már április végén megszerezte két szlovákiai zsidó szökevény, Walter Rosenberg és Alfred Wetzler Auschwitzi jegyzőkönyvként ismertté vált beszámolója eredeti német nyelvű példányának egy másolatát. Ezt Székely Mária, a Jó Pásztor munkatársa egy hét alatt lefordította magyarra, majd angolra is. Az angol példányt Nyugatra küldték, a magyar változat egy példányát Horthy István özvegye révén eljuttatták a kormányzóhoz, akire igen nagy hatással voltak az auschwitzi szörnyűségek. Ugyancsak mozgósító hatással volt a jegyzőkönyv az egyházak vezetőire. Mindez azzal az eredménnyel járt, hogy Horthy Miklós leállította a deportálást.

Az Auschwitzi jegyzőkönyv hatásának jelentőségét zsidó szerzők is hangsúlyozzák. Arieh Ben-Tov például megállapítja: „A kormányok, politikusok, társadalmi szervezetek magatartásában... elsősorban azért állt be változás, mert közzétették... a zsidók Auschwitz-Birkenauban való kiirtásáról szóló borzalmas jelentéseket.”

A magyar ellenállás már az eddigiekből láthatóan is igen változatos módokat alkalmazott zsidó honfitársaik mentésében. A 'Sétáltató Bizottság' néven ismert akcióterv – tudomásunk szerint – egyedülálló az 1944-es holokauszt történetében. Horthy ugyan leállította a további deportálásokat a június 26-i kormányzótanács ülésén, de hamar kiderült, hogy Eichmann és magyar csatlósai puccsot készí-

tenek elő a budapesti zsidók deportálására. Ennek megakadályozására két megoldást gondoltak ki. Egy katonait és egy civil akciót, mert a katonai lépések eredményességében nem lehettek bizonyosak. Soos Géza kezdeményezésére a Jó Pásztor és a Magyar Szent Kereszt Egyesület munkatársai kidolgoztak egy tervet, melyet ismertettek a keresztény és a zsidó egyház képviselőivel. Két-három főből álló mozgékony csoportokat szerveztek az egyházak által kijelölt fiatalokból. E csoportoknak az lett volna a feladatuk, hogy a deportálás megkezdésekor vezessék ki a kitelepítendőket a közeli parkba vagy térre, s onnan csak egyéni erőszak hatása alatt mozduljanak el. Ezt az engedetlenségi mozgalmat – szerencsére – nem kellett kipróbálni.

Mégpedig azért nem, mert Koszorús Ferenc ezredes egy olyan fegyvertényt hajtott végre, ami mértékadó szakértők szerint is egyedülálló a zsidóüldözés történetében. Erről a jelentős, mert 250 000 embert a deportálástól megmentő fegyvertényről szintén olvasható részletes tanulmány a Magyar Szemle 2000. évi júniusi számában. Ezúttal megragadjuk az alkalmat, hogy közöljük Tom Lantos amerikai kongresszusi képviselő 1994. május 26-i felszólalását, mely „Koszorús Ferenc: a magyar holokauszt hőse” címen a Congressional Record megfelelő számában olvasható:

„Ezen év a holokauszt ötvenéves évfordulója. Szólásra emelkedem, hogy értékeljem a magyar holokauszt hőseinek egyikét, Koszorús Ferencet, aki saját élete biztonságának veszélyeztetésével magyar zsidók ezreit mentette meg a náci haláltáborokba deportálástól.

1944 nyarának zavaros időszakában az előrenyomuló szövetséges erők már Berlinhez közeledtek, miközben Hitler sietett véghezvinni a 'végső megoldást', a zsidóság megsemmisítését. Számos tettekben megnyilvánuló hősieles cselekedettel és humánus részvétellel lehetett találkozni abban az időben. Koszorús Ferenc ezredes történetét szeretném

feltárni, az akkori idők hősiességének és bátorságának ragyogó példáját.

1944 júniusára a nácik bebörtönözték és likvidálták az európai zsidóság java részét. Magyarország fővárosában, Budapesten megközelítően 250 000 zsidó maradt még mindig életben. Budapest még a magyar rendőri erő irányítása alatt állt. A nácik úgy ítélték meg, hogy ez az erő nem elég brutális és kegyetlen ahhoz, hogy hatásosan végrehajtsa a nagyszámú megmaradt budapesti zsidóság teljes kiirtását.

Koszorús Ferenc ezredes a Budapesten és környékén állomásozó 1. páncélos hadosztály parancsnoka volt. Megtudta, hogy Baky László belügyi államtitkár, aki a hadsereg kivételével minden biztonsági erő főparancsnoka, puccsot tervez, hogy hatalomra juttassa a náciknak vakon engedelmeskedő karhatalmat, amely gondoskodnék arról, hogy Magyarországon teljesen felszámolják a még megmaradt zsidókat.

Baky a Gestapo támogatásával neki feltétlen hű 'csendőrökből' több zászlóaljat szervezett. A Kormányzónak csendőralakulatok feloszlására vonatkozó rendelkezését nem hajtotta végre. Koszorús ezredes irányította a legutolsó megmaradt aktív hadegységet Magyarországon. Akkor, amikor kevesen szálltak volna szembe a náci megszállókkal, Koszorús ezredes ellenállást kezdeményezett.

Látva a helyzet adta veszélyeket, tanácskozott a Kormányzóval, és saját hatáskörében előkészületeket tett, hogy megállítsa Bakyt és csendőrzászlóaljait. 1944. július 5-én a 1. páncélos hadosztály alakulatait Budapest stratégiai pontjaira rendelte, lezárva a városba vezető összes utat. Július 6-án reggel 7 órakor minden egység a helyén volt, és Koszorús tudatta Bakyyal, ha a csendőrei nem távoznak és nem oszlanak fel, akkor megsemmisíti őket. Július 7-én Baky kapitulált és eltávolította csapatait.

Koszorús ezredes példa nélkül álló tette az egyedüli ismert tény, hogy egy tengelyhatalom katonai erővel meg-

akadályozta a zsidók elhurcolását. Ez a rendkívüli, kockázatos hőstett, amit igen bizonytalan körülmények között hajtottak végre, eredményezte azt, hogy Budapestnek a náci általi végleges birtokbavétele három és fél hónappal eltolódott. Ez az időszak a zsidók ezreinek tette lehetővé, hogy biztonságot találjanak Budapesten, s megmeneküljenek a biztos pusztulástól. Ez a szünet tette lehetővé a híres Raoul Wallenbergnek is, hogy sikeres és eredményes mentő küldetését koordinálhassa. (Wallenberg 1944. július 9-én érkezett Budapestre.)

1944 októberében, amikor a náci elfoglalták Budapestet, Koszorús ezredes bujdosni volt kénytelen, hogy megmeneküljön a Gestapo elől, a kivégzéstől. Koszorús ezredes életében soha nem kapott tetteiért elismerést, dicséretet. 1991-ben, jóval halála után a magyar állam előléptette tábornokká. Emlékét a híres budapesti Dohány utcai zsinagógában elhelyezett emléktábla őrzi. [Valójában a zsinagógával szemben lévő ház falán van elhelyezve az emléktábla.]

Mindezekért nagy tisztesség és megtiszteltetés számomra, hogy Koszorús Ferenc bátor, hazafias erőfeszítéseiről szólhatok. Sok ezer család él ma, akik létüket egy ember hősi cselekedeteinek köszönhetik, egy embernek, aki kitartott meggyőződése mellett a bizonytalan és veszedelmes időkben. Akinek a hazájához való hűsége és ember-sége lelkesít minket, akik az elnyomás és a vakbuzgó fajgyűlölet ellen küzdünk.

Túlságosan sok esetben elsiklunk azok igyekezete fölé, akik a náci elnyomással szembeszálltak. Ebben az évben, a magyar holokauszt ötvenedik évfordulóján, amikor a világ eltöpreng a történelem leckéjén, büszkén méltatom Koszorús ezredest, a hazafit, az emberbarátot és a hőst."

Mint Tom Lantos is megjegyzi, a Koszorús-akció után Budapestre érkező Wallenberg ennek a kiváló katonatisztnek köszönheti, hogy – egyszerűen szólva – még volt kit

megmentenie. Eichmann és magyar csatlósai érkezése előtt néhány nappal akarták végrehajtani az összes budapesti zsidó deportálását.

A zsidómentésben elért kétségtelen sikerek még a deportáltak számához mérten is jelentősek voltak. Az 1944-es Magyarországról – a Budapesten élő mintegy 250 000 zsidó honfitársunktól eltekintve – mintegy 500 000 személyt deportáltak. E két számból is látszik, hogy óriási jelentősége volt Horthy funkcióban maradásának. Nem véletlenül írta Ránki György, a kétségtelenül Horthy-ellenes kiváló marxista történész, hogy „a pesti zsidóság megmentésében végül is Horthyé a döntő érdem”. Ezt az előadottak alapján annyiban korrigáljuk, hogy a kormányzó barátai, az egyházak egyes vezetői, a Magyar Függetlenségi Mozgalom, a náciellenes egyházi ifjúsági szervezetek és utoljára, de nem utolsósorban Koszorús páncélos hadosztályának esküjükhöz hű tisztjei és legénysége nélkül nem lett volna hatásos az államfői döntés. De azt se hallgassuk el, hogy Horthy lemondása esetén nem lett volna lehetőség ilyen eredményes zsidómentésre.

Horthy maradása azonban nemcsak zsidómentés szempontjából hozott pozitív eredményeket. Az ő védnöksége alatt álló Kiugrási Irodában tevékenykedő ellenállók serényen dolgoztak a kormány szétzilálásán, hogy közelebb jussanak a Hitlertől való elszakadáshoz, a kiugráshoz. Mint már mondtuk, megbízható embereket helyeztek el vagy szilárdítottak meg fontos államigazgatási vagy katonai pozíciókban. Amikor pedig a magyar nácik Baky-féle csoportja a puccsszerű budapesti deportálás érdekében merényletet kísérelt meg Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár ellen, Szent-Iványiék összeugrasztották a különböző szélsőjobboldali csoportokat. Ennek következtében Baky és Endre László háttérbe szorult, Imrédy és hívei kiléptek a kormányból, majd augusztus végére – erős német ellenkezés ellenére – sikerült lemondatni a Sztójay-

kormányt, és megbízni a Lakatos-kabinetet. Lakatosékat sokan kiugrási kormánynak nevezték. Ez nem felel meg a valóságnak, az azonban igaz, hogy nem akadályozták a kiugrási előkészületeket, melynek eredményeként 1944. szeptember 29-én Faragho Gábor csendőr vezérezredes, Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, valamint Teleki Géza egyetemi tanár Moszkvába repült, ahol október 11-én aláírták az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt. A kiugrás végül a katonai előkészítés hiányosságai és a náci-nyilas puccs miatt nem sikerült, az egyezmény aláírásának azonban óriási jelentősége van.

Ország-világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország nem tartozik a hitleri szövetséghez, hiszen a náciellenes koalíció mindhárom hatalmát képviselte az aláírás alkalmával Molotov szovjet külügyi népbiztos. A másik Magyarország elismerését jelentette ez a megállapodás, ami azzal a következménnyel járt, hogy az új Magyarország kialakításában a vesztes ország képviselői, az ellenállás emberei is részt vehettek, s december 21-én Debrecenben nem egy kommunista kormány alakult meg, hanem egy koalíciós kabinet. A szovjet vezetők annyira ügyeltek a jogfolytonosságra, hogy Dalnoki Miklós Béla miniszterelnök mellett még másik két horthysta tábornok lett a kabinet tagja, s a kultuszminiszter a hagyományoknak megfelelően a katolikus Teleki Géza lett, aki melleleg gróf is volt.

Ez az indulás több mint kétéves lehetőséget adott a magyarságnak arra, hogy demokratikus rendet építsen ki hazánkban. A magyar demokraták éltek e lehetőséggel, úgyhogy a kommunisták két év után sem tudták elérni hatalmi céljaikat, s kifogyván a politikai, tehát demokratikus eszközökből, 1947 márciusától erőszakos, külföldi (szovjet) beavatkozással teremtették meg a proletárdiktatúra hatalmi feltételeit. A demokratikus polgári erők nem juthat-

tak volna ilyen befolyáshoz a magyar kormányban, ha 1944. március 19. után azonnal a nyilasok kerülnek hatalomra.

Mérleg

Az 1944. március 19-i kormányzói döntésnek voltak igen súlyos következményei, azonban e következményeket mérlegelve azt kell megállapítani, hogy katonai és kormányzói ellenállás esetén a szélsőjobboldali terror azonnal elpusztította volna az egész magyar zsidóságot és a magyar vezető réteg minden jelentős, pozitív személyiségét. Az ország vezetésében számba jöhető politikusok elvesztése olyan vákuumot teremtett volna a magyar társadalomban, amit a háború után rögtön kommunistákkal töltött volna fel a megszálló szovjet hatalom. Így azonban az 1945 és 1947 közötti időszak politikusai olyan intézményeket és előzményeket hagytak maguk után, amelyekre hivatkozhatott az 1956-os forradalmi Nagy Imre-kormány, s amelyekre – mint demokratikus előzményekre – utalhatott a szocialista korszak utáni első szabadon választott miniszterelnök, Antall József.

TÖRÖK BÁLINT

Cím:
KÁRPÓTLÁSRA VÁRVA
nyj. tanulmány
Gondolatok a felvidéki magyarok kárpótlásáról

K: Kugler József

Az 1990-es választások eredményeként összeülő többpárti országgyűlésnek, mindenekelőtt pedig a megalkuló Antall-kormánynak számos feladatot kellett viszonylag rövid határidőn belül megoldania. Így egyebek mellett elkerülhetetlenné vált az ország gazdasági és társadalmi szerkezetének szükségszerű átalakítása, a csaknem egyeduralmat jelentő állami tulajdon lebontása, a sokat emlegetett és az öreg kontinens nyugati felében ekkor már közel fél évszázada többé-kevésbé hatékonyan működő szociális piacgazdaság alapjainak megteremtése. Mindezeket pedig oly módon kellett végrehajtani, hogy a megrázódatást szenvedett gazdaság működőképessége fennmaradjon. A keresztény, konzervatív és nemzeti értékeket egyaránt magáénak valló Antall-kormány erkölcsi kötelességének érezte, hogy e mélyreható tulajdoni reform keretében a korábbi politikai rendszerek által az állampolgárok tulajdonjogában és személyi szabadságában okozott károkat legalább részlegesen orvosolja.

A kelet-közép-európai rendszerváltó országok új hatalmi elitjétől (már csak a közvélemény támogató hangulata miatt is) nem volt idegen ez az elv. A tulajdoni sérelmeket többnyire reprivatizációval (Csehország, Szlovákia, a volt NDK és részben Románia is) próbálták meg orvosolni, vagyis a még meglévő ingatlanokat visszajuttatták eredeti tulajdonosaiknak, illetve leszármazottaiknak. Magyarországon azonban a kormánykoalíciót alkotó pártok az alkotmányos elveket figyelembe véve, hosszas egyezte-

tés (alkudozás) után inkább a kárpótlás mellett döntöttek. A magyar országgyűlés által törvényerőre emelt kárpótlási törvények (1991. évi XXV., 1992. évi XXIV. és XXXII.) lényegében az 1939 és 1989 közötti fél évszázad alatt az állam által az állampolgárok tulajdonában, személyi szabadságában, valamint életük kioltásával okozott károk részleges orvoslásáról rendelkeztek. Az említett törvények azonban körültekintésük ellenére sem tudtak minden olyan magyar állampolgárt vagy leszármazottját kárpótolni, akit vagyoni sérelem ért vagy pedig szabadságától, esetleg életétől is megfosztották, így mind ez ideig kimaradtak a honi kárpótlásból a magyar állampolgárrá lett, pontosabban a magyar állampolgárságukat megtartó felvidéki magyarok.

1944 őszétől már szinte érezhetővé vált, hogy a háborút követő európai újjárendezés a magyar nép egésze számára még a korábbi békefeltételeknél is kedvezőtlenebb lehet. Nemcsak visszaállítják a trianoni határokat, hanem az azokon kívül rekedő magyarság további sorsa is egyre kilátástalanabbá válhat, a megtorlás ismét egész nemzetek, etnikumok ellen irányulhat. Az „utolsó csatlóssá” degradált Magyarország és leginkább a Kárpát-medencei magyarság ismét védtelenül áll az elégtételt vevő szomszédok előtt. A Kárpátaljáról magyar férfiak tízezeinek „málenkij robotra” elhurcolása, a Maniu-gárda vérfürdői és internálótáborai, Titó partizánjainak párját ritkító kegyetlenségei és a csehszlovákiai magyarok tömeges jogfosztása egyaránt e magyarelles hadjárat, az elégtétel részei.

A felvidéki (az 1945 tavaszán újjáalakuló Csehszlovákia területén élő) magyarság második világháború utáni megpróbáltatásait a szélesebb hazai közvélemény a Beneš-dekrétumokkal azonosítja. E fogalomként emlegetett rendeletek az elmúlt években kétszer is a közérdeklődés középpontjába kerültek. A 2002. évi választási kampány időszakában Orbán Viktor akkori miniszterelnök sürgette hatálytalanításukat, az ellenzékben levő szocialisták és sza-

baddemokraták értetlenkedését, sőt ellenérzését váltva ki már csak a kérdés felvetése miatt is. 2002 őszén pedig Magyarországon és Szlovákiában is közzétették a Közép-európai Emberei Jogok Bizottsága (CDHEC) felhívását, miszerint az érintettek akár magyarul is írják meg és küldjék el Belgiumba a családjukkal történeteket, a dekrétumok végrehajtása által okozott és máig ható sérelmeiket.

Eduard Beneš, aki már fiatalemberként Masaryk mellett meghatározó szerepet játszott az első Csehszlovák Köztársaság létrehozásában, 1935-ben választották köztársasági elnökké, s ezt a megbízatását 1938 őszéig, a müncheni egyezmény aláírásáig látta el. Az európai hatalmi egyensúly Németország javára történő megváltozása, továbbá az angol és francia külpolitika módosulása egyre inkább felszínre hozták a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából adódó, lappangó vagy olykor nyílt feszültségeket. A szlovákok önállósodási törekvései és a Német Birodalom támogatását élvező Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párt szeparatizmusa egyaránt hozzájárult az első köztársaság 1938/39. évi széteséséhez, a Versailles-ban megteremtett soknemzetiségű állam eltűnéséhez. E folyamat része volt az első bécsi döntés is, aminek eredményeként német és olasz közvetítéssel a Felvidék csaknem színmagyar, déli határ menti területei térhettek vissza az anyaországhoz.

Beneš mindenképpen személyes tragédiaként élte meg életműve semmivé válását, Csehszlovákia eltűnését Európa térképéről, ezért is küzdött oly szívósan a nemzetközi diplomáciában a szétdarabolt köztársaság helyreállításáért. A Szudéta-vidék megszállását követően, 1938. október elején lemondott elnöki tisztéről, és előbb rövid időre Amerikában telepedett le, 1940 és 1945 között pedig a Londonban székelő emigráns csehszlovák kormány vezetője lett. Az emigráns kormány mellett még két számottevő politikai csoport képviselte az egykori köztársaságot, a két államalkotó népet. A Moszkvában gyülekező, szintén emig-

FALU ESTE, 1948
hidegtű metszet, 12,5×11,5

ráns baloldali politikusok is az 1937. évi csehszlovákiai országhatárok helyreállítását tűzték ki célul; míg a konzervatív, keresztény, nemzeti, sőt szélsőjobboldali eszmei áramlatokat egyaránt magába olvasztó önálló Szlovák Állam vezetői és támogatói átmenetileg elfelejtkeztek a csehszlovák összetartozás élményéről, a bécsi döntés számukra okozott területi veszteségeit azonban mindenképpen jóvá akarták írni.

Beneš már londoni száműzetése idején is kereste a kapcsolatot a moszkvai emigrációval, mivel tervét a szövetséges hatalmak mellett a kommunista cseh és szlovák politikusokkal és a szovjet diplomáciával egyaránt igyekezett elfogadtatni. Ennek lényege pedig a nemzetállami koncepció volt, vagyis hogy az egykori köztársaságot meg kell szabadítani nem szláv (német és magyar) kisebbségeitől. A „tisztá szláv” állam tehát nem az etnikai-néprajzi határok között alakulna meg, hanem sokkal inkább az 1937. évi országterületről kellene számúzni a szerinte oda nem illő németeket és magyarokat, akik (e koncepció szerint) felbomlasztották a soknemzetiségű köztársaságot. A németek elűzéséhez sikerült is még a háború alatt nagyhatalmi támogatást szerezni, míg a felvidéki magyarok esetében a szövetséges hatalmak állásfoglalása nem volt egyértelmű. Így az angol–amerikai diplomáciai vétó miatt a Magyarországgal kötött fegyverszüneti szerződésbe sem került be a felvidéki magyarság áttelepítésének kérdése, az ugyanis csak az 1938 ősztől működő magyar közigazgatás felszámolását írta elő a bécsi döntés által érintett területeken.

A Beneš elnök nevével fémjelzett dekrétumokat már hosszabb ideje gyakorlatilag gyűjtőfogalomként használja a honi történet- és a jogtudomány, valamint a publicisztika is. Általában azt az intézkedéssorozatot értjük alatta, beleértve a jogi szabályozást is, amelyet az újjáalakuló Csehszlovák Köztársaság különböző szervei a második világháború utáni (1945–1948) években a köztársaság területén élő német és magyar őslakosság ellen léptettek életbe a homogén, a kizárólag szláv lakosságú nemzetállam megteremtése érdekében. Így tágabb értelemben a Kassai kormányprogramtól, Beneš elnök tényleges alkotmánydekrétumain keresztül, az Ideiglenes Nemzetgyűlés vagy a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) törvényerejű rendeletei, valamint a SZNT pénzügyi, belügyi stb. megbízottainak rendeletei és további

egyéb alacsonyabb szintű jogszabályok is részét képezik a hírhedtté vált dekrétumoknak.

A háború utolsó heteiben, 1945. április 5-én az újjáalakuló csehszlovák kormány Kassán hozta nyilvánosságra programját, amelynek azóta is két fejezetét idézik leggyakrabban. A hatodik fejezetet kissé patetikusán a szlovák nemzet Magna Chartájának nevezték a korabeli politikusok, mivel a cseh és szlovák együttélést próbálta új alapra, az egyenlőség elvére helyezni, nem feszegetve a szlovák politikai elit háború alatti erős német orientációját. Ennek megfelelően a már néhány hónappal korábban megalakult Szlovák Nemzeti Tanács Szlovákia területén az államhatalmat is megtestesíthette. Míg e program sokszor citált VIII. fejezete lényegében a kollektív felelősségre vonás elvét alkalmazta. Megvonta ugyanis az 1937. évi határok között újjászerveződő állam a területén élő németektől és magyaroktól az állampolgárságot, pontosabban annak megadását e két nemzetiség esetében mintegy „állami kegyként” kezelte. Csak egy rendkívül szűk körnek, a köztársasághoz hűségének, a köztársaság újjáélesztéséért aktívan harcolóknak tette lehetővé az állampolgárság felvételét.

A kormányprogram által meghirdetett elvek 1945 tavaszán, nyarán ún. elnöki dekrétumokban nyertek konkrét jogi megfogalmazást, majd pedig ezeket a dekrétumokat néhány hónappal később a parlament (Ideiglenes Nemzetgyűlés) utólag hagyta jóvá. Külön érdekessége e törvényhozó szervnek, hogy tagjai csak szláv nemzetiségűek lehettek, tehát akár „faji alapon” állónak is nevezhető. Szlovákiában a törvényhozás feladatát már 1945. április elejétől a Szlovák Nemzeti Tanács látta el, összhangban, úgymond a Csehszlovák Köztársaság elnökével és kormányával. Noha a második világháborút követő években a Csehszlovákiában elfogadott törvények, rendeletek az ország demokratikus átalakítását tűzték ki célul, ezt az egyébként pozitív folyamatot azonban mindenkor aláren-

delték a homogenizálásnak, a nem szláv népek eltávolításának, ami a demokratikus törekvéseket alapjaiban kérdőjelezi meg. Amíg a csehszlovák államelnök és köre 1945 tavaszától (sőt mint ismeretes, már korábban is) a nemzetközi szinten igyekezett nagyhatalmi támogatást szerezni a kisebbségek elűzéséhez, addig ugyanezen időszak alatt belpolitikailag próbáltak kész helyzetet teremteni, távozásra ösztönözni az őshonos kisebbségeket. Ennek részeként megkezdődött tehát a magyar és a német lakosság eltávolításának előkészítése a köztársaság területéről. A 33. sz. elnöki alkotmánydekrétum, a már említett módon az állampolgárságukat vonta meg az újjáalakuló állam területén élő németektől és magyaroktól. A Szlovák Nemzeti Tanács 50/1945. sz. rendelete pedig a nemzeti gondnokság intézményét vezette be az állam szempontjából megbízhatatlan személyek (magyarok és németek) tulajdonában levő vagyonokra. Így a tulajdonosnak vállalkozásából, gazdaságából bevétele, haszna nem származhatott. Az ország élelmiszer-ellátásának biztosítása érdekében a paraszti gazdaságokat azonban csak kis részben helyezték nemzeti gondnokság alá, illetve csak fokozatosan hajtották végre a 104/1945. nemzeti tanácsi rendeletet, amelyik a mezőgazdasági területek elkobzását írta elő. Elsősorban az 50 ha feletti gazdaságok esetén valósították meg ténylegesen a tulajdonváltást. A felvidéki magyarság leginkább a cseh és szlovák tisztviselők gazdasági racionalitásának köszönhette, hogy azok egyik napról a másikra nem hajtották végre a jogfosztó rendeleteket. Az 1945. szeptember 19-én a 71. sz. köztársasági rendelet pedig közmunkára kötelezte az állampolgárságuktól megfosztottakat, később a rendelet hatályát a csehekre és szlovákokra is kiterjesztették ugyan elvben, gyakorlatban azonban csak a németeket és magyarokat érintette. Két periódusban is szállították a magyarokat Csehországba, főként a Szu-déta-vidékre kényszermunkára. 1945 utolsó heteiben fő-

ként férfiakat, 1946. november 17. és 1947. február 25. között pedig egész családokat vagoníroztak be a magukat antifasisztának valló csehszlovák hatóságok, és szállítottak embertelen körülmények között a németek kitelepítése (kiűzése) miatt munkaerőhiánnyal küszködő területekre. Két-három évvel korábban a Német Birodalom folyamodott hasonló típusú „munkaerő-toborzáshoz” az általa megszállt Franciaországban vagy Lengyelországban. A deportált magyarokat (minden túlzás nélkül) a száz évvel korábbi amerikai rabszolgavásárokhöz hasonlóan „értékesítették” a cseh gazdák számára. Ugyanakkor történelmi tény az is (mint ezt a visszaemlékező egykori deportáltak is tanúsítják), hogy a cseh gazdák közül nem kevesen emberséges bánásmóddal igyekeztek elviselhetővé tenni a kényszermunkások mindennapjait.

A második világháború befejezésekor Csehszlovákia területén mintegy 750 ezer őslakos magyar élt, akiknek eltávolítását tűzte ki célul a beneši diplomácia. A magyarellen intézkedések eredményeként 1945/46-ban közel 30 ezren a trianoni országterületre menekültek. A csehszlovák kormány a felvidéki magyarság elűzését összekötötte a magyarországi és más határokon kívül élő szlovákok hazatelepítésével (repatriálásával). Ezért a magyarok egy részét ún. „csere” formájában szándékozott átköltöztetni, míg a többieket egyoldalú kiutasítással. Ugyancsak a magyarság számának, legalábbis a statisztikai kimutatás szerinti csökkenését volt hivatva bizonyítani az ún. reszlovákizációs kampány, amikor is a hivatalos szlovák indoklás szerint úgymond lehetőséget kaptak az elmagyarosodott szlovákok, hogy visszatérjenek eredeti nemzetükhöz. Több mint háromszázezren vállalták a magyarok (elsősorban a szülőföldön való maradás érdekében), hogy szlováknak vallják magukat. 1946 nyarának végén az üldöztetések, a kényszerintézkedések ellenére még mindig több mint 350 ezer olyan magyar élt Csehszlovákia területén, aki kö-

vetkezatosan ragaszkodott nemzeti identitásához, így mindenekelőtt az említettek eltávolítására kellett tervet kidolgozniuk a cseh és szlovák politikusoknak.

A kisebbségek kölcsönös „kicserélését”, mint ismeretes, a csehszlovák kormány szorgalmazta. A magyar diplomácia és annak vezetője, Gyöngyösi külügyminiszter azonban felmérve az ország akkori, igen kedvezőtlen nemzetközi megítélését, továbbá, hogy a szövetséges nagyhatalmak is a kérdés kétoldalú rendezésére hívták fel az érdekelt felek figyelmét, elfogadta a csehszlovák kezdeményezést. Mintegy három hónapig tartó intenzív tárgyalás és egyeztetés után 1946. február 27-én Budapesten írták alá a lakosságcsere-egyezményt, amelyet a magyar országgyűlés hosszas vita után ugyanez év májusában az 1946. évi XV. tc.-ként cikkelyezett be.

Már az első olvasásra is nyilvánvaló, hogy a 14 cikkelyből és a hozzá kapcsolódó függelékből álló egyezményt két nem egyenrangú fél kötötte. A trianoni országterületen élő szlovák lakosság önkéntes áttelepülési lehetőségéről az első cikkely rendelkezett, míg a felvidéki (Szlovákia területén élő) magyarok átköltözését az V. cikkely szabályozta. Utóbbi esetben azonban szó sem volt egyéni döntésről, a kijelölést ugyanis a csehszlovák hatóságok végezték. A kicserélendő népesség lélekszámát azonosan állapították meg a szerződő felek. Vállalnia kellett Magyarországnak továbbá az ún. „háborús bűnös” felvidéki magyarok egyoldalú befogadását is. Ez esetben viszont nem jelöltek meg keretszámot, vagyis a csehszlovák fél gyakorlatilag tetszése szerint nyilváníthatott háborús bűnössé magyarokat. Ezt pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az akkori szlovákiai lakosság hatodát kitevő magyarok közül került ki a szlovákiai háborús bűnösök többsége.

Ugyancsak a Budapesten aláírt egyezmény tette lehetővé a csehszlovák kormány számára a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság megszervezését, amelyik a magyarországi

szlovákok érdeklődését volt hivatva felkelteni az átköltözés iránt, illetve a későbbiekben csehszlovák oldalról e szervezet jelentős részt vállalt a tényleges lebonyolításban is. Az egyezményben biztosított három hónap, valamint a megjelölt határidőt követően még hónapokig tartó illegális toborzó munka eredményeként közel százezer, magát szlováknak valló magyar állampolgár kívánt élni az egyezmény nyújtotta lehetőséggel, jóllehet negyedük jelentkezése ellen (főleg adminisztrációs hibák miatt) a lakosságcserét a magyar fél részéről koordináló Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság kifogást emelt. A családok, illetve felnőtt korúak áttelepülési szándékát dokumentáló, négyoldalas, kétnyelvű nyomtatványok, az ún. „Szlovák lapok” átnézésekor ugyanis a kormánybiztosság tisztviselői számos hiányosságot (pontatlan személyi adatok, aláírások hiánya, magyarországi honosság kérdése, gyám- és vagyoni jogi problémák stb.) fedeztek fel. A (cseh)szlovák hatóságok, a Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei már ezen adatok birtokában jelölték ki az áttelepítendő „cserepartnereket” a háromszázötvenezer intranszigiens magyarságból. A csehszlovák kormány 1946 augusztusának végén nyújtotta át Magyarországnak azoknak a felvidéki magyaroknak a névjegyzékét, akiket családjukkal együtt a kétoldalú csere keretében (106 ezer fő), vagy pedig háborús bűnösként (75 ezer fő) egyoldalúan kíván áttelepíteni a trianoni országrészbe. A Szlovák Telepítési Hivatal a reszlovakizációt visszautasító módosabb magyar családok és az áttelepülésre vállalkozó, legalább minimális ingatlanvagyonnal rendelkező magyarországi szlovák családok között ún. ikerítési névjegyzéket állított össze, amelyik a csere lebonyolításának alapja lett. E névjegyzékek döntő többségében azonban alig érvényesült a paritás elve, vagyis a kijelölt felvidéki családok jóval kedvezőbb gazdasági körülmények között éltek, mint magyarországi „ikerpárjaik”, nagyobb földterületen gazdálkodtak, tágasabb házakban laktak.

A második világháborút követő években mintegy száz-ezer magyar volt kénytelen elhagyni felvidéki (csehszlovákiai) szülőföldjét, akiknek fele az említett lakosságcsere keretében vált magyar állampolgárrá, további negyvenöt-venezen pedig jórészt az üldöztetések (deportálás) elől menekülve vagy egzisztenciájukat veszített értelmiségiként, iparosként, esetleg hozzátartozóikat követve érkeztek a trianoni ország területére. Ezek a családok, egyének különböző vagyoni és egyéb sérelmeket (szabadságkorlátozás) szenvedtek, amiért mind ez ideig legfeljebb csak részben kaptak kárpótlást. Az új megalkotandó törvény tehát őket, illetve leszármazottaikat érintené, hatálya pedig minden bizonnyal legalább 10–20 ezer személyre vonatkozna. A kisebb ingatlanvagyonnal rendelkező családok többé-kevésbé hasonló nagyságú csereingatlanhoz jutottak Magyarországon, mint amennyivel korábban szülőföldjükön rendelkeztek, ezért rájuk a készülő törvény valószínűleg nem vonatkozna, jöhetnek a számukra is kiutalt lakóházak minőségileg és alapterületben legtöbbször elmaradtak a korábbi tulajdonuktól. Az állampolgári jogegyenlőség elve alapján megfontolandó még azoknak a személyeknek, illetve leszármazottaiknak a kárpótlása is, akiket 1938 őszétől helyeztek főként állami alkalmazottként (pedagógus, tisztviselő, vasutas stb.) vagy egyházi szolgálatra (lelkész, kántortanító stb.) valamelyik felvidéki településre, illetve önként költöztek oda a trianoni országterületről. Őket ugyanis 1945 nyarán, húsz kilós csomaggal a szó szoros értelmében „átdobták” a magyar határon. Többségük az elszenvedett anyagi veszteségekért (ingóságok és ingatlanok) mind a mai napig nem kapott még részleges kárpótlást sem.

A kárpótlásban részesülők számát ugyanakkor emelheti, hogy az igényjogosultak többsége már leszármazóként (gyermek, unoka, dédunoka) válna jogosulttá. Így az egykori családi vagyon, pontosabban az utána járó kárpótlás is felosztásra kerülne az örökösök között. Többek kö-

zött jogi-pénzügyi megoldást kellene találni arra is, hogy a kárpótlás ne érje hátrányosan a nem magyar állampolgárokat, vagyis az esetlegesen kapott összeg illeték levonása nélkül legyen átutalható. Az „örökösként” kárpótláshoz jutók egy kisebb része ugyanis feltehetően szlovák állampolgár lenne, mivel a lakosságcsere keretében a módosabb paraszti és iparoscsaládok azon tagjait telepítették át, akiknek a nevében a tulajdon volt. Így az ingatlanral nem rendelkező felnőtt családtagok (családrészek) általában szülőföldjükön maradhattak, illetve a lakosságcsere idején éppen cseh-morvaországi kényszermunkán voltak. A lehetséges „családi örökséget” az egyezmény alapján a szülők, nagyszülők „áthozták” Magyarországra. A visszamaradó (a vagyoneleltárba felvett) földtulajdon pedig az akkori csehszlovák állam javára került bejegyzésre, illetve a Szlovák Telepítési Hivatal ezeket az említett ingatlanokat osztotta ki a Magyarországról áttelepülő szlovákok között. A Szlovákiában jelenleg is érvényben levő restitúciós törvény alapján tehát ezekre az ingatlanokra az egykori szlovák telepese család, illetve leszármazottaik állíthatják helyre a tulajdonjogukat.

A „lakosságcsere törvényen” (1946. évi XV. tc.) túl az egyezmény végrehajtását aprólékosan szabályozták még az ún. vegyes bizottsági véghatározatok (számuk 67), amelyeket az érdekelt felek két-két tagjából álló testület hozott folyamatosan, egyhangú szavazással a csere lebonyolítása során. A határozatok végrehajtása pedig mindkét államban kötelező volt. Így egyebek mellett az áttelepülők ingatlanvagyonának összeírását szabályozta a 10. a 31. és a 41. véghatározat, míg a 26. az ingóságok átviteléről és a nemzeti gondnokság okozta károk felvételéről rendelkezett, fontossága miatt ez utóbbi véghatározatot minden áttelepítésre kijelölt kézhez kapta. További jogi háttérrel jelentettek még a minisztériumok rendeletei az egyes részterületekről (közalkalmazottak, nyugdíjúgyek, oktatás stb.).

A hátrahagyott lakóházakról, gazdasági épületekről, műhelyekről, földparcellákról igen részletes kétnyelvű (magyar–szlovák) vagyonleltár készült, amelyet az érintett családok többsége gondosan megőrzött. Ezekből az iratokból tehát rekonstruálható a visszahagyott lakó, ipari-kereskedelmi és mezőgazdasági ingatlan nagysága és a termőföld minősége (osztályok szerint), ugyancsak rendelkezésre áll a Magyarországon „juttatásként” kapott földterület nagysága és minősége is, így a kettő közötti különbség is kiszámítható. Az akkor hatályos telepítési törvény a földreformmal összhangban 15 kat. holdban (8,5 ha) határozta meg a felvidéki családok számára juttatott csereingatlan felső határát. A 15 kat. hold alatti gazdák többnyire Magyarországon is megkapták korábbi földterületeiket, ez esetben a módosabb paraszti családokat érte kár. A lakóházak minőségét illetően azonban már bonyolultabb az eljárás, mivel a magyarországi épületek esetében többnyire csak a helyiségek (lakószobák) száma szerepel az iratokon. Még inkább megoldhatatlan a lakások, házak és telkek földrajzi elhelyezkedéséből származó hátrányok felmérése. Példaként említhető a csere során az Érsekújvárról Tótkomlóra telepített családok ingatlanjainak értékvesztése még azonos alapterületű és minőségű lakások esetén is. Ugyanakkor azok a felvidékiek, akik a főváros környékén kaptak ingatlant, a komfortfokozat és az alapterület csökkenése esetén is értéknövekedést könyvelhettek el. A lakosság-cserét magyar oldalról koordináló Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság kimutatásai szerint az 1945 és 1949 között Magyarországra érkező felvidékiek egyebek mellett 160 ezer kat. h. szántót és közel 16 ezer házingatlant hagytak vissza szülőföldjükön, míg a Magyarországon számukra kiosztott csereingatlan nem haladta meg a 100 ezer kat. holdat. A felvidékiek letelepítésére felhasznált ingatlanok közel négyötöde a kitelepített vagy vagyonelkobzást szenvedett magyarországi németek tulajdona volt, mivel az önkén-

sen elköltözők többsége a szegényebb sorsú szlovákok közül került ki.

A kárpótlás tárgya lehet még az ingatlanon kívül a felvidékiek Csehszlovákia területén zárolt és ki nem fizetett bankbetétje, és az általuk 1947 és 1948-ban a „Lakosságcsere” megnevezésű gyűjtőszámlára befizetett és forintban ki nem egyenlített része. A felvidéki magyarok szlovákiai bankokban őrzött nagyobb összegű (kétezer, más források szerint ötezer korona feletti) bankbetéteit zárolták, míg a készpénz átvitelét szabályozták. Így az áttelepülők a kezükben levő koronát, elismervény ellenében, letétbe helyezték a Szlovákiában tartózkodó magyar tisztviselőnél, ellenértékként pedig Magyarországon forintot kaptak érte. (Az árfolyam 100 koronánként 15 vagy 18 Ft volt.) 1948 őszén azonban a magyar állam módosította az átváltási arányt, ekkortól mindössze 11 forintot ért száz korona, és személyenként legfeljebb csak 5 ezer forinthez juthattak, az ezen felüli összeg továbbra is letétben maradt, illetve ennek az összegnek egy részét később Magyarországon megkaphatták tulajdonosaik. A számlán szereplő összegből (más anyagi források híján) teljesítette a MAK a csehszlovák vasutak felé a magyar családok átköltöztetése miatt fennálló kötelezettségét, továbbá a magyar állam áruvásárlásra (népgazdasági célokra) fordította azokat.

A felvidéki magyar családok veszteségeinek részét képezheti még az előzőekben már említett csehszlovákiai nemzeti gondnokság intézményének bevezetéséből származó kár is. Ennek értékét a szakemberek 90–100 millió koronára becsülik. Továbbá a menekültek és kisebb részben az áttelepültek Csehszlovákiában maradt ingóságai, közel 150 millió korona értékben. Mindkét kárról az érintett családok esetében jegyzőkönyvet vettek fel. Ugyancsak megfontolandó a szabadságukban korlátozottak, a kényszermunkára ítélték kárpótlása is. Bár a Szudéta-vidékre deportált magyarok döntő többsége a későbbiekben csehszlovák ál-

lampolgár maradhatott, és visszatérhetett szülőföldjére is, mégis a magyar állampolgárrá lett felvidékiek között akadnak olyanok, akik hosszabb-rövidebb ideig kényszermunkát végeztek, vagy internálást szenvedtek.

A közel másfél évtizede húzódó kárpótlási folyamatnak, illetve a megalkotandó kárpótlási törvénynek tehát számos kérdést kellene megoldania, így egyebek mellett meg kell határozni a kárpótlás módját, vagyis, hogy az milyen formában történjen meg. A korábbi törvények esetében alkalmazott kárpótlási jegyek Magyarországon éppen most élik utolsó óráikat, mivel felhasználhatóságuk gyakorlatilag megszűnt. Marad a másik lehetőség: a készpénz formájában történő kárpótlás. Ugyancsak fontos a kárpótlás mértéke, a degresszió kérdése is, vagyis a vagyoni kárpótlásnál a korábbiakhoz hasonlóan alkalmazzák-e ezt az elvet. Kétszázezer forintig teljes egészében, majd pedig az e feletti értékek esetében egyre csökkenő arányban részesülnének a jogosultak. Ugyancsak nem elhanyagolható része e folyamatnak, hogy milyen alapon számítsák ki az ingatlanok értékét, a tíz-tizenkét évvel ezelőtti (kárpótlási) aranykorona vagy pedig az építmények négyzetméterárai ugyanis mára már irreálisan alacsonyak. Továbbá milyen legyen az 1945–1948 közötti csehszlovák korona és a mai forint átváltási aránya. A szabadságelvonás (deportálás, internálás) esetén mely időpont számítható érvényesnek a jogosultság szempontjából. Az idő előrehaladtával ugyanis egyre kevesebb a sérelmet elszenvedett túlélő, akit még érinthet kárpótlás, vagy ez esetben a leszármazók is jogosultságot szerzhethetnének, esetleg a harmadik törvény időpontját (1992) vennének alapul, tehát az akkor még életben levőkre is vonatkozna, és még további számos kérdést is tisztázni kell a készülő törvénynek, illetve a hozzákapcsolódó végrehajtási utasításnak.

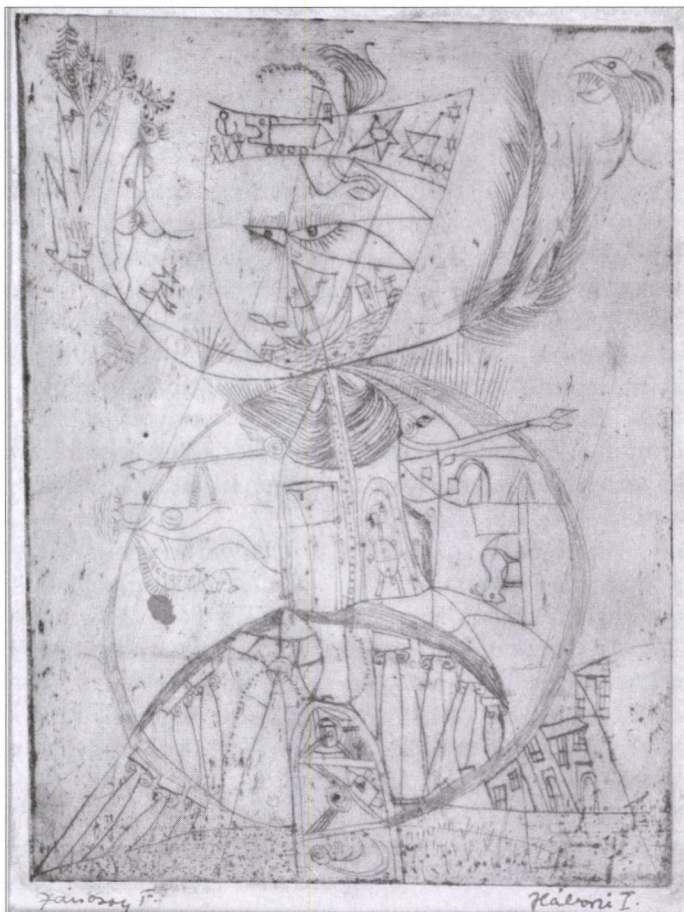
A második világháborút követő évek magyar–csehszlovák politikai ellentéteinek lényegében a Szovjetunió nagy-

hatalmi törekvése vetett véget. Ez a politika, amelyik hatékonyan működött közre Európa térképének átrajzolásában, évekig hallgatólagosan, sőt olykor nyíltan is a csehszlovák felet támogatta a kisebbségi (magyar) kérdés radikális megoldásában. 1948 tavaszától azonban sorra érett be a „gyümölcs”. Kelet-Közép-Európa szovjet érdekszférába tartozó államaiban ugyanis a hatalom egymás után „a dolgozó nép” kezébe került. Ezzel egyidejűleg leginkább a Szovjetunió erősödő világpolitikai aktivitása miatt kiéleződött az ellentét az egykori háborús szövetséges hatalmak között. Az új helyzetben pedig nyugalomra volt szükség a „béketáboron” belül. A csehszlovákiai magyarüldözések lendülete 1948 őszére szemmel láthatóan megtört, és kezdetét vehette a nemzetiségi kérdés „marxista-leninista” szellemű megoldása, amely adott viszonyok között valóban kisebbséjta konszolidációt jelenthetett. A normalizálási folyamat azonban „áldozatot” követelt a szláv nemzetállam megteremtését célul tűző jobb- és baloldali politikai elitől is. Korábbi elgondolásuk ellenére a számában megfogyatkozott és identitásában is meggyengült magyar kisebbség mégis szülőföldjén maradhatott. Sőt visszakapta állampolgári jogait, és újból megnyithatta magyar tannyelvű iskoláit is. A magyarországi hatalmat egyre jobban kisajátító baloldal számára pedig az volt a moszkvai elvárás vagy még inkább parancs, hogy a magyar kisebbségi sérelmek folytonos hangoztatása helyett zárja le, felejtse el a viszálykodást, és erejét a cseh és szlovák kommunistákhoz hasonlóan ezután a hazai és a nemzetközi osztályharcra összpontosítsa. E szellemben született meg „A magyar–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés”, amelyet 1949 áprilisában emelt törvényerőre (1949. évi 18. törvény) a magyar országgyűlés. A bevezető rész az uralkodó osztályokat teszi felelőssé a két nép közötti történelmi viszály elmérgesedéséért. A hat cikkelyből álló törvény a továbbiakban a barátság elmélyítéséért száll síkra, és mintegy

az esetleges új háborúra készülve, kilátásba helyezi, hogy a szerződő felek „kötelezik magukat arra, hogy közösen megtesznek minden intézkedést, a Németország vagy a vele közvetlenül vagy más módon szövetkezett állam részéről fenyegető új támadás megghiúsítására”.

A két állam között fennálló gazdasági problémákat azonban meg sem említi az ünnepélyesnek szánt kinyilatkoztatás. A valós elszámolási és a megoldatlan vagyoni jogi kérdések rendezése sem tűrt további halasztást, mivel azok lappangó feszültségként terheltek a két állam közötti, illetve a szerveződő szovjet blokkon belüli államközi kapcsolatok. 1949 nyarán a festői szépségű Csorba-tó (Štrbské Pleso) mellett hetekig tartó kétoldalú tárgyalásokat, egyeztetéseket jegyzőkönyvvel zárták le, amelyet az utókor Csorba-tói egyezményként idéz. A 11 cikkelyből és a hozzá kapcsolódó, további 19 cikkelyt tartalmazó „Bizalmas kiegészítő jegyzőkönyvből” álló dokumentum nemcsak a második világháborút követő néhány esztendő magyar–csehszlovák gazdasági és pénzügyi vonatkozásait próbálta meg rendezni, hanem visszanyúlt egészen a húszas évekig. A jegyzőkönyv többször is idézi az 1930. április 28-i Párizsi egyezményeket, amelyik egyebek mellett Magyarországnak és az első világháborúban győztes szomszédainak vagyoni jogi vitáit kísérelte meg mederben tartani.

A tárgyaló felek az akkori „helyzetnek” megfelelően a legpraktikusabb megoldást választották, vagyis kölcsönösen lemondtak az egymás ellen támasztott követeléseikről. Ennek nagyságrendje azonban magyar oldalról jóval jelentősebb volt, jöllehet az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarország Csehszlovákia számára 30 millió dollár értékű jóvátétel fizetését vállalta, amelyet döntő többségében áruszállítás formájában 1949 elejére teljesített is, így e kérdés lezárása is szerepelt a dokumentumban. A felvidéki magyarság vagyoni jogi követeléseit érintő cikkelyek közül mindenképpen említést érde-

HÁBORÚ I., 1948
hidegtű metszet, 14,5×10,8

mel a 3. Ebben a csehszlovák kormány lemondott arról a 114 millió koronás követeléséről, amivel a MÁV tartozott a Csehszlovák Államvasutaknak a vasúti szállításokért. (Ez a csehszlovák aktívum minden bizonnyal a lakosságcsere lebonyolításakor képződött, mivel a felvidéki családok átköltöztetése, ingóságaik átszállítása is részben csehszlovák vasúti járművekkel történt.) Ugyanakkor a magyar kormány elengedte a „Lakosságcsere” számlán szereplő, az áttelepített felvidéki magyarok által még Szlovákia területén befizetett összeget. Továbbá a magyar kormány a felvidéki magyarok minden további követelésének érvényesítéséről is lemondott. Összességében tehát a magyar állam képviselői a közismert nemzetközi hatalmi viszonyok között az érintett állampolgárai nevében, gyakorlatilag azok kárára egyeztek meg az ellenségből immár kényszerű szövetségessé váló állammal.

Az elmúlt évtizedekből a felvidéki magyarság kárpótlásának csaknem egyetlen, jelentéktelen epizódjaként említhető a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 17/1964. évi rendelete, amely „egyes magyar állampolgároknak a Csehszlovákiában, illetve Jugoszláviában társadalmi tulajdonba vett vagyontárgyaiért” kívánt „kártalanítást” nyújtani. A rendelet szűkkörűségét mi sem jellemzi jobban, hogy annak hatálya csak az ún. személyi tulajdonra, tehát a lakásra, a lakótelekekre, a lakberendezési tárgyakra és a foglalkozás gyakorlására szolgáló eszközökre vonatkozott. További szűkítést jelentett, hogy azokra, akik házingatlan-juttatásban részesültek Magyarországon, már nem terjedt ki a törvény hatálya. Ugyancsak nem vonatkozott a rendelet a pénzkövetelésekre, a termőföldre és a vállalkozásokra, mivel ez utóbbiak kisajátítását „a kapitalista társadalmi rend felszámolásával” összefüggőnek határozták meg, valamint az ingóságokra abban az esetben, ha kárt szenvedett a lakosságcsere keretében intézményesen települt át. A kormányrendelet végrehajtását a 9/1964. PM.

rendelet szabályozta, egyebek mellett az örökösökre is kiterjesztve a jogosultságot, és a kártalanítási összeget lakószobánként legfeljebb 15–20 ezer, az ingóságokét pedig 15 ezer forintban maximálta. A rendelet, illetve a hozzá kapcsolódó végrehajtási rendelet 1964 augusztusában jelent meg a Pénzügyi Közlönyben, és ugyanezen év december 31-ig tette lehetővé az igénybejelentést, míg a kártalanítási igények elbírálásának határidejét 1968. december 31-ben jelölte meg.

Összegezve: Az anyagi javaitól részben vagy egészében megfosztott, lelkiileg összetört és nemzeti öntudatában is megtépázott, magyar állampolgárrá lett egykori felvidéki magyarok legalább részleges vagy akár jelképes kárpótlása sem erkölcsi, sem pedig az állampolgári jogegyenlőség szempontjából nem halasztható tovább, sőt erre immár alkotmánybírósági határozat (45/2003. IX. 26.) is kötelezi a törvényhozást. Jóllehet az idő előrehaladtával egyre kevesebben élnek a sérelmet szenvedettek közül, a leszármazottak pedig már beilleszkedtek a szüleik és nagyszüleik számára többnyire még oly szokatlan magyarországi környezetbe, és legfeljebb csak hallomásból ismerik felmenőik kálváriáját. Mégis egy utolsóként meghozandó kárpótlási törvény véglegesen lezárhatná történelmünk egyik igen szomorú epizódját. A beneši dekrétumok szlovák állampolgárságú magyar kárvallottjai is mind ez ideig hiába reménykedtek elszenvedett sérelmeik orvoslásában. A magyar állampolgárrá lett egykori felvidékiek számára nyújtott anyaországi részleges kárpótlás minden bizonnyal hathatós érvként szolgálhatna arra is, hogy a szlovák állam is rendezze adósságát magyar nemzeti-ségű állampolgáraival szemben.

Irodalom

Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947.* Kossuth, Bp., 1982.

Balogh Sándor és Földesi Margit (szerk.): *A magyar jóvátétel és ami mögötte van. Válogatott dokumentumok 1945–1949.* Napvilág Kiadó, Bp., 1998.

Boross Zoltán irathagyatéka (Békés Megyei Levéltár, Gyula)

Janics Kálmán: *A hontalanság évei.* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, München, 1979.

Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása. Szerk.: Kövesdi János és Mayer Judit. Pannónia Könyvkiadó, Pozsony, 1996.

Kamenec, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945).* Aura, Bp., é. n.

Kugler József: *A „hontalanság évei”. A felvidéki magyarok anyaországi letelepítésének nehézségei.* Valóság. 1998. 8. sz. 100–110. o.

Szabó Károly és munkatársai (Berecz Kálmán és É. Szőke István): *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története I–III. köt.* OSZK Kézirattára, Bp.

Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok kényszermunkája 1945 és 1948 között.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 1996.

Vígh Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa.* Püski Kiadó, Bp., 1998.

(45) 93

clw.

A „DE GASPERI-ÉVEK”:

1945–1953

K: M. Szabeni Géza

(Egy évforduló margójára)

nyj. tanulmány az olasz politikai életről

Az 1948-as parlamenti választások végeredménye minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy az olasz politikai élet legizmosabb vonulata az Alcide De Gasperi vezette kereszténydemokrácia, olyannyira, hogy az esetleges tisztán baloldali-balközép alternatíva lehetősége majd harminc évre lekerült a napirendről Olaszországban. Az 1948-as választásokat követően a DC diadalmas menetelését megkönnyítette, hogy élén (1945-től 1953-ig kormányfóként is) olyan tekintélyes, hosszú történelmi és politikai tapasztalatokkal rendelkező személyiség állt, mint Alcide De Gasperi, akinek politikusi pályája átívelt a 20. századi európai történelem legdrámaibb első felén. 1954-ben bekövetkezett halálakor már eldőlt – nem utolsósorban miniszterelnöki tevékenységének köszönhetően –, hogy Olaszország egyrészt a demokratikus modernizáció útjára lépett, másrészt az ő bábáskodása mellett is megszületett első európai intézmények egy történelmileg új minőségű európai együttműködés csíráit hordozták.

De Gasperit 1911-ben, harmincévesen választották az osztrák parlamentbe az Osztrák–Magyar Monarchia olasz ajkú alattvalójaként, addigra már tisztesnek nevezhető politikai múlttal a háta mögött. A bécsi egyetem filozófia szakán folytatott tanulmányaival párhuzamosan elsősorban különböző katolikus fórumokon ténykedett, szerkesztette a trentói katolikus egyházmegye lapját a „Voce cattolica”-t, s lett Trento tanácsnoka az osztrák kereszténydemokrácia pártjának a színeiben, mely párt trentinói olasz szárnyának

a megalapítói közé tartozott. Az olasz nyelvű egyetemi képzés ausztriai megteremtéséért folytatott tevékenységéért előbb letartóztatták, majd börtönbüntetésre ítélték. Parlamenti képviselőként elsősorban az olasz nyelvű kisebbség és Trentino autonómiájáért szállt síkra, az első világháború kitörését követő olasz hadba lépés után pedig a belső-ausztriai területekre internált olaszok érdekvédelmét tekintette legfontosabb feladatának. A Monarchia összeomlását követően olaszok lakta szűkebb pátriájának az anyaországhoz történő csatlakozását sürgette, s ennek megtörténte után – immár olasz állampolgárként – belépett az olasz kereszténydemokrácia ősénekei közé, don Sturzo alapította Néppártba, melynek csakhamar egyik vezetője és 1921-ben parlamenti képviselője lett. Bár bizalmat szavazott az első Mussolini-kormányban, melytől az országban dúló polgárháborús helyzet felszámolását remélte másokkal együtt, hamarosan szembekerült az egyre erősödő diktatúrával. 1923-ban a Néppárt vezetőjévé választották, s e posztján kifejtett tevékenységét a rendkívül karakteres antifasiszta fellépés jellemezte. Az egypártrendszer bevezetését követően már hamis dokumentumokkal kellett mozognia, s egy 1926-os trieszti utazása során „lebukott”. Ezt követően hat év börtönbüntetésre ítélték, de két év múlva amnesztiával szabadult, s 1929-től a Vatikán könyvtárában talált menedékre. (Itt egyik közeli munkatársa a később párját ritkító politikai pályát befutó Giulio Andreotti volt.) A menedék azonban esetében nem passzivitást jelentett, hanem olyan jelenlétet a különböző antifasiszta szerveződések között, melynek eredményeképpen elő tudta készíteni az új, modern kereszténydemokrata párt megalakítását, biztosítva ezzel pártjának vezető helyét a fasiszmus széthullását követő rendszer-váltásból megszületett új Olaszországban.

A szövetségesek által is elfogadott államfő híján a megszálló erők helytartója 1945. december 10-én De Gasperit bízta meg a kormányalakítással. De Gasperi legfontosabb

tennivalóként az ország újjáépítésének megkezdését, az alkotmányozó nemzetgyűlés összetételéről határozó választások, valamint az ország államformájáról döntő népszavazás megrendezését jelölte meg. Ez utóbbi esetben ugyanis nemcsak a „köztársaság vagy királyság?” kérdésének a megválaszolásáról volt szó, hanem arról is, hogy teljesen felszámolják az alkotmányos monarchia álarca mögé bújó fasiszta rendszert, illetőleg azt az alkotmányos zűrzavart, ami az 1943-as olasz kiugrást követte.

De Gasperi úgy vélte, hogy az új Olaszország megteremtése, az új demokratikus Olaszország működtetése professzionális közigazgatás nélkül nem elképzelhető. (E tekintetben egyébként a francia és a német gyakorlathoz hasonlóan járt el.) Ezért első teendői közé tartozott a közigazgatás fasizmus alatt nem túlságosan kompromittálódott szereplőinek, szakembereinek az új államapparátusba történő reintegrálása. Döntése elkerülhetetlenül azzal a következménnyel járt, hogy a fasizmus összeomlását követően a közigazgatásba került, illetve sok esetben magát a közigazgatást jelentő, de semmiféle gyakorlattal, képzettséggel nem rendelkező, felkészületlen CLN-es (Nemzeti Felszabadítás Tanácsa), zömükben a baloldali partizánmozgalmakból kikerült kádereket el kellett távolítani, s e lépéssel további konfliktusokat vállalni. Nyilvánvaló volt, hogy a közigazgatás szakszerűségének a helyreállítása döntő mértékben tudott hozzájárulni a kormányzati szándékok gyors és hatékony megvalósításához – legyen szó az irreguláris erők felosztatásáról, vagy pedig az Egyesült Államokból folyamatosan érkező, nagy volumenű élelmiszersegélyek szétosztásáról. E rendkívül kiélezett helyzetben (egyesek fasiszta restaurációról beszéltek) kellett az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, illetve az államformáról szóló népszavazást a kormánynak előkészítenie.

A választásokon a legnagyobb sikert a De Gasperi vezette kereszténydemokrata párt érte el. A választásoknak

a kereszténydemokraták címére küldött legfontosabb üzenete az volt, hogy a fasizmus és a háború sokkja után magához térő olasz társadalom inkább a mérsékelt, a „puha átmenetet” biztosító kereszténydemokráciával, illetőleg a köré szerveződő politikai erőkkel rokonszenvezik, szemben a társadalmi és politikai paradigmaváltás programját a zászlajukra tűző, radikális nézeteket hangoztató szocialista-kommunista baloldali erőkkel. Az olasz közvélemény széles körű felhatalmazást adott a kereszténydemokráciának arra, hogy koalíciós feltételek mellett valósítsa meg programját. A választók elvárták a gazdaság helyreállítására tett erőfeszítések eredményességét és a közrend védelmét.

A rendkívül kiélezett kampányt követő választások után megalakult második De Gasperi-kormány összetétele jól mutatta a miniszterelnök realizmusát és taktikai érzékét. Felmérve az országban kialakult hangulatot, politikai ellenfeleinek társadalmi beágyazottságát, szocialista, kommunista és republikánus politikusokat is meghívott kormányába. Ettől függetlenül a kormányprogram a kereszténydemokrácia (annak is a baloldali szárnya) célkitűzéseire alapult. Fő feladatának a termelés felfuttatását és a riasztó mértékű munkanélküliség visszaszorítását tekintette. De Gasperi gazdaságpolitikai elképzelései a kereszténydemokrata párt programjának megfelelően monopóliumellenesek voltak, melyek – elkerülendő a „kapitalista hegemonia” kialakulását – szigorú kontrollt akartak megvalósítani a nagyvállalatok felett. A kereszténydemokrata párt progresszív szárnyával De Gasperi azt vallotta, hogy az állam feladata nem más, mint felügyelje, előmozdítsa, integrálja a magánkezdeményezés legkedvezőbb feltételeit azzal a céllal, hogy a szabad kezdeményezés és a verseny az egyes vállalkozások között a köz hasznára váljon. Számára az állam szervezett és rendszeres közbeavatkozása, a politikai és gazdasági problémák szétválaszthatat-

lansága a kormány tevékenységének integráns része volt. (Ezért is tulajdonított olyan nagy szerepet a jól működő, szakszerű államigazgatásnak.) Az akkori olasz politikai közállapotok, az ideológiai felhangokkal tarkított folyamatos hatalmi küzdelmek nem tették lehetővé a kormányfő által óhajtott gyakorlat megvalósulását. A gazdaság önmozgása révén, illetve annak következményeképpen az irányítás átment a gazdasági élet főszereplőinek a kezébe, s minden dirigista jellegű, az állami szerepvállalást támogató terv, elképzelés a háttérbe szorult. Egyre inkább előtérbe került a társadalmi béke helyreállításának, az államhatalom megerősítésének az igénye azzal, hogy vissza kell szorítani a politikai nyomásgyakorlásra használt munkabeszüntetéseket, helyre kell állítani a fegyelmet a gyárakban a termelés, az újjáépítés érdekében. Az állam súlyának gyarapításával egy időben De Gasperi szükségesnek látta csökkenteni a baloldali tömegpártok mozgásterét, s olyan helyzet megteremtését tűzte ki célul, amely lehetetlenné tette az „utcai politizálás”-t. Ezek az igények lényegében egybeestek a kereszténydemokrata párt konzervatív szárnyának elvárásaival, melyek felfogásuk szerint a legalapvetőbb feltételei voltak a magánkezdeményezés és a termelés kibontakoztatásának.

De Gasperi kormányfői feladatai ellátása mellett a belügyi tárcát is vitte, és nagy energiával fogott hozzá a rendfenntartó erők, a kormányzati szándékokat közvetítő prefektúrák újjászervezéséhez, a volt partizánok még mindig meglévő fegyverraktárainak a felszámolásához. Az anarchikus állapotok megszüntetésére irányuló szándék mellett a kormányfő arra is törekedett, hogy az OKP „infrastruktúrája” megsemmisítése révén fő politikai ellenfelét megfossa attól a lehetőségtől, hogy az ország sorsára döntő mértékű befolyást gyakoroljon. 1946-ban az ország legnagyobb szervezett politikai ereje az OKP volt, több mint kétmillió párttaggal. A kritikus gazdasági helyzetből

adódó problémákat a kommunista párt nem habozott kihasználni – megfogalmazva egyébként teljesen jogos szociális igényeket is. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a kereszténydemokrata párt egy olyan politikai erővel volt kénytelen együttműködni – kormányzati formában is –, amely ideológiájában, eszközeiben vele homlokegyenest ellenkező elveket, módszereket vallott a sajátjának. Az OKP hatalomból történő eltávolításához De Gasperinek szövetségeseire lett volna szüksége. A kis pártok azonban e szerep betöltésére egyelőre kevésbé hajlottak, mivel a széles néptömegeket képviselő kommunisták kormányzati szerepvállalását szükségesnek vélték, másrészt attól tartottak, hogy az OKP eltávolítása erőszakos akciókhoz, káoszhoz, polgárháborúhoz vezetne. Ugyanakkor az ellenzéki szerep az akkori körülmények között kényelmesebb volt számukra. E feltételek mellett De Gasperi nem engedhette meg az ország stabilitásának az érdekében, hogy figyelmen kívül hagyja a „kommunisták hatékony és valóságos” befolyását a közügyekre. Ezen túlmenően az infláció, a spekuláció, a költségvetés rekordhiánya miatt a bérből-fizetésből élők nehéz helyzetének a kezelhetőségéhez is hozzájárult az a tény, hogy az OKP kormányon belül volt. De Gasperi helyzetét ugyanakkor még kényesebbé tette az, hogy a saját, négypárti kormányán belüli rendkívül kényes egyensúly felett is őrködni kellett. Kormányzati struktúrája a baloldali katolikusokra, a vele együttműködő szociáldemokratákra épült egyfelől, másfelől pedig a hosszú történelmi hagyományokra visszatekintő liberálisokra és a kereszténydemokrácia konzervatívabb, jobboldali áramlataira.

Az olasz belpolitikai helyzet kezelése, az ország vezethetősége és általában Olaszország további útja szempontjából De Gasperi történelmi jelentőségű tárgyalásokat folytatott az Egyesült Államokban 1947 januárjában. E látogatás látványosan véget vetett Róma politikai-diplomáciai elszi-

geteltségének, s ugyanakkor jelezte, hogy szövetségesei keresésében, meghatározásában melyik irányba indult. A miniszterelnök megbeszélései eredményeképpen Olaszország mintegy 150 millió dolláros azonnali támogatást kapott, ígéretet a befagyasztott olasz kintlevőségek felszabaddítására, valamint az olasz ipar amerikai finanszírozásának a lehetősége is a megbeszélések tárgya volt. Az amerikai tárgyalópartnerek azonban világossá tették, hogy a lehetőségek realizálását a stabilitás megőrzéséhez és az olasz demokratikus rendszer megszilárdításához kötötték.

A kereszténydemokrata párt helyzetét tovább erősítette, hogy néhány héttel később hirdette meg az Egyesült Államok elnöke a Szovjetunió terjeszkedésének feltartóztatását célzó „Truman-doktrínát”, majd nem sokkal ezután indította útnak az európai újjáépítés programját, a Marshall-segélyt. E két döntő fontosságú lépés a szovjet expanziós törekvésekre adott globális gazdasági, ideológiai és katonai válasz volt. De Gasperi jól érzekelte, hogy az új amerikai vonal az olasz mérsékelt erők számára is biztonsági garanciákat jelent, s megnyitja az utat a radikális baloldallal folytatott együttműködés megszüntetése felé. (De Gasperi helyzetét némileg könnyítette, hogy az olasz szocialista párt kettészakadt, majd Nenni irányításával az OKP-val, illetve Saragat vezetésével a kereszténydemokrata párttal történő együttműködést választotta.). Kihhasználva az új fejlemények kínálta politikai lehetőségeket, a kormányfő nagy rádióbeszédben elemezte az ország helyzetét. Azzal vádolta a kommunistákat és a velük együttműködő szocialistákat, hogy illojális magatartást tanúsítanak a kormánnyal és a kormánydöntésekkel szemben, annak ellenére, hogy ennek a kormánynak ők is tagjai. Ugyanakkor konkrét együttműködésre hívta fel a kormányon kívüli konzervatív és egyéb mérsékelt erőket. Ezt követően beadta kormánya lemondását, azzal a szándékkal, hogy az új kormány bázisát jelentősen kiszélesítve csökkenti a kommunisták súlyát.

1947. május 31-én De Gasperi kisebbségi, egyszínű kereszténydemokrata kormányt alakított, néhány független szakértő miniszter részvételével, számítva a konzervatív erők külső támogatására. Ez a lépés azt is jelentette, hogy végérvényesen véget ért a CLN antifasiszta pártjainak az együttműködése, amely 1943-ban vette kezdetét. Az egyszínű kormány megalakítása kétségkívül nagy felelősség volt, mivel balsikere esetén a kormány feltehetően a radikális baloldal kezébe került volna, felvetve még a Mediterráneum stratégiai egyensúlya megbillenésének a lehetőségét is. Ettől függetlenül a baloldal tudomásul vette, hogy nem tagja a kormánynak, s annak egyáltalán nem kizárható, közeli bukásával számolt. A várakozásokkal ellentétben azonban De Gasperi – támaszkodva a masszív amerikai támogatásra és segélyekre – megoldotta a pénzügyi válság legégetőbb kérdéseit, rövid időre megállította a megélhetési költségek emelkedését, a közvetett adók emelésével többletforrásokra tett szert, s sikerült a spekulációs tőkét átterelnie a termelési szférába. Az antiinflációs politika azonban elkerülhetetlenül a bérből-fizetésből élők helyzetét nehezítette, s ismét napirenden voltak a tüntetések, az összecsapások, annál is inkább, mivel az OKP így vélte korrigálni azt a hibáját, hogy a „kormányt kiengedte a néptömegek nyomása alól”. Az év végére a konfliktusok mindennaposakká váltak. A baloldali offenzívának a hatására néhány kisebb olasz párt képviselői úgy látták, hogy helyes lenne a kommunistákat visszavenni a kormányba, elkerülendő a polgárháborús helyzet kialakulását. Az alkotmányozó nemzetgyűlés mandátumának vége előtt (december) a Saragat vezette szociáldemokraták és a Republikánus Párt belépett a kormányba, ami az új alkotmány elfogadásával együtt jelezte, hogy Olaszország új helyzethez érkezett.

Az 1948. április 18-ra kitűzött általános választások – az egyre erősebben érezhető hidegháborús nyomás közepette – idejére mindenki számára teljesen világossá vált, hogy ez

alkalommal nem arról volt szó, hogy egyik vagy másik nagy politikai tábor szerzi meg a kormányzás jogát Olaszországban, hanem két társadalmi modell közötti választás került napirendre. A baloldali szocialisták és a kommunisták a választásokra való felkészülés jegyében megalakították a Demokratikus Népfrontot (FDP), jelezve a helyzet drámaiságát, mintegy visszaulva a progresszív erők fasizmus elleni harcára. Lépésüket az is indokolta, hogy reményeik szerint a két párt együtt képes lehetett a többség megszerzésére és így a kormányalakításra. Ugyanakkor többé-kevésbé nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy ez az utolsó lehetősége a baloldalnak a hatalom alkotmányos megszerzésére. Az FDP-vel szemben a kereszténydemokraták, a szociáldemokraták és a republikánusok képviselték a másik meghatározó frontot. Mindenki számára világos volt, hogy a fő küzdelem a kereszténydemokrata párt és az Olasz Kommunista Párt között zajlik, a többiek mellékszereplők. Az FDP kampánya fő témájaként Olaszországnak a Vatikántól és az Egyesült Államoktól való függését, a nemzeti szuverenitás kérdését állította a középpontba, bár a belső problémák közül jó néhány, egyéb kérdés is szolgálhatott volna erre a célra.

De Gasperi kiváló taktikai érzékkel használta ki azt, hogy az FDP megalakítása mintegy kijelölte az ellenfelet, csak egyfrontos küzdelmet kellett folytatnia. A kereszténydemokrata párt ez alkalommal is számíthatott az egyház, illetve a női választók tömeges támogatására. Kampánya során azt hangsúlyozta, hogy az ateista, materialista kommunizmus ellen csak egy másik, a hagyományos polgári értékeket képviselő tömegpárt, a kereszténydemokrata párt képes a szabadságot, a keresztény civilizáció értékeit és a hazát megmenteni a kommunista fenyegetéssel szemben. Érvrendszerét támogatták a szovjet megszállás alatt lévő országokból érkező vészjósló jelek, melyek arra mutattak, hogy a nemzeti függetlenség, a demokrácia kérdé-

sei lekerültek a napirendről, s a nyugat-európaiktól teljesen idegen társadalmi modellt alakul ki.

A választópolgárokat sikerült meggyőzni a tét nagyságáról. A választások eredményeképpen a kereszténydemokrata párt abszolút többséghez jutott. Alcide De Gasperi azonban úgy döntött, hogy továbbra is megőrzi négypárti koalícióját a liberálisokkal, republikánusokkal és a szociáldemokratákkal, a lehetőségek határain belül kiterjesztendő társadalmi bázisát. Jól látta ugyanis, hogy bár Olaszország további útját évtizedekre meghatározva megoldotta a háború befejezését követő évek legfontosabb feladatait (megválaszolta a „ki kit győz le?” kérdését, Olaszország helyét a Nyugaton jelölte ki), olyan további teendőkkel került szembe, melyek elvégzéséhez csupán a kereszténydemokrata párt befolyása nem lett volna elegendő.

Az új olasz demokratikus berendezkedés szabadabb légkörében végrehajtott (nem egy esetben fegyveres összetűzéseket is provokáló, halálos kimenetelű) spontán földfoglalások – főleg a csizma déli részén és Szicíliában – folyamatosan jelezték, hogy olyan, a nyomort és a szegénységet újra- és újratermelő, feudális-félfeudális körülmények vannak jelen az országban továbbra is, amelyek a kereszténydemokrácia balszárnya, illetőleg De Gasperi számára elfogadhatatlanok. Különösképpen akkor, amikor De Gasperi egy modern, a 20. századi Nyugatba ágyazott Olaszországot kívánt majdani politikai örökösire hagyományozni. A probléma részbeni megoldását a gyors és határozott földreform kínálta, mely a katolikus baloldal támogatásával egy meglehetősen bonyolult, sok kompromisszumot magában foglaló törvénykezési procedúra eredményeképpen látott napvilágot. A kompromisszumokra annál is inkább szükség volt, mivel már a földreform gondolatát is igen erőteljesen támadta a párton belüli konzervatív szárny, szövetségre lépve a kereszténydemokrata párton kívüli konzervatív erővel. A reform a hatalmas déli latifundiumok

parlagon hagyott, illetve kevésbé termékeny, 300 hektárt meghaladó részeit érintette. A kormány 1950 végére mintegy 750 000 hektár földet sajátított ki – megfelelő kárpótlási rendszer mellett –, s több mint 100 000 családot juttatott földhöz. A reformmal De Gasperi azt kívánta elérni továbbá, hogy olyan vidéki, jelentős tömegű kistulajdonosi réteg alakuljon ki, amely biztos egzisztencia birtokában süket lesz az OKP, illetőleg a szélsőjobb szirénhangjaira. Arra is számított, hogy az eddig parlagon heverő vagy csak részben művelés alá vont területek megnövelik a mezőgazdasági termelés volumenét.

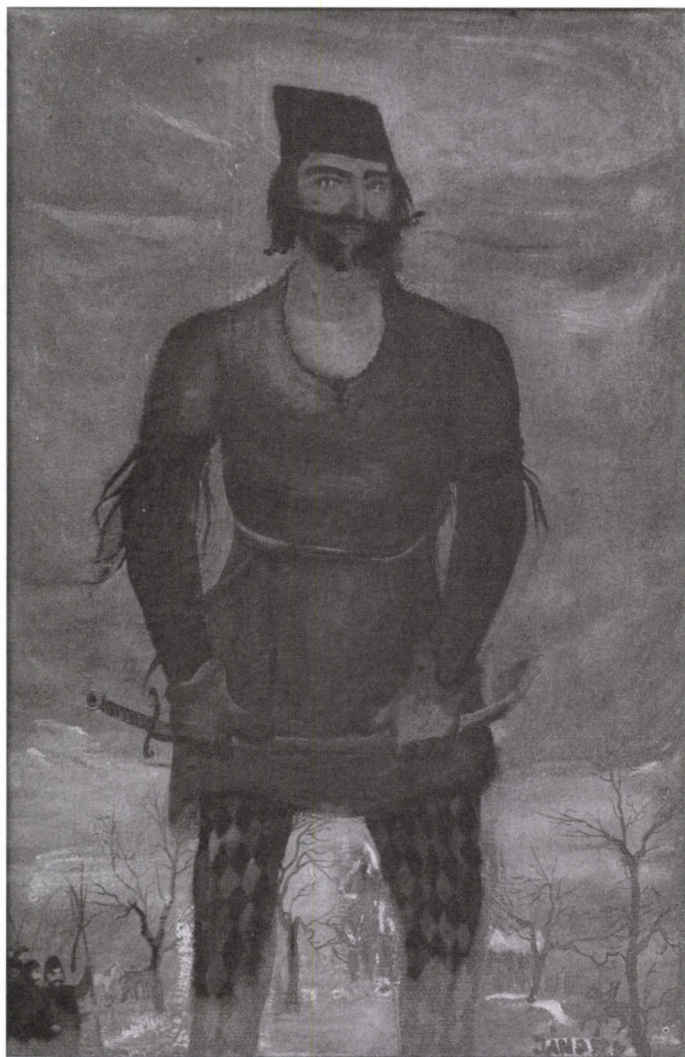
A kísérlet, ha nem is fulladt kudarcba de nem hozta meg a várt eredményeket. Sajnálatos módon a folyamat átpolitizálódott, ennek eredményeképpen túl sok lett a kompromisszum, s a végrehajtás szintjén érvényesülő partikuláris érdekek miatt elsősorban a (déli, szicíliai hagyományoktól korántsem idegen) klientúraépítés eszközévé vált. További gondokat okozott, hogy a kiosztott földek többsége rossz minőségű és nehezen művelhető volt, s teljesen hiányzott az induláshoz szükséges beruházásokat lehetővé tevő pénzügyi háttér. A déli agrárnépesség nagy részének a csalódottságát fokozta, hogy a földreformon kívül rekedt mintegy 6 millió mezőgazdasági munkavállaló (zselér). A reform eredményeképpen kialakult rengeteg kisbirtok a nagy területű és versenyképesen művelhető földek részbeni fölaprózódásához vezetett, s elmaradt a feldolgozó, értékesítő szövetkezetek létrehozása is, amely megfelelő technológiát, megfelelő érdekérvényesítő pozíciókat biztosíthatott volna az újgazdák számára.

A Dél, a Mezzogiorno viszonyainak a modernizálása, az északi és a déli területek között tátongó gazdasági, társadalmi, kulturális szakadék áthidalása a földreformra irányuló erőfeszítések többszörösét igényelte. Ennek a kérdésnek a késlekedés nélküli kezelése az olasz lakosság majd negyven százalékát és az ország területének legalább

a felét érintette. A huszadik század első felének elképesztő dél-olaszországi, illetve szicíliai állapotait jól érzékelteti, hogy 1948-as adatok szerint az ottani lakosság negyede írástudatlan volt, a csecsemőhalandóság a duplája, míg az iparban foglalkoztatottak száma csupán az egyötöde volt az észak-olaszországinak. Hiányzott a szervezett egészségügyi ellátás, táplálkozási gondok, babonák, előítéletek tették elviselhetetlenné az emberek életét. Ehhez járult a problémák kezelhetőségét súlyosan befolyásoló teljes társadalmi közöny.

De Gasperi felfogása szerint a helyzet megváltoztatása felé az infrastruktúra megteremtésén (útépítés, vízvezeték-rendszerek, villamosítás, öntözőrendszerek, a termőföld ameliorizációja) keresztül vezetett az út. 1950 augusztusában a parlament megszavazta az erre vonatkozó terveket, aminek eredményeképpen létrehozták a „Déli kasszát”, a „Cassa per opere straordinarie di pubblico interesse per il Mezzogiorno”-t. A több évtizedre tervezett gigantikus program egyébként arra is hivatott volt, hogy óriási erőforrásokat felszabadítva a lassan kifutó Marshall-segély pénzügyi struktúrái helyébe lépjen. A „Déli kassza” programjában ismét tetten érhető volt De Gasperi kompromisszumkészsége, hiszen a négyparti egyetértés szerint a hatalmas tervet a magánszektornak kell végrehajtania, de olcsó állami hitelek és jelentős adókedvezmények segítségével, aminek eredményeképpen a magántőke mintegy „lecsorog” az addig elhanyagolt Délre. Ugyancsak a De Gasperi kormány nevéhez fűződik egy széles szakképzési program beindítása, amely a szociális bérlakásépítés programjával együtt érzékeltette a kereszténydemokrácia balszárnyának szociális érzékenységét, tenni akarását és befolyását.

A háború befejezését követő években De Gasperi miniszterelnökként az olasz társadalmat addig hagyományosan terhelő, a fejlődésnek, a modern Olaszország megteremtésének az útjában álló legsúlyosabb problémák kezelését

DÓZSA, 1951
olaj, vászon, 163×108 cm

kezdte el (elsőként a parlamenti demokrácia biztosította eszközökkel), s aligha kétséges, hogy ennek elmaradása esetén Itália az európai fejlődés fősodrától eltávolodva, annak perifériáira került volna. Ezeknek az éveknek rendkívül bonyolult nemzetközi környezetében (a hidegháború legveszélyesebb időszaka, az amerikai atommonopólium megszűnte, a koreai háború, az európai kontinensen végbemenő blokkosodás, a német újrafelfegyverzés stb.) is arra törekedett, hogy a külpolitika kínálta lehetőségeket a kereszténydemokrata ihletettséggű társadalmi programja megvalósításának a szolgálatába állítsa. Távlatos szemlélete, Európa fejlődéséről alkotott víziója azonban messze meghaladta a pártpolitikai érdekek mentén történő politizálást, sőt adott esetben vállalta a konfrontációt akár a Vatikánnal is, mint történt ez egyebek mellett az olasz NATO-csatlakozással kapcsolatban. (Politikai autonómiájának a védelmében egyébként adott esetben a belpolitikában sem hajlott a kompromisszumra. Mint ismeretes, az 1952-es római helyhatósági választásokon mereven elzárkózott attól a Szentszék által is sugallt lépéstől, hogy az ókonzervatív, illetve akár még az újfasiszta erőkkal is szövetkezve akadályozza meg a kommunisták vezetete baloldal várható győzelmét. Ellenszegülését a pápa azal büntette, hogy házasságkötésének jubileuma alkalmából nem fogadta magánkihallgatáson.)

Az olasz NATO-tagság kétségkívül De Gasperi politikai győzelme volt, hiszen a katonai blokkhoz történő csatlakozást nemcsak a baloldal, hanem az ultrakonzervatív erők jó része is ellenezte. E lépés azt is jelentette, hogy Olaszország de jure is arra a választóvonalra került, amelyik a két alakuló, egymással egyre inkább szembekerülő világrendszer határán húzódott. Világossá vált, hogy a különböző politikai rezsimek közötti együttműködés lehetőségéhez fűződő – bár rövid életű – illúziókkal való fájdalmas leszámolást is jelentette ez a lépés. Elmulasztása esetén Olaszország elszigetelődött volna Nyugat-Európától, alapjaiban rendül-

tek volna meg az Egyesült Államokhoz fűződő létfontosságú pénzügyi, gazdasági kapcsolatai, és ami talán még ennél is fontosabb, felborult volna az ország modernizációjának beindítását egyáltalán lehetővé tévő kényes belpolitikai egyensúly. Néhány méltatója szerint De Gasperit e bonyolult helyzetben történő eligazodásában kétségkívül segítette, hogy a politikai problémákat az ellentétek kompozíciójában, a mindkét fél által elfogadható jó kompromisszumok keresésében látta. E politikai látásmódja kialakulásában nagy szerepe volt annak, hogy első politikai tapasztalatait a sokszínű Osztrák–Magyar Monarchia határvidékén szerezte, ahol sok érdek, nemzetiségek, tradíciók, ellentétes aspirációk között kellett valamiféle összhangot teremteni.

Annak ellenére, hogy a NATO megteremtésének elkötelezett híve volt, ezidőtmondott beszédeiben világosan leszögezte, hogy a katonai szövetségi rendszereket szükséges rossznak tartja, melyek a háború után kialakult helyzetre adott válasznak tekintendők, válasznak a szovjet fenyegetésre, az erőegyensúly megteremtésére irányuló törekvésre. A legeslegfontosabb célkitűzés a béke, az európai béke megőrzése – hangoztatta. Az európai nemzeteknek meg kell védeniük magukat a polgárháborúk gyászos örökségétől, az agresszióktól és revánsoktól, a hegemon törekvésektől, a gazdagságra és az élettérre szomjazástól, az anarchiától és a zsarnokságtól, amiket kontinensük egyéb vonatkozásban dicsőséges történelme hagyományozott reájuk. A jövő azonban – fűzte hozzá – nem az erőnek, hanem a demokratikus módszerek türelmes alkalmazásának, a megállapodások konstruktív szellemének, a szabadság tiszteletben tartásának köszönhetően épül.

Az európai együttműködés intézményes alapjait megteremtő triász harmadik tagjaként De Gasperi nagy energiával vitte Olaszországot a múlt század talán legizgalmasabb politikai, gazdasági, pénzügyi vállalkozása, a kialakuló,

majd egyre mélyülő integráció felé. 1949 májusában Olaszország az Európa Tanács alapító tagja, de talán még ennél is fontosabb, hogy a Párizsi Szerződés 1951. április 18-i aláírását követően a Montánuniónak is tagja lett. A szén- és acélközösségi tagságra vonatkozó döntésnél lehet talán a legjobban tetten érni De Gasperi távlatos gondolkodását. Az addig hagyományos geopolitikai felfogás szerint voltaképpen minden az olasz montánuniós tagság ellen szólt. Olaszország egy olyan hatalmas potenciállal rendelkező új, európai szervezethez csatlakozott, melynek centruma Párizstól Frankfurtig terjedt, majd ezer kilométerre az olasz gazdasági, pénzügyi rendszer központjától. A német, francia, németalföldi, évszázados fejlődés révén kialakult hatalmas nehézipari központhoz csatlakozott a nyersanyagszegény, kis- és közép vállalatokkal zsúfolt, masszív állami támogatással és a konkurencia kizárásával működtetett nehéziparral rendelkező Itália. Arról nem beszélve, hogy a Mediterráneum talán több lehetőséget kínált.

Ezzel az idejét múlt szemlélettel állt szemben viszont az a korszerű, Európa további sorsát – ma már látjuk – hosszú-hosszú évtizedekre meghatározó stratégia, amiben De Gasperi az alapító atyákkal együtt egyrészt a békeszerződések garanciáinak egy új, addig ismeretlen formáját, illetőleg az új típusú, mindenki számára előnyöket biztosító együttműködés kialakításának a lehetőségét látta. Ez utóbbi látszott a megfelelő eszköznek arra, hogy eltávolíthatóak legyenek a gazdasági integráció útjából az addig hagyományosan meglévő akadályok, és elérhető legyen a nemzeti gazdaságpolitikák koordinációja. Felfogása szerint az európai integráció hozzásegíthette az egyes államokat néhány belső gondjuk megoldásához, azonban e gondokkal a többi európai tagállamnak is számolniuk kellett, hacsak nem akarták, hogy azok az integráció hatását lecsökkentve átcsapjanak határainkon. A nemzeti problémák kollektív kezelésének a dialektikájában látta az európai egység lényegét. Külön

hangsúlyozta a gazdasági és pénzügyi politikák egységesítésének szükségessége mellett a nemzetközi politikai együttműködés koordinálásának a fontosságát. Úgy vélte, a politikai együttműködés és a gazdasági és kereskedelmi ügyek egységesítésének a folyamata egymástól nem elválasztható, mivel egyik a másikat erősíti vagy gyengíti. Már 1952-től úgy látta, hogy az integráció mélyítéséhez, kiteljesítéséhez elengedhetetlen a vámközösség, a közös európai bank, a közös fizetőeszköz, a közös hadsereg, valamint a tőke és a munkaerő szabad mozgása.

A korai euroszeptikusokkal szemben is rendkívül határozottan képviselte az egységes Európa gondolatát. Egyik, emlékéért hűségesen ápoló Catti lánya által idézett levelében költői hevülettel írta: „Valaki azt mondta nekem, hogy az európai föderáció álmom. Való igaz, álmom. (...) De ha már azt akarjátok, hogy legyen egy álmom, akkor mondjátok csak meg nekem, milyen álmodni kell álmodnunk fiatalságunk számára, például az államok közötti kapcsolatokról, Európánk jövőjéről, a világ jövőjéről, a biztonságról, a békéről, ha nem ezt az egységről szóló álmodjuk? A diktatúra, az erő, a lobogó álmát akarjátok, mely lobogót éppen még hősiesség is kísérhetett? Ebben az esetben azonban ismét a végzetszerűen háborúhoz vezető konfliktusokat teremtik újja. Mondom néktek, hogy a mi álmunk a béke álma, sőt maga a béke, és az út, amit követni számunkra elrendeltetett...”.

Több méltatója a „jövőből érkezett európai politikusnak” is nevezi De Gasperit, utalva arra, hogy a miniszterelnök számos olyan problémát felvetett Európa további fejlődésével összefüggésben még a magvetés időszakában, mely problémák megoldása a későbbi, akkor még meg sem született generációkra várt. Reálpolitikusként tisztában volt azzal, hogy a jó szándék nem elég az európai intézmények megfelelő működtetéséhez. Arra figyelmeztetett, hogy amennyiben a közös Európa építése nem ha-

ladja meg a közös adminisztráció kialakításának a szintjét az arra irányuló közös nemzeti akaratok nélkül, annyiban csak egy nehézkes, nehezen kezelhető s „talán elnyomó gépezet” lenne az eredmény. (Lehetetlen nem arra gondolni, hogy e megállapításai a Monarchia végnapjai során, az osztrák parlamentben szerzett tapasztalataira alapultak.) Az „Európai Unió” alapvető célját abban határozta meg, hogy teremtsen meg a békét, a szolidaritást és a testvériséget az európai nemzetek között őrködve a demokratikus hagyományok, a szabad nemzeti intézmények tradíciója fölött. Európát még a hidegháború legfeszültebb pillanataiban sem erődként képzelte el, s nem szűnően hangoztatta, hogy a társadalmi önzésként megjelenő nemzeti érdekek túl kell lépni, és Európát a társadalmi igazságosság tetteként és a közös értékek tiszteletben tartásával bővíteni kell, mely bővítés nem állhat meg a két blokkot elválasztó határvonalon. A halála óta eltelt ötven esztendő történései visszaigazolták De Gasperi felfogásának, Európa-konceptiójának a helyességét, sőt még kétségei is nem egy vonatkozásban testet öltöttek.

A kereszténydemokrata párt számára viszonylag kedvezőtlen eredményeket (mely eredmények azonban nem veszélyeztették a DC kormányzati pozícióit) hozó 1953-as választásokat követően lemondott, s nyolcévi, az olasz történelem egyik legnehezebb periódusában folytatott miniszterelnöki tevékenység után befejezte politikusi pályafutását. Élete utolsó évére ugyanoda – Terintinóba – vonult vissza, ahonnan lelkes, fiatal katolikus aktivistaként elindult. Vagyontalanul halt meg, annak az elvének megfelelően, hogy a politikus gyarapodását megelőzi nemzetének gyarapodása.

M. SZEBENI GÉZA

X 35J

X 911

dm.

K: Nagy Miklós Mihály

VILÁGLÁTÓ MAGYAR KATONÁK

ny: Szabó Mihály

Kultúrtörténeti közhelyként szoktuk emlegetni, hogy a világtörténelem legnagyobb utazási irodája a hadsereg, a fegyveres erők. Számtalan háború nyújtott alkalmat arra, hogy emberek milliói keljenek útra – katonaként vagy hadifogolyként –, hagyják el hazájukat, és járjanak olyan távoli tájakon, amelyeknek korábban hírért sem hallották. A háború dúlta vidékek végtelen országútjain vándorló katonatömegek, miközben áldozatai voltak a történelemnek, mégis köszönhettek valamit szenvedésekkel teli küzdelmeiknek; a távoli tájak, más társadalmak, más kultúrák megismerését. Amikor pedig hazatértek, volt mit mesélniük. Az európai társadalmak egyszerű emberei évszázadokon át elsősorban a háborút járt katonák színes, gyakorta erősen túlzó elbeszéléseiből szereztek földrajzi ismereteket messzi vidékekről, távoli népekről. Így volt ez a magyar történelemben is, amelynek során – legtöbbször az elveszített szabadságharcokat követően – ezres tömegekben hagyták el katonáink szülőföldjüket, hogy hazatértük után ők is bővítsék nemzetük földrajzi ismereteit. Néhányan közülük, túllépve a színes események elbeszélésén, tudatosan gyűjtötték a geográfiai ismereteket, valódi földrajzi utazókká váltak. Műveik, útleírásaik, úti leveleik a magyar utazási irodalom hatalmas terjedelmű, ma még a tudomány számára jórészt ismeretlen részét adják. Így világlátó katonáink – katonai utazóink – és alkotásaik számbavétele olyan kérdéskör, amelynek feldolgozása jelentősen segítheti a magyar kultúrák hagyományainak megőrzését.

Régi magyar katona utazók

A századforduló nagy magyar történésze, Márki Sándor egyik előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar történelem tulajdonképpen utazásokkal kezdődik, és így a magyar utazások históriája egyidős a magyar nemzetével.¹ A magyarság őstörténete valóban utazások sorozata; ahogy őseink elindultak Magna Hungariából és vándoroltak a Kárpát-medence felé, előbb Levédiában, majd Etelközben megállva, történelmük évszázadokon át újabb és újabb haza kereséséből állt, ami egyben jelenti azt is: az ősmagyarság földrajzi szempontból nézve igen mobil volt. A magyar katonai utazástörténet ezekkel a vándorlásokkal kezdődik, hiszen az őshaza, Levédia és Etelköz elhagyása külső támadások hatására történhetett, vagyis háborúhoz kötődött, az új szálláshelyek elfoglalása pedig hasonlóképpen nem lehetett békés esemény. A magyar nép vándorlásának egyes szakaszait nyilván megelőzték azok a – ma már részleteiben nem ismert – katonai vállalkozások, amelyeknek célja az új települési helyek felderítése volt. E névtelen katona utazók nyitják meg a világlátó magyar katonák sorát, amelyet a kalandozó hadjáratok harcosainak tömegei folytatnak.

Önmagában az a tény, hogy a kalandozó magyar hadjáratok seregei a Kárpát-medencéből szinte hihetetlenül nagy távolságokra eljutottak – Szászország, Dél-Itália, Ibériai-félsziget, Konstantinápoly –, bizonyítja; egyrészt a korabeli magyar katonai vezetésnek megbízható, alapos ismeretei lehettek e távoli tájakról, másrészt pedig a Kárpát-medencében letelepedett magyarságnak Európa messzi vidékeiről voltak földrajzi értesülései. Ezek pedig a hadjáratok folyamán nyilván bővültek. A kalandozásokat követően elsősorban a magyar királyoknak a Kárpát-medence közelébe vezetett vállalkozásai vittek nagyobb katonatömegeket a határokon túlra. Legnagyobb távolságra II. And-

rás király szentföldi hadjárata jutott (1217–1218). A magyar sereg bérelt velencei hajókon utazott; komolyabb harcokban nem vett részt, és viszonylag hamar, 1218 januárjában haza is indult, szárazföldi úton. E vállalkozást Márki Sándor a már idézett tanulmányában elsősorban zarándokútként említi.² A hadjárat – ismereteink szerint – különösebb politikai, katonai sikerekkel nem járt, leginkább egy közmondást köszönhetünk neki; *messze van mint Makó Jeruzsálemtől*. A történelmi hagyomány szerint a magyar király seregében szolgált egy Makó nevű vitéz, aki a hosszú út fáradalmait bőséges borivással enyhítette. Amikor a had megérkezett Spalato kikötővárosához, Makó vitéz erősen alkoholos állapotban imádkozásba kezdett; azt hitte, már Jeruzsálemben vannak.³ Így lett ő a magyar kereszties had máig legismertebb katonája. A későbbi századokban elsősorban Nagy Lajos király itáliai hadjárataival fordultak meg magyar hadak külföldön, akiket majd a Hunyadiak seregei követtek.

A honfoglalást követő mintegy fél évezredben a magyar katonának bőven volt alkalma idegen földön hadakozni, ám emellett más céllal is járt a határokon túl. A fegyveres szolgálaton kívül a keresztény vallásosság is utazásainak egyik oka. A magyar katona éppúgy indult zarándokútra, mint bármely más honfitársa. Zarándok világjáró katonáink közül leghíresebb két vezeklő lovagunk, Krizsán fia György, valamint Tar Lőrinc. Mindketten az írországi Szent Patrik-barlangban – ahogy akkoriban hitték, a purgatóriumban – jártak. E hely földrajzilag Ulster tartomány Donegal-grófságában található, és nem volt más, mint egy barlangnyílás, amelyben az oda leereszkedőket gőzök és gázok bódították el, amihez nyilván hozzájárultak a barlanghoz fűződő rémesek is. Krizsán fia György és Tar Lőrinc is leereszkedett a barlangba (1353. és 1411.), ők is önkívületi állapotba kerültek, így vízióik támadtak, amelyeket szorgalmas, kora-

beli hivatalnokok dokumentumokban rögzítettek. Ennek köszönhetjük, hogy e két lovagunk utazásáról emlékek maradtak fenn.⁴

A mohácsi vészt követően változást figyelhetünk meg a világlátó magyar katonák utazási irányában. Míg az azt megelőző évszázadokban – elsősorban a magyar királyok hadjáratainak következtében – a Kárpát-medencéből a szélrózsa minden irányában jártak magyar hadfiak, addig 1526 után egyértelműen a Török Birodalom felé tartó utazások kerültek túlsúlyba. A Magyarország déli határainál megjelent hódító birodalom, majd annak mély betörése a Kárpát-medencébe, jó másfél évszázadra meghatározta a magyar katonai utazások irányát. Követek, hadakozó katonák és legfőképpen hadifoglyok tömegei vándoroltak Rumélia és Anatólia, majd onnan a Közel-Kelet, Mezopotámia, Egyiptom és Észak-Afrika felé. A legtöbben rabszolgaként kerültek a Török Birodalom e távoli területeire, és alig akadt, aki viszontlátta hazáját. Legalábbis a nincstelen vitézek közül, hiszen a módosabbak számára általában lehetőség nyílt arra, hogy családjuk kiváltsa őket a fogoly sorból. A hadifoglyok jelentős része a birodalomban lelte halálát, de voltak olyanok is, akik asszimilálódtak a helyi társadalomba. A huszadik század harmincas éveiben az Afrika-utazó, Almásy László lelt ilyen hadifoglyok nyomaira, leszármazottaira, a „magyarabokra”, a Nílus egyik szigetén. Almásy *Levegőben ... homokon ...* (1937) című művében számolt be arról, hogy *Vádi Halfában* – város a Nílus partján, Egyiptom, valamint az akkori Angol-egyiptomi Szudán határán – a helyi lakoságtól értesült arról; a várossal szemben fekvő szigeten magyarok élnek. Hamarosan kiderült, hogy valószínűleg a 16. században Magyarországról elhurcolt és ott letelepedett, letelepített foglyok leszármazottait találta meg Almásy. A kis népcsoport, amely bőre színével is elütött más bennszülöttektől, a magyar nyelvet már nem beszélte, de magyar eredetét számon tartotta, mint ahogy emlékezett ősatyáira is,

Ali el Magyarra, Ibrahim el Magyarra, valamint az ő apjukra, Szendzser el Magyarra.⁵

Törökkori, fogságot járt katona utazóink között tűnnek fel először azok, akik művekben, emlékiratokban örökítették meg élményeiket. Rájuk fokozottan igaz az, amit Kovács Sándor Iván írt a régi magyar utazási irodalmat tárgyaló tanulmányában, nevezetesen, hogy „...*Útleírónak sem születik, útleíróvá is lesz az ember. Azzá tehetik körülményei, céljai, hajlamai...*”.⁶ Tegyük hozzá, abban a korban katona utazóvá is gyakran a körülmények tették az embert, hiszen a török fogságba hurcolt honfitársaink között voltak olyanok, akik kényszer hatására kerültek az oszmán seregbe, és úgy jártak messzi vidékeken. E típust testesítette meg Georgievics Bertalan, aki Szalkai László esztergomi érsek apródjaként esett fogságba a mohácsi ütközetben, majd több mint egy évtizedet töltött rabságban. Szökési kísérletek és több gazda után végül Anatólia fő adószedőjének rabszolgája lett, aki Georgievicsben felismerte a művelt embert, és így még azt is lehetővé tette, hogy honfitársunk mélyebben megismerje a Koránt. Georgievics egy idő után a török sereg perzsiai hadjáratába is elkísérte gazdáját – ennek révén tartathatjuk számon katona utazóink között –, és ekkor sikerült megszöknie. Később bejárta szinte egész Európát, élményeiről, kalandjairól pedig latin nyelvű művekben számolt be.⁷

Hasonlóként lett katona utazó Huszti György is, akinek a 16. századi magyar utazási irodalom egyik legérdekesebb útleírását köszönhetjük.⁸ Ő is művelt, iskolázott emberként került – 1532-ben – a hadjáratról visszavonuló török sereg fogságába. Szökési kísérletének és törökországi élményeinek története kalandregénybe illő. Emlékiratai szerint 1533-ban Werbőczy István járt a portán, Szapolyai János király követeként. A küldöttség tagjai rejtették el Husztit – aki ekkor egy török főméltóság foglya volt – az egyik szekéren, és úgy vitték magukkal. Már Szendrőnél jártak, amikor a Husztit kereső katonák véletlenül rátaláltak a szökevény-

re. Vissza is vitték Konstantinápolyba. Fogolyként, az egyik pasa udvartartásában két évet töltött Egyiptomban, szemtanúja volt Aden bevételének, volt török zsoldos katona, és katonai kürtös is. Az arábiai hadjárat után nyerte vissza szabadságát; előbb a Szentföldre zarándokolt, majd Itálián át tért vissza Magyarországra, ahol Pozsonyban telepedett le.⁹

Harmadik fogoly-utazónk Wathay Ferenc nem a fogolyélet kényszere alatt lett katona, hanem a Székesfehérvárt védő csapatok egyik felelős vezetője volt. Amikor a várost 1602 nyarán elfoglalták a törökök, akkor esett ő is fogságba.¹⁰ Miután előkelő rabnak számított – Székesfehérvár alkapitánya volt –, több szökési kísérlet után a híres Héttoronyba zárták, majd Budára szállították, ahonnan 1606-ban szabadult. Míg előző két katona utazónk a török sereggel nagy távolságokat járt be, addig Wathay csak Székesfehérvár és Konstantinápoly között mozgott, emlékiratai is inkább történeti források, csekélyebb utazástörténeti értékkel.

A Török Birodalomban nemcsak hadifogoly utazónk jártak, hanem gyakorta megfordultak ott katonadiplomataink is. Ilyen volt például Zay Ferenc, a 16. századi Magyarország egyik neves katonája, egyebek között Eger másod- és Szolnok kapitánya, valamint a dunai naszádosok főkapitánya, aki Verancsics Antal pécsi püspök vezetésével járt Konstantinápolyban és Kis-Ázsiában. A magyar történetírás úgy tartja, hogy – az évekig tartó követjárás során – az értelmet Verancsics püspök, míg az erőt Zay Ferenc képviselte, jóllehet olvasottságával, műveltségével is messze kiemelkedett a kortárs katonák és főurak közül.¹¹

A török hódoltság, majd a Rákóczi-szabadságharc után új korszak kezdődik a világlátó magyar katonák történetében. Egyfelől feltűnik a világ hadszínterein tömegesen megfordult magyar hadfi jelensége, másfelől pedig a kor földrajztudományát, geográfiai műveltségét követve, a magyar kultúrában is megjelenik a földrajzi felfedezé-

seket tevő katonák alakja. A 18. század az idegen hadseregekben szolgáló magyar katonák kora volt. A kontinens különböző fegyveres erőiben sorra szerveződő, zömükben huszár kötelékek tették keresetté a magyar katonát. Ezrelvel szolgáltak honfitársaink a kor minden hatalmának hadseregében, és a korabeli háborúk teljesen mindennapi eseménye volt, hogy magyar szervezésű, magyar legénységű ezredek harcoltak egymás ellen. E korból – elsősorban Zachar József¹² kutatásai alapján – jó néhány neves magyar katonát ismerünk (többek között Kovács Mihály, Bercsényi László), de utazástörténeti szempontból igazából a névtelen közkatona tömege érdekes, akik – csakúgy mint elődeik – most is hozták haza az idegen világrészek ismeretét. Arról a katonáskodó, a kor hangulatára nagyon is jellemző társadalmi rétegről van szó, amelyből a német kultúrában *Münchhausen*, a magyarban pedig *Háry János* alakja ered; a vidáman anekdotázó, a háborús élményeket erősen kiszínező katona, aki egyéni hőstettei mellett mindig hazahoz valamit más népek kultúrájából is. Az ő számára – elbeszélései alapján – a háború érdekes kalandok sorozata, személye pedig a kultúrtörténet örök figurája, amely a rokokó és a romantika korában éli fénykorát.

E kor katona utazói egy kicsit mindig világfiak, életművészek, kalandorok is. Magyar viszonylatban ennek megtestesítője Benyovszky Móric, aki a geográfia történetébe *Kamcsatka* és a *Kuril-szigetek* egy részének feltárásával, de legfőképpen *madagaszkári* expedíciójával írta be nevét. Kalandos életet élt; hivatásos katona volt, zavaros örökösödési ügye miatt Lengyelországba emigrált, itt részt vett a szabadságharcban, orosz fogságba esett és a távoli Kamcsatkára száműzték. Innen megszökött, járt Franciaországban, a függetlenségi háború idején megfordult Észak-Amerikában, majd Habsburg-szolgálatban harcolt a bajor örökösödési háborúban, expedíciót szervezett Madagaszkár szigetére, és ott francia gyarmatot is létesített; életét is ott vesztette

1786 tavaszán, a másik francia gyarmatosítókkal vívott csepetében.¹³ Benyovszky Móric és kortársai nyitják meg a tudományos magyar katona utazók sorát, hiszen a korábbi évszázadokban a világlátó magyar katonák utazásaihoz általában nem kapcsolódtak földrajzi felfedezések. Ettől a kortól figyelhetjük meg, hogy – igazodva a nemzetközi fejlődéshez – egyszerre van jelen a világot látott magyar hadfi, valamint a világban tudományos céllal is járt magyar katona. Az előbbi legfőképpen a nemzet általános földrajzi műveltségében szerez érdemeket, míg az utóbbi a geográfia tudományának fejlődését viszi előbbre.

Újkori magyar katona utazók

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc után magyar katonák tömegei hagyták el hazánkat, és szóródtak szét a világban. Emigráns magyar katonáink közül viszonylag sokan írták meg később emlékirataikat. E memoárok között pedig alig találunk olyat, amelynek ne lennének földrajzi vonatkozásai is. A dolog nyilván összefügg az emberiség geográfiai műveltségének fejlődésével. Nem véletlen, hogy a huszadik század nagy, német elméleti geográfusa, Ewald Banse az elbeszélő geográfia – ami alatt a szépirodalmi műveken át történő földrajzi ismeretközlést értette – jelentős korát a 18. század közepétől a 19. század végéig eltelt évtizedekre tette.¹⁴ Az a magyar katonaréteg – elsősorban a tisztikar –, amely 1849-ben elhagyta hazáját, olyan kor gyermeke volt, amikor a történelem- és földrajzoktatás hatására, a geográfiai szemlélet fokozatos térhódításának eredményeként már nyitott szemmel járt a világban. Ennek pedig a magyar művelődés szempontjából az lesz az eredménye, hogy emigráns katonáink – majd az őket követő monarchiabeli hivatásos világjáró katonák – nemcsak látnak a világban, hanem láttatni is akarnak, nevezetesen

élményeiket, tapasztalataikat szívesen teszik közzé. Geográfiai szempontból is számításba vehető, világot járt katonáink ekkoriban szinte hihetetlenül sokan voltak, számuk több százra tehető. Útleírásaik, úti leveleik, naplójuk nemcsak könyv formájában jelentek meg, hanem azokat rendszeresen közölték a magyar napi- és hetilapok is. Ismerve a magyar repertórium-irodalom állapotát, azt kell mondanunk, hogy világot járt katonáink utazási irodalmának teljes körű számbavétele ma még szinte megoldhatatlannak látszó feladat.

1848–1849-es emigráns katonáink közül itt csak kettőt említünk meg. Elsőként Kinizsi Istvánt, akinek emlékiratai *A „sánta huszár” naplója, adalékok az emigráció történetéhez* címmel jelent meg – Kolozsváron 1895-ben –, és aki Bem seregében harcolt. A „sánta huszár” gúnynevet onnan kapta, hogy az erdélyi hadjáratban – nehezen viselve annak megpróbáltatásait – gyakorta sántított. Emlékirata még leginkább Münchhausen és Hány János történeteire hasonlít, legalábbis hangulatában. Kinizsi kedvesen anekdotázó stílusban, sok humorral beszél az emigráció életéről; számára az emberek, a mindennapok eseményei fontosak, és emellett szinte észrevétlenül húzódnak meg tájleírások is. Hozzá hasonló világjáró katonánk volt Tipula Gyula, aki Görgey seregében harcolt. A szabadságharc után rövid időre besorozták a császári seregbe, de már 1850-ben le is szerelték. Ekkor emigrált; előbb Párizsban, majd Londonban élt. Már a kiengedést megelőzően hazatért, és egyéb állásai mellett a Vasárnapi Ujság katonai munkatársa volt; írásait „Régi honvéd” álnéven tette közzé. Kortársai szerint ő tudott legtöbbet a szabadságharcról, és Görgey személyes barátja, lelkes híve volt.¹⁵ Az ő írásaiban is elsősorban a történetek állnak előtérben, azok a történetek, amelyek mindig színesítették a katonáélet nehézségeit.

Emigráns katonáinkat követve, vagy még velük egy időben, a világ hadszínterein feltűnnek a hazájukat kény-

szer nélkül, önként elhagyott magyar katona utazók is. Ilyen hely volt Mexikó, ahol Ferenc József császár öccse, Habsburg Miksa főherceg próbált – francia segítséggel – császárságot alapítani (1864–1867). Miksa főherceggel a Habsburg Birodalomból úgynevezett önkéntes hadtest utazott Latin-Amerikába; soraiban 1047 magyar katonával.¹⁶ Utazástörténeti szempontból közülük leghíresebb rosenfeldi Pawlowszki Ede százados volt, aki – úgy véljük – a magyar világjáró katonák legjelentősebb alakjainak egyike.¹⁷ Pawlowszki 1834-ben született, lengyel eredetű családban, majd az ötvenes években katonatiszt lett. 1861 és 1864 között a polgári életben keresett boldogulást, majd amikor önkénteseket toboroztak Miksa seregébe, ő is felcsapott mexikói katonának. Ő is közhuszár lett; az önkéntes hadtestben szép számmal voltak volt hivatásos tisztek. A mexikói harcokban aztán többször kitüntette magát, végül a hadjáratot Miksa testőrszázadának parancsnokaként fejezte be. Rövid raboskodás után térhetett csak haza, ahol ismét katonatiszt lett. Amivel igazából beírta nevét a magyar katonai utazástörténetbe, az két magánkiadásban publikált emlékirata, amely e kissé kincstári hangzású címmel jelent meg, 1882-ben és 1894-ben; *Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára*. Pawlowszki memoárja – jelenlegi ismereteink szerint – az első olyan katonai emlékiratunk, amelyben a háborús események leírása és a földrajzi táj ismertetése egyensúlyban, mondhatjuk teljes összhangban van. Igazából a magyar kultúra számára Pawlowszki fedezi fel a mexikói hétköznapokat. Tegyük hozzá, hogy e téren voltak vetélytársai is, hiszen nem sokkal korábban járt már Mexikóban magyar utazó – Rosti Pál –, aki kezdetleges eszközeivel fotózott is. Azokban az években pedig, amikor Pawlowszki Mexikóban harcolt, más katonáink is küldték haza úti leveleiket, útleírásaikat. Az önkéntes hadtest állományából mindenekelőtt Sarlay Pál utász és mér-

BÁZELI KIS KARNEVÁL, 1960

olaj, vászon, 70×100 cm

nőköt és Nikolics Emilt kell megemlítenünk, akik a korabeli lapokban (Hazánk s a Külföld, Vasárnapi Ujság) írtak érdekes beszámolókat. Velük egy időben publikálta mexikói vadászélményeit a világhírű magyar utazó, Xántus János, valamint írt az ottani viszonyokról negyvennyolcas emigráns katonánk, László Károly is. László másik emigránsunkkal, Nemegyei Bódoggal Mexikóban mahagóni- és berzsenyfa kitermelést folytatott, amivel meg is gazdagodtak. László Károly rendszeresen küldte a hazai lapoknak úti leveleit, földrajzi, néprajzi leírásait. Az ő írásai azonban mindig szakszerűek, olyan író művei, aki maga is tudományos babérokra pályázik. Ezzel szemben Pawlowszki útleírása minden tudományos célkitűzés nélküli életképek sorozata, amelyből jó száz évvel később is életre kel a korabeli mexikói világ. Csak igen röviden – a mexikói magyar katonák történetének lezárásaként – kíváncsok ide, hogy a Miksa császárt elfogó köztársasági csapatok egyik

parancsnoka is magyar volt; a magyarországi szabadságharcban még Csala nevű fiatal tiszt Mexikóban már Estebana Csala de Zákány néven szerepel. Később felelős beosztású tábornok lett és birtokos; 1888-ban politikai gyilkosság áldozatául esett.¹⁸

Az amerikai polgárháborúban magyar katonák százzal harcoltak és szereztek egykori hazájuknak hírnevet. A legendás springfieldi lovasrohamot vezénylő Zágonyi Károly őrnagy vagy éppen Asbóth Sándor tábornok mellett jó szemű, jó tollú magyarok is küzdöttek az északi oldalon. Közülük legérdekesebb útleíró az azóta elfeledett Láng Henrik volt. Életéről ma még jóformán semmit sem tudunk, csak műveit ismerjük. Asbóth kötelékében harcolt, fogságba is esett, sőt megjárta a déliek – koncentrációs táborokhoz hasonló – fogolytáborát is. A polgárháború után az Amerikai Egyesült Államokban maradt, és onnan küldte beszámolóit, amelyek zömükben az amerikai társadalomról szóltak, és a Vasárnapi Ujságban jelentek meg. A magyar olvasókat ő ismertette meg az észak-amerikai ünneplési szokásokkal, a mai értelemben vett szervezett bűnözéssel és az iparosodott társadalom mindennapjaival.¹⁹ Élete, terjedelmes életműve még feldolgozásra vár.

A Monarchia évtizedeinek katona utazói sorából is érdemes bemutatnunk néhányat. Származásával közülük egy magát magyarnak valló, de arab születésű, méneskari tábornok tűnik ki; Fadlallah el Hedad Mihálynak hívták.²⁰ A birodalom egyik lóvászáró küldöttsége hozta magával az árva gyereket, még az ötvenes évek végén. Felsőbb utasításra katonatisztet neveltek belőle. A lovakat nagyon szerette és értett is hozzájuk, így egész pályafutását a méneskarnál töltötte. Több lóvászáró expedíciót vezetett a Közel-Keletre, valamint Mezopotámiába. Ugyan kikeresztelkedett és katolikus vallású lett, magyarul is alaposan megtanult, de arab származását sohasem tagadta meg, és állítólag élete végéig megőrizte anyanyelvét. Útleírását

a Pallas Kiadó jelentette meg, 1904-ben, *Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában* címmel. Ez egy békés, háborúk nélküli katonai útleírás, amelynek középpontjában az arab lovak, az arab emberek és a sajátos táj áll. A felsorolás sorrendje nem véletlen; Fadlallah el Hedad Mihály ugyan érezhetően szereti az arabokat, otthon érzi közöttük magát, láthatóan élvezettel ír szülőföldje tájairól, de a legfontosabbak számára mégis a lovak, a nemes tenyészállatok. Útleírása is elsősorban a megnézett lovakról szól, és arról; a Monarchia küldöttsége miként vándorolt a Közel-Kéleten ménesről ménesre.

A századforduló háborúi további lehetőségeket nyújtottak a katonai világlátásra. A kor egyik igen nagy nemzetközi hírnevet kivívott konfliktusa a dél-afrikai angol-búr háború volt. Ebben is harcoltak magyarok, ebben is születtek útleírások. A legfontosabb ezek közül Bulyovszky Károly *Boer-angol tűzben* (1901) című memoárja. Bulyovszky a Monarchia hadseregében szolgált fiatal tisztként. A búr háború idejére kilépett a fegyveres erők kötelékéből és Afrikába utazott. A háborúban újságíróként vett részt. Emlékirata sajátos átmenet a haditudósítás és a földrajzi útleírás között. Azok a jobban sikerült részei, amelyek a búr telepeket mutatják be; Bulyovszky láthatóan szimpatizált velük. Bulyovszkyval egy időben harcolt a búrok oldalán báró Luzsénszky Félix, aki a búrok oldalán küzdő egyik szabadcsapat parancsnoka volt. Dél-Afrikába való utazásának élményeit 1902. augusztus-szeptember fordulóján a Vasárnapi Ujságban tette közzé, két részben; *Utazásom Pretoriába* címmel. Afrikában az első világháború éveiben is harcoltak magyar katonák, Német Kelet-Afrikában. Két igen értékes, földrajzi jellegű emlékiratot köszönhetünk nekik. Debreczeni Gyula négerekből álló század parancsnoka volt; rövid háborús útleírását közvetlenül az első világháború után jelentette meg, *Egy magyar katonatiszt kalandjai a legsötétebb Afrikában* címmel. Ez elsősorban hábo-

rús eseményekkel tarkított útleírás, csakúgy mint másik ot-tani magyar önkéntesünk, Kálmán Géza *Miaka lle, Béke és harc a feketékkel* (1923) című visszaemlékezése.

Eddig felsorolt világlátó katonáink elsősorban élmé-nyeik közzétételével, útleírásaikkal szereztek maguknak ér-demeket a magyarság geográfiai műveltségének növelésé-ben. Mellettük azonban voltak néhányan olyanok is, akik tudományos eredményeikkel váltak híressé. Ilyen volt pél-dául a tragikusan fiatalon elhunyt báró Fischer Lajos. Főhad-nagy volt a Monarchia egyik közös huszárezredében. Mint természetbúvárt, a Német Kelet-Afrika Társaság őt bízta meg, hogy vezessen expedíciót a Viktória-tóhoz. 1892 tava-szán érték el a tavat, ahol Fischer súlyos trópusi fertőzést ka-pott, és mintegy két hónapi szenvedés után meghalt; har-minchét éves volt.²¹

Tudós világlátó katonáink között külön hely illeti meg Czetz Jánost, negyvennyolcas hőszület. A szabadságharc után ő is emigrált, és Argentínába vetődött, ahol legfőkép-pen a még ismeretlen pampa térképezésében és földrajzi feltárásában szerzett elévülhetetlen érdemeket, és jelentős szerepet játszott a modern argentin hadsereg létrehozásá-ban is.²² Czetz Jánoséhoz hasonló tudományos érdemei vol-tak Türr István tábornoknak is. Ő 1848-ban Észak-Itáliában szolgált a Habsburg császár seregében. Fiatal tisztként állt át a forradalmi erőkhöz. Hamarosan Garibaldi oldalán har-colt. Az olasz egyesítési háború után magas beosztásokat töl-tött be; többek között a király szárnysegédje volt. Aktív poli-tikai szerepe mellett élénk tudományos tevékenységet is folytatott. Egy fiatal mérnökkel, Gerster Bélával komoly sze-repet vállalt a *Panama-csatorna* nyomvonalának kitűzésére indított expedíció létrehozásában, valamint a *Korinthoszi-csatorna* megépítésében.²³

Tudós katona utazóink között nem feledkezhetünk meg a már említett Afrika-kutató Almásy Lászlóról sem. A néhány évvel ezelőtt nagy sikerrel vetített *Angol beteg*

című film hatására ma ő a nemzetközileg legismertebb magyar utazó és katona utazó. Miután életrajzát a közelmúltban Kubassek János alapos műben dolgozta fel,²⁴ e helyen csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk. A legfőbb tudnivaló az, hogy Almásy másként lett katona utazó, mint az eddig felsoroltak. Míg a nagy többségre – általában – az érvényes, hogy katona voltukhoz kapcsolódik az utazás, a földrajzi megismerés, addig ez Almásy esetében éppen fordítva van. Almásy a két világháború közötti expedícióin civilként ismeri meg annyira a Szaharát, hogy nemzetközi szaktekintélynek számít; a német hadigépezet éppen e fölényes geográfiai tudását állítja szolgálatába, amikor a magyar utazót Rommel mellé küldik Észak-Afrikába. Az ottani élményeiről írott emlékirata – *Rommel seregénél Libiában* (1943) – nem más, mint háborús propagandával átítatott katonai utazási mű,²⁵ amely Almásy más kötetei mellett jelentéktelen alkotás.

Tudós világjáró katonáink közül Kepes Gyula hajóorvos személye vezet át a magyar katonai utazástörténet szinte feldolgozatlan területére; az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájának távoli expedícióihoz. Kepes az 1872–1874. évi Osztrák–Magyar Északi-sarki Expedíció hajóorvosa volt, és a vállalkozás egyetlen magyar tagjaként részese az Északi-sarkvidéken lévő Ferenc József-föld nevű szigetcsoport felfedezésének. Kepes az expedíciót megelőzően és azt követően különösebb földrajzi tudományos munkát nem végzett; élte a katonáorvosok életét.²⁶ Az utazási irodalomban egyetlen úti levelét ismerjük, ezt Tromsóból keltezte, még az északi-sarki expedíció indulásakor, és a Vasárnapi Újság közölte, *Eredeti levél az északsarki expedícióról* címmel, 1872. augusztus 4-én.

A Monarchia évtizedeiben a közös hadiflottában egyre nagyobb számban szolgáltak magyar tengerészek, tengerésztisztek is. A tudománytörténet jelenleg az osztrák–magyar haditengerészet közel száz úgynevezett távoli útját

– a Földközi-tenger medencéjén túlra tett vállalkozását – ismeri, amelyeken főleg a századforduló évtizedeiben meglepően sok magyar tengerész ismerte meg a világot.²⁷ Fialat tengerésztisztként ilyen távoli expedícióra járt Ausztrália és a Csendes-óceán vizein későbbi kormányzónk, Horthy Miklós is. A haditengerészetnek igen szép útleírásokat köszönhetünk. A századforduló neves magyar haditengerész útleírói – Reményi Ferenc, Gáspár Ferenc, Bozóky Dezső, Tausch Jenő, hogy csak néhányat említsünk – életműve ma még feldolgozatlan. Pedig haditengerész tisztjeink közül többen is írtak élményeikről. Így például Bozóky Dezső, aki 1907–1908 között járt a Távols-Keleten (Kínában, Japánban, Koreában), és az ott látottakról kétkötetes műben – *Két év Keletáziában* (1911) – számolt be. Műve gazdagon illusztrált feldolgozás volt, amelyről a korabeli magyar geográfusok is igen jó véleménnyel voltak. Nem véletlenül. A hajóorvos Bozókyknak nagyon jó szeme volt ahhoz, hogy a távolkeleti társadalmak egzotikumai mellett a mély társadalmi törésvonalakat, az európai ember számára elképzelhetetlen ellentéteket is észrevegye.²⁸

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy minden világot látott magyar hadfit akár csak meg is említsünk. Célunk ez nem is lehetett. Pusztán csak arra vállalkozhatunk, hogy egyes személyek, egy-egy alkotás megemlékezésével felhívjuk a figyelmet a magyar katonai utazástörténet hatalmas kulturális örökségére, amelynek gondozása a mi feladatunk. Hogy az egyes kontinenseken mikor, milyen magyar katona járt, és onnan milyen földrajzi ismeretekkel gyarapodva tért haza, vagy ott éppen mennyiben járult hozzá a táj geográfiai megismeréséhez, ennek bemutatása már más tanulmányok körébe tartozik.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY

Jegyzetek

- 1 Márki Sándor: Magyar utazók a középkorban, In uő.: *Magyar középkor* (Élet, Budapest, 1917.) 243–266. l.
- 2 Márki Sándor: id. m.: 252. l.
- 3 Békés István: *Napjaink szállóigéi* (Gondolat, Budapest, 1977.) I. kötet, 302. l., Márki Sándor: id. m.: 252. l.
- 4 V. Kovács Sándor (szerk.): *Tar Lőrinc pokoljárása* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.) 7–29. l.
- 5 Almásy László: *Levegőben ... homokon ...* (Franklin, Budapest, 1937.) 104–108. l.
- 6 Kovács Sándor Iván: *A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében*, In uő.: *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.) 152. l.
- 7 Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.) 95–100. l., uő.: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról* (Gondolat, Budapest, 1977.) 181–194. l.
- 8 Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*, 101–109. l., uő.: *Régi híriünk a világban* (Gondolat, Budapest, 1979.) 75–80. l.
- 9 Huszti György: Utazásának leírása In: Kovács Sándor Iván (szerk.): *Magyar utazási irodalom 15–18. század* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990.) 177–239. l.
- 10 Veress D. Csaba – Siklósi Gyula: *Székesfehérvár, a királyok városa* (Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.) 147–164. l., Tardy Lajos: *Rabok, követek, kalmárok...*, 415–430. l.
- 11 Nagy József: *Eger története* (Gondolat, Budapest, 1978.) 34–40. l., Sugár István: *Az egri vár históriája* (Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002.) 17. l., Csonkaréti Károly: *Hadihajók a Dunán* (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980.) 39. l., Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*, 110–127. l.
- 12 Zachar József: *Idegen hadakban* (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.)
- 13 Lugosi Győző: *A Benyovszky-kutatás eredményei és kérdőjelei*, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1987., 3. szám, 31–38. l., Balázs Dénes: *Benyovszky Móric szerepe Madagaszkár földrajzi megismerésében*, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1987., 3. szám, 53–60. l.
- 14 Banse, Ewald: *Die Geographie und ihre Probleme* (Mauritius-Verlag, Berlin, 1932.) 21–25. l.
- 15 Szerző nélkül: Egy 48-as huszártiszt halála, *Pesti Hirlap*, 1907. október 5., 10. l.
- 16 A Mexikóban harcolt magyar katonák életrajzi adatait Tardy Lajos tette közzé *Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői* című forrásközlésében, amely a *Hadtörténelmi Közlemények* 1990., 2. szám, 145–171. lapján jelent meg.

- 17 Nagy Miklós Mihály: Miksa császár magyar katonája, *Új Honvédségi Szemle*, 2000., 9. szám, 94–102. l.
- 18 Ács Tivadar, Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861–1865 (Pannonia, Budapest, 1964.) 114–116. l.
- 19 Nagy Miklós Mihály: *Magyar hadiutazók* (Kornétás Kiadó, Budapest, 2001.) 23–31. l.
- 20 Tardy Lajos: Régi hírünk a világban, 265–271. l.
- 21 Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona* (Panoráma, Budapest, 1993.) 123. l.
- 22 Anderle Ádám: A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970., 2. szám, 225–232. l., Nagy Miklós Mihály: Negyvennyolcas katona utazónk, a pampa felfedezője: Czetz János, *A Földrajz Tanítása*, 1998., 3–4. szám, 29–37. l.
- 23 Nagy Miklós Mihály: *Magyar hadiutazók*, 34–36. l.
- 24 Kubassek János: *A Szahara bűvöletében, Az „Angol beteg” igaz története* (Panoráma, Budapest, 1999.)
- 25 Nagy Miklós Mihály: Propaganda vagy útleírás? (Gondolatok a magyar katonai utazási irodalomról és Almásy László: Rommel seregénél Líbiában c. művéről), *Földrajzi Értesítő*, 1999., 3–4. szám, 363–367. l.
- 26 Szállási Árpád: Kepes Gyula, az Arktisz magyar orvosvándora, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1985., 1. szám, 51–54. l.
- 27 Nagy Miklós Mihály: Geográfia hadilobogó alatt, *Magyar Tudomány*, 2001., 7. szám, 788–798. l., uő.: Az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájának expedíciói In: Frisnyák Zsuzsa (szerk.): *Közlekedés a Kárpát-medencében, Újabb kutatási eredmények* (Közlekedési Múzeum, Budapest, 2003.) 121–139. l.
- 28 Nagy Miklós Mihály: Magyar hajóorvos Kelet-Ázsiában, *Új Honvédségi Szemle*, 2000., 3. szám, 88–97. l.

Kurdok

K: Lászlóffy Ador

alm:

PINGVINTÁNC A KURDOK KÖRÜL

ny: tanulmány

Párbeszédnek vagy kozákkórusnak az egyenlőségről – akár ezt a címet is adhatnám e kicsiny értekezésnek, ha újabb stratégiai bonyodalmak majdani forrásaként álcázni szeretném, hogy megint és még mindig a kurdokról van szó. Ám én (is) csupán tisztázni akarok, ezért előre be is jelenthetem, hogy a kérdés kulcsát, nyitját nem találtam meg az ingerküszöb alatt, de találtam egy alig (el)használt axiómát. Azt, hogy nem mindig valódi sérelmek kiegyensúlyozása- vagy megtorlásoképpen jönnek létre, keletkeznek, gerjednek a képzelt sérelmek. Kurdügyben is kétezer évenként legalább valaki észreveszi, hogy történelemföldrajzi fogalomként létezik Kurdisztán, de hát ezeknek nincs semmilyen államuk. Nemhogy anyaország és elcsatolt, megszállt, csonka, határon túli, szórvány, satöbbizett területek, de semmi! Pedig őkelméék vannak vagy huszonöt-huszonhat milliónyian, és létük az „idők homálya” óta tart, átélt egy pár öntudatosodó, önérzetesedő vesztfáliai-béke-szerű önrendelkezési rohamot, amikor máshol hat-hét eszkimónak és patagónnak is adományoztak egy-egy tartományt. Bizony a kurdügy nem holmi Cyrano de Bergerac, Münchhausen, Verne Gyula, Mark Twain, Karinthy vagy Bajor Andor szervezte izgága látomás. Csakhogy nekik senki soha – „egy-két szárnyat, combot” – nem juttat, szegény gyermekeknek.

ny:

Itt vetődik fel, hogy ama belső elképzelés, fantomlogika, szellemtérkép szerint megcsillan koronként, hogy legalább már az értelmiségnek és a filozófiailag túlképzett

nagyhatalmaknak fejlett igazságérzete kéne hogy legyen ebben a különben tényleg csak anyagiasságra, megvesztegetésre és erkölcsi torzulásra, „deklasszálódásra” hajlamos emberi közegben. De nincs. Valami ősi gyermekjáték szabályai alapján folyvást körtáncba kezdenek tízen, de csak kilenc szék van. Nagy felforgatásokat kezdeményeznek annak érdekében, hogy aki az előző „csüccs!” vezényszónál hoppon maradt, az újabbnál az is részesüljön. Ennek érdekében minden megállapodott és megülepedett normarendszert, hálót, láncot, szövevényt képesek és hajlandók elszaggatni, feltépdetni a legrégebbi sebeket is, hogy a tragikomikus játék írott és íratlan logikája alapján kiderülhessen: ki az életképesebb, a gyorsabb, az erősebb.

Szinte mindenki sorra, csak a kurdok sosem jutottak még egy kicsi székhez sem. Pedig azóta hol van Ninive, és hol van Babilon, és hol van Róma? Hol vannak a nem létező Kurdisztán régi játszótársai, azok a nagyfiúk? Persze úgy kell nekik, ha túlélettek, túlromlottakká, túliilyenekké-olyanokká váltak. Ám a kurdok soha meg se mutathatták, hogy milyenekké válhattak volna, helyi odakozmálásokon kívül fel se égethették valaki szent határait, nem kaptak rá időt s módot. Valósággal Bánk bánosan kezdődhet a monológjuk, hisz nincs a teremtésben vesztes, csak ők.

A kurdkérdés mindig is áthallásos lehetett, de számunkra igazán szemléletessé Bajor Andor gyönyörű fűgája, elhíresült hegedűszonátája, kurdszimfóniája révén válhatott. Akik kurdoskodnak, mind-mind ilyen jogfoszlányokért kardoskodnak. Bajor ekképpen emelte a mi sorunk metaforájává is kurd-rokonszenvét.

Nem értem a kurdokat. Nem is értem, mit akarnak a kurdok, amikor azt sem lehet tudni, hányan vannak, kétmillióan, tízmillióan vagy húszmillióan, mert a kurdokat meg sem számolták becsületesen a kurdok. És nem lehet azt sem érteni, még mit is szeretnének a kurdok, amikor van nekik öt szép és becsületes hazá-

juk, és nem lehet tudni, ez miért kevés a kurdoknak. Vajon még mit is akarhatnak a kurdok, amikor írhatnak arab betűkkel, latin betűkkel, sőt cirill betűkkel is, de úgy látszik, háromféle írás még mindig kevés a kurdoknak. Talán a kínai jelre is fáj a foguk, vagy ki tudja, az indián csomóírásra is, az ógermán rúnákra is, nemkülönben az egyiptomi hieroglifákra, hogy még avval is körmölhesse- nek a kurdok. Nem lehet megérteni ezeket a kurdokat, hogy még mit is akarhatnak, amikor a törökök elfogadják töröknek, az irániak iráninak, az arabok pedig arabnak a kurdokat. De ez sem elég a kurdoknak, és addig mozgolódnak, amíg a törökök arabnak, az irániak töröknek, az arabok pedig irániaiaknak nézik a kurdokat. Azonban ezzel sincsenek megelégedve a kurdok, szájálnak, lövöldöznek és képesek kiagyálni, hogy újabban mérges gázzal is irtják a kurdokat, és nem is tudom, mit akarnak ezzel elérni a kurdok. Hacsak azt nem, hogy ezt a képtelenséget megcáfolják a törökök is, az irániak is, mert csak nem vesznek össze az irániak a törökökkel, a törökök az arabokkal mindössze azért, mert mindenféle rémséget képesek kitalálni a kurdok. Teljességgel érthetetlen, hogy mit akarnak a kurdok, amikor bárhová menekülhetnek, lévén, hogy az ég világán senki se irtja mérges gázzal, mint a poloskát, a kurdokat. Én igazán nem értem, miért volna olyan nagy istencsapás az emberiségre, ha annyi jóakarát, segítség és támogatás után csakugyan kipusztulnának a kurdok, és miért kerítenek a kipusztulásuknak ekkora feneket, kétség sem férhet hozzá, hogy a kurdok. Sőt tulajdonképpen azt sem értem, kik is valójában a kurdok, miért ugrálnak, panaszkodnak, harcolnak, menekülnek, és miért akarnak mindenáron kipusztulni, ha a kurdok igazából kurdok. És teljességgel senki sem érti, valósággal vannak-e kurdok, vagy csak azt állítják magukról, hogy kurdok, és közben egy szedett-vedett gyűlevész népség, amely így szeretné magát megkülönböztetni azoktól, akik egyáltalán nem kurdok. Én legalábbis végképp nem értem, miféle vidéki szűk látókörű banda lehetnek a kurdok, akik azt képzelik, hogy az emberiség bármiféle jelentőséget tulajdonít a kurdoknak, és valahol is a nagyvilágban, akár egy miniszter, akár egy természetbarát, vagy akár egy állatvédő társa-

ság pénztárosa szívpanaszokkal szanatóriumba kerül, pusztán attól a közömbös hírtől, hogy mától kezdve egyáltalán nincsenek többé kurdok.

De térjünk vissza a tárgyunkhoz. Hol kezdődik, hogy üggyé, bogánccsá és krisztustövissé válik a kurdok genocídiuma, muszadagja, holokausztja? Ráadásul bonyolítja, hogy őket rabtartóik, mondjuk, a törökök úgy használták, vetették be, gyalázatos és félelmetes szerepben például a deportált örmények ellen, keretlegényként, amiképp a besorozott magyarokat 1848-ig Galíciában, Itáliában, avagy a második világháborús Ukrajnában, aztán a megszálló náci csapatok szövetségében olaszt, románt, szlovákokat, elzászit vezényeltek, ahogy Franco tábornok adáz katonává besorozott baszk, gallego, katalán zsoldosokat, míg Irun falain ki nem váltotta őket a dicstelen halál.

Mi mindenre nem használták a kurdokat s másokat, ide-oda csatolóban, az asszír hadseregben, a hettita, babiloni, urártui kommandókban, Enver pasa 1915-ös protofajüldözésében a mai Irán és Szaddám Huszein rohamosztagaiig! Annyi minden mellett azt se tartja számon a közgondolkodás, hogy már az első világháborúban tizenkét-ezer indián katona szolgált az amerikai expedíciós hadban az európai harctereken (a *Búcsú a fegyverektől* tragikus embertömegében). Onnan tudhatjuk, hogy már a két világháború közti időben szemfüles újságírók feljegyezték, ahogy amerikai anyák küldöttségei meglátogatták emitt elesett fiaik temetőit. Otthon továbbra is, arzénos fűrészporról kitömve, mint a bagoly, őz, muflon, fakopáncs trófeák, továbbra is rezervátumban vagy már csak földrajzi elnevezésekben él a szíu, a dakota, a delavár s a legeslegutolsó utáni mohikán.

A foltozott irhájú ilyen-olyan zsoldosokat otthon, a történelemben jutalmul is csak alávetett, elnyomott népségkatonaságként kezelték a „nemzetállamokban” és valakiktől kisajátított alkalmi, de azért elég folytonosságnak ör-

vendő birodalomrendszerekben. Ki-ki tartósan úgyis csak jobbágy, rabszolga, elítélt, ágyútöltelék maradt, legfennebb betyár vagy partizán: „terrorista” lehetett a szibériák s az eufráteszek bakonyaiban és nádasaiban.

Pedig az emberiség, azon belül az értelem, a nagyhatalmak bölcsessége, ama „Nyugat” szimmetriaérzéke, magyarán: igazságérzete nem sérülne azzal, hogy egy ilyen számbelileg is jelentős, történelmi tartósságát tekintve „kiktartó” vagy lehet „nagy” népnek ennyi helyi és általános felforgatás és újrarendezés után végül megszüntetné nyomorult „kisebbségi” státusát. Neki is jutna egy vöröskeresztes-segélynyi önrendelkezés. Hogyhogya ennyi irredenta és risorgimento után sem költözhet fel Kurdisztán a térképre? Mint gázbuborék a világkeksz pirosra sült, ropogós kérgébe. Mint grízbuborék az önrendelkezési jogok nagy receptjébe. Egykor volt egy olyan közmondás is, hogy a puding próbája az, ha Wilson-fejű...

Lám, hogyha kell, bezzeg Törökország lehet északatlanti állam (azok után, hogy előző állapotaiban hányszor veselkedett neki, hogy a Hanza-városokat bahcsiszeraji bolhapiaccá degradálja), a kurdokat még benne, alája rendelve-adva se fogják soha előléptetni, elismerni skandinávnak. Ettől még a világpolitika kolumbuszai és magellánjai is forognak a sírjukban. A kurd így jelképe, színönimája lett valami megtagadott, kisémmizett, jogfosztott páriának. Mikor egyszer a felvidéki, sommásan szétszóratásra, széttelepítésre ítélt „utolsó csatlósokat” négyelemis szintre tervezték leszorítani, s korunkban már a saját egyetem lehetőségét is megcsillantják előttük – a kurdokkal való bánásmód öt éves terveiben sehol nincs efféle mézesmadzag. A kurdokat történelemfogytiglan sátorlakó szintre ítélték, bizonyára csak azért, mert életterükben nincs elég barlang, s különben is Altamira meg Aurignac, Hallstatt és Neanderthal legalább utóéletében felküzdötte magát az egyetemi, a doktori szférákba. A kurd ilyen távlatból lehet valószínűleg veszélyes

a világ filiszteri biztonságára. Afganisztánba is hol a szovjetek, hol a „messzesuszterek” eljárnak gatyába rázni a helyi túlkapókat. Szaddámhoz is kiszáll valami nyugati vámhatóság, ha feltételezik, hogy tömegpusztítást dugdos vagy tervez, ám azért, hogy a kurdokat húszezresével fegyelmezi meg egy kis harci gázzal, azért semmilyen nürnbergi emberijogozás nem kezd vitustáncba akkor sem, amikor nyilvánosságra kerül. Mekkora hát vagy melyik az a kritikus tömeg, melynek drasztikus üldözése, legyilkolása vitán felül minősülhet genocídiumnak, ha egy brit sorozatgyilkos hathét prostituált hasfelmetszése révén filmsorozathoz juthat, ám az öt-hat országba szeletelt-darabolt kurd tenyészetekbe szabadon járhat-kelhet bármilyen bánásmód. Lehetnek népek, melyeket még a fáraók előtt trianonosítottak, s még ma is szabad gyűlölni őket, ilyen érzékennyé tenyésztett utókorokban is?

A kurdügy bizony egyik tartós történelmi valóság már szimbólummá aszalódott, múmiásított lecsapódása, kicsapódása, nem holmi fantáziadús poéták patetikus látomása. Avagy megátalkodott politikusoké, felforgatóké, mint Cavaradossi vagy Garibaldi, Washington vagy az ördög cimborája, az ördög fiskálisa, Kossuth, Bernard Shaw, Huxley, Mirabeau, Adenauer vagy Lincoln. Ebből is tesszik látni, hogy jóformán egyetlen tulajdon kurd Petőfijük vagy Lumumbájuk sincs jelképes, multikulturális, internationalista fesztiválbevetésre.

Amennyire lehet, most is tisztázom tehát: nincs jó vagy rossz agresszió, a keleti típusú s a nyugati is dzsingiskános, Babilon vizeinek bármelyik partjáig ér. Éppen ezért biztos, hogy nem a képzelt sérelmek kiegyensúlyozásaként vagy megtorlásaként jönnek aztán létre a valódiak. Ezek a rohamok többnyire nem is találkoznak, csak hát sajnos egyazon család, egyazon fajta, azonos rendszer részei, ahogy van vadrózsa, és létezik oltott, kerti, rafinált/tenyésztett. Különben korunkban sem hiszem, hogy kurd szem-

pontból jó irányba halad a világ vagy legalább az örökké élén loholó Európa. Ez is végül csupa olyasmi mellett tette le a nem egészen érdekmentes voksát, ami nem egy francia, szlovák, román, magyar, német, orosz, kurd irhát ment, hanem egy közös (eddig mindig) kutyaélet kutyaőrét készíti ki és elő: a beolvadást, vagyis ahogy senki se szereti hallani – az asszimilációt, a különbségek megszüntetését, vagyis a globalizációt, és mindennek summája leszén ezután is, hogy folyton megtagadja az előző törekeny konszenzust, az eredetileg kialakult struktúrákat, a különben is jól megkritizált, jól megezerhétyszáznyolcvankilencezett, ezerkilencszáztizenhetezett, ezerkilencszázharminchármazott fázisokat, állapotokat. Mondhatni a pilátusság s az odoakerizmus óta pingvinlépésekben efelé haladt végig. Mikor a kurdokon még a virágzó hellenizmus rövid reneszánszai se nagyon segíthetnek már.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Ki: CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC
 uj: MAGYAR RÉMMESÉK
 clw: Atok-patak

– Amint a tisztelt társaságban közismert, a Lejtő utcában lakom – mondá Szőlősgazda, s ezzel, ha nem is árult el mindent, de előre bocsátott további tudnivalókat; jelesül, hogy a táj arrafelé lejtős, nemkülönben a kiszáradt erceskének a medre is, amely az Átok-patak nevet viseli olyankor, amikor esővíz vagy hóolvadék zúdul le benne. Még inkább akkor, amikor mocskos lötytyöt önt bele valaki. – Ott lakik fölöttem a kedves Örhdögh család is, amely körkörös védelemre rendezkedett be az utca összes lakosa ellen. Különösen ellenséges a viszonyuk a főtebb lakókkal szemben, akiktől a mocskos lötytyök származnak.

– Nos, Örhdögh Pityu elhatározta, hogy költséget nem kímélve végleges megoldást alkalmaz Magasabb szomszédék ellen. A telkén átfutó árokszakaszba betoncsövet fektetett. Először, hogy neki ne kelljen szagolnia az ott alkalmilag áramló folyadékokat, másodsor, hogy kiszúrjon az említett szomszédokkal. A csőnek magas homokágyat vetett, látszólag szakmai okból, hogy kényelmesen fekdjék, s kellően alátámasztott derékalja megóvja a törésektől. Ugyanakkor azonban, éppen magassága miatt, ne fogadja be Magasabbék moslékjait. A cső engedelmesen visszautasította a hegy felől érkező leveket, ám azok utat kerestek maguknak másfelé.

– Egyenest Örhdögh Pityu kertjébe, tyúkóljába, pincéjébe – találta ki Édesszájú Lóorvos, aki közeli viszonyt ápolt a természet törvényeivel.

– Bizony, bizony – bólogatott a mesélő –, úgyhogy Örhögh Pityu följelentést tett az összes hatóságnál, s azóta rendőrség szimatolja az Átok-patakot.

– Amiben immár kizárólag esővíz folyik – szólt Szépasszony, mert ő az emberi lelket ismerte –: a szomszédok mostanában valószínűleg egy bögrét se lötyyintenek bele.

– Nem bizony, viszont – Szőlősgazda dudorászni kezdett: – az országos aszály ellenére minálunk esik eső kárkára, s árad Pityu udvarára!

Cél:

1% METAFIZIKAny: Szabados György rovataAz értelem korlátai

Eszerint az élőlények ideje, a *teremtő idő*, lényegileg különbözik a fizikai jelenségek idejétől, mellyel a fizikusok foglalkoznak, s mely tényleg egynemű, melyben a jelenségek ismétlődnek, megfordíthatók, és épp ezért előre vagy visszafelé ki is számíthatók, mint a napfogyatkozások. Eszerint kétféle idő van, az egyik a fizikusok által használt egynemű idő, a Kant-féle szemléleti forma, mely a térhez hasonlít; a másik az élőlények külön nemű, teremtő ideje, amelyet Bergson *tartamnak* nevez.

Könnyű belátni, hogy a fizikusok ideje a térhez hasonlít; a térnek mintegy negyedik dimenziója, mérhető, és a fizikusok éppúgy operálnak vele, mint a többi három dimenzióval. Minősége nincs, csak mennyisége, éppen mint a térnek; ezért mint a gondolkodás formája kitűnően alkalmazható minden térbeli dologra, vagyis minden testre, a testi világra. Kiterjedés: és a kiterjedt világra alkalmazható. Ezért helyén van a fizikában.

Mármost az ember gondolkodása lényegileg a testi világra irányul. A gondolkodás ugyanis eredetileg fegyver volt a létért való harcban; az értelmet a fejlődés hozta létre fegyverül, az élőlények teremtő fejlődése teremtette, mely maga is teremtő idő, s így mindig újat hoz. Fegyverül hozta létre a gondolkodást, eszközül a test fenntartására: eszerint a gondolkodás eredeti szerepe: megkeresni a táp-

lálékot, meglátni a veszélyt; kezdetleges lényegnél ma is csak ez. Eredetileg tehát a gondolkodás kizárólag a testi világra irányul, gyakorlata nem elméleti célú, s e célra tökéletesen elég a kiterjedt (testi) világ minket érdeklő részének ismerete; s ezt a gondolkodás a maga kiterjedésre alkalmazható formáival (mint a tér és térszerű idő) el is éri.

De később, az értelem fejlődésével, erőfelesleg állott elő a gondolkozásban, mely azt eredményezte, hogy az értelem eredeti körén kívül is akart hatni. Öncéllá vált, elméleti lett, s a kiterjedéstelen lelki jelenségeket is elmélkedési körébe vonta, rájuk alkalmazva a maga formáit. Így keletkezett a mechanikus világnézet, mely az életet is a kiterjedésre vonatkozó értelem törvényei szerint akarja felfogni. Az eredmény: előre várható kudarc. A kiterjedés formái nem alkalmazhatók a kiterjedés nélkülire, a gyakorlati értelem elméleti célokra; hogy is várhatnók, hogy a fejlődés által teremtett fegyver megértse magát a teremtő fejlődést; az élet egyik kései mellékterméke, az ész, megértse magát az Életet?

BABITS MIHÁLY: Bergson filozófiája

Gün

X 809

K: Gróh Gajpar

CSAPDÁBAN

2002-ben a Kortárs Kiadó Magyar Néző címmel figyelemreméltó új sorozatot indított. Az évenként hat kötet közreadását ígérő kiadó anyagi lehetőségek szűkülésével a megjelenések számának csökkentésére kényszerült, pedig azóta olyan fontos kötetek láttak napvilágot e vállalkozás keretében, mint Mikszáth, Illyés Gyula, Németh László vagy Szabó Zoltán kötetei. A sorozat legfontosabb kötetének talán mégis a nyitódarabja számít. Korábban csak rendkívül nehezen hozzáférhető szövegeket tár ez az olvasó elé, olyan rendkívül fontos anyagot, amelynek ismerete nélkülözhetetlen mindazok számára, akik az újkori Magyarország történelmének, politikai gondolkodásának alakulásával akarnak foglalkozni.

Nem könnyű dolog a Schlett István kitűnő válogatásában és előszavával megjelent A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868 című kötet olvasása. Nem azért, mert az egykori szónokok veretes mondatai sokszor nem követhetők könnyen, hanem azért, mert mi már tudjuk, hogy mi történt a törvény elfogadása után. Ez az ismeret megkínózza az olvasót, hiszen azt kell látnia, hogy valósággá vált az a végzet, amelyet olvasmányja hősei el akartak hártani. Kimondva vagy kimondatlanul a történelmi Magyarország jövője a legfontosabb kérdés. Az tehát, hogy megőrzik-e az államegység hagyományos formáját, vagy megkísérlik valamiféle föderális modell kialakítását. Ennek egyébként semmiféle valós esélye nincs a még frissnek számító 1848–1849-es ijesztő tapasztalatok után, s éppen akkor, amikor Európa-szerte a nemzetállami paradigma uralkodik, s a tetejébe ott érzik még azt az orosz fenyegetést, amit Lengyelország példája és ugyancsak az 1849-es emlékek súlyosbítanak. Érthető, hogy a magyar politikát az integritást fenyegető folyamatok miatti aggodalom hatja át. Érthető, hogy a nemzetiségi képviselők vágya nemzetiségi kerületek alakítása, mert – ugyanazon korszakban – ők is a maguk nemzeti kibontakozását szeretnék látni. Arra természetesen nincs módjuk, hogy a többségi nemzet érdekeit tükröző jogi konstrukció alapjait támadják meg, és nem kétséges számukra, hogy a többség a betervezett javaslatot elfogadja. Azt sem gondolhatják, hogy a többségükben más véleményeket, más érdekeket kifejező képviselőtársakat meggyőzhetik, így üzeneteiket nem igazán a jelenlétüknek, mint saját közvéleményüknek, esetleg az utókornak szánták.

A – mondjuk így – törzsökös magyar képviselők egy része érzi, hogy nemzete igazi, teljes körű integritása már korábban elvesztett (hiszen ennek tudomásulvétele adta a kiegyezés közgondolkodásbéli alapját). Az utóvédharc a *területi* integritás és egy történeti-jogi konstrukció védelméért folyik, s e kettő egymást kölcsönösen meghatározza. Hogy ez mit jelentett, vagyis miként fejlődött be az a történet, aminek elején Werbőczy különbséget tett *rex hungarorum* és *rex Hungariae* között, a vége pedig a történelmi Magyarország, Nagy-Magyarország, Uhorsko vagy ahogy tetszik darabokra hullása lett, azt nagyjából tudjuk. De következményeivel a régió népei máig nem tudtak megbirkózni, nem tudták ezt a sokkot földolgozni (sem a tragikumát, sem a beteljesedett álmokét). Így aztán a vita anyagát olvasva olyan érzés tölthet el minket, mintha a Titanicra boldogan „behajózó” utasokat mutató egykorú filmhíradó-felvételeket látnánk.

Emelkedett szellemű, felelős politikusok fejtik ki véleményüket egy okkal döntő jelentőségűnek tartott jogszabály tervezetéről. Maga a történelmi pillanat majdhogynem kedvezőnek látszik: dinamikus polgárosodás, fejlődő gazdaság, megérett megbékélési szándék, a bizonytalanság kora utáni fellélegzés ideje ez. A honatyák megpróbálják a maguk elképzeléseit a régió (ez magát az akkori Magyarországot jelenti!) összefüggéseiben vizsgálni, s e közben a kérdés európai jelentőségét is érzékelik. Tudniuk kell, hogy a magyar belügynek tekintett probléma rendezésén a honban kialakult egyensúly megőrzése múlik, amelynek felborításával a közép-kelet-európai status quo is fölborul, s ennek a következményei beláthatatlanok. Aligha a huszadik század tapasztalatai mondatják, hogy igazuk volt. Azt is tudjuk, hogy a végzetet elhárítani nem tudták, mégis, az elkövetkező néhány évtized a térség legsikeresebb korszakai közé tartozik.

Kedvező körülmények, képesség, akarat: kell ennél több, hogy a térség sorsának egyik legfontosabb kérdése megoldódjék?

Kell, kellett volna: mindez *nem volt elég*. Nincs persze egytényezős válasz arra, hogy miért nem. Mert a körülmények nem voltak elég kedvezőek, amiként a képesség és akarat sem volt elegendő, nem önmagában, hanem ahhoz, hogy az adott paradigma dikta-ta megoldások helyett valami mást találjanak, hiszen az ki-zárta, hogy keretei között lehessen megoldást találni.

KÁRTYAKIRÁLY, 1963
olaj, vászon, 80×90 cm

Schlett István kitűnő előszavában azt vázolja föl, hogy a (Kemény Zsigmond szavával élve) „két hitre bizottság” milyen feloldhatatlan ellentmondás jegyében jelenik meg. A két hit: „a magyar (nemzeti) liberalizmus és a (nemzetiségi) nacionalizmus”. Ez a két elképzelés a nemzetiségi törvény vitájában is kifejezést nyer. Az egyik „álláspont a nemzetiségeket *politikai* entitásként fogta fel, és az állam szerkezetét ennek megfelelően a Magyarországon élő nemzetek szövetségeként kívánta felépíteni”, a másik elképzelés „a nemzetiségek igényét nyelvi-kulturális törekvésként fogadta el jogosnak és teljesíthetőnek, amit az egységes államon belül, de ugyanakkor az állami szférán kívül – ha tetszik, mellett és alatt” gondolta kielégíteni. Megfogalmazható ez „az unitarista nemzetállam és a föderalista államszerkezet” ellentmondásaként és jó néhány más módon is.

A történelmi Magyarország sorsát illetően a történeti végzet ugyancsak két formában jelent meg, de nem pólusokat, hanem más szinteket mutatva. Elsőként azt, amelyik látványosan bekövetkezett: a Kárpát-medence népeit összefogó magyar állam kohéziója nem bizonyult elegendőnek, s a valahai magyar királyság szétesett. Helyébe önmagukban erőtlen formációk léptek, a térség tartósan destabilizálódott, megbomlott az európai egyensúly, mérhetetlen emberi szenvedés, kulturális és anyagi pusztulás következett, Európa – éppen itt! – tartósan kettészakadt. A végzet másik arca szellemi-ideológiai jellegű, s e történet interpretációjában jelent-jelenik meg. Olyan kanonizált ítéletek összessége ez, amelyek a továbbiakban valóságos folyamatokat alapoztak meg. A politikai ellentétek elfogultságaiból építkező narratívák a valóság fölé nőttek, majd azt (részben) maguk alá gyúrták. A régió nemzetállamait meghatározó identitástudatokba, a térségre vonatkozó nagyhatalmi elképzelésekbe nem a valóság, hanem annak torzképe épült be. A valahai magyar nagyhatalom keretei között élő népek identitásukat a magyarsággal szemben határozták meg („a magyarok a szlovák politika végzete” – mondta a kortárs szlovák közgondolkodás egyik markáns alakja). Eközben a magyarság a végzet racionalizálásának folyamatában vagy a maga bűnei miatti felsőbb büntetést, vagy a szomszédok ármánykodását látta bekövetkezett tragédiája okának. A két tétel ellentétével erősíti egymást, hiszen a büntületben és önvizsgálatban lehet elenséges diverziót látni, míg a minden felelősséget másokra hárító, önfelmentő gyűlölködés másokban maga is erősítheti az amúgy nem feltétlenül megalapozott büntületet... Ez a képlet máig hozzájárul a magyar köztudatban élő történelemkép megosztottságához.

Közismert vád, hogy a Monarchia a népek börtöne volt, s a dualista Magyarország nacionalizmusa, erőszakos asszimilációs politikája, imperialista álmai vezettek az I. világháborúhoz, szították fel a nemzetiségi nacionalizmusokat, s mindennek szerves és jogos következménye a birodalom összeomlása, Magyarország trianoni felbontása. Ennek a (torz)képnek a 20. század eleji polgári radikális retorikában is jelen vannak az előképei. E tételek jól illeszkedtek a kor doktriner liberalizmusának, fejlődéshitének rendszerébe. Később tragikusan egybevágtak az 1918–19-ig részben belső, később már szomszédos nacionalizmusok elképzeléseivel. A demokrati-

kus türelmetlenségéből táplálkozó diagnózisok a feszültségeket el-
lenségeskedéssé tevő, antidemokratikus nemzeti türelmetlenségek
igazolására is alkalmasak voltak. Kapóra jöttek a századfordulós
bírálatok a pánszláv messianizmust és nagyorosz imperializmus
érzelmi-metafizikai örökségét is fölhasználó bolsevik ideológusok
számára, s utóbb a lenini történelemlecke egyes pontjai összetalál-
kozhattak a réges-régi kritikák türelmetlenségéből örökölt bíráló-
tok szenvedélyével. Ez azonban már egy másik történet...

A törvény vitájából kiderül, hogy a nemzetiségi kérdést ille-
tően az országgyűlésben felszólalókat több megfontolás moti-
válja. Természetesen más az az érdek, ami a magyar nemzetiségű
képviselőket mozgatja, mint aminek jegyében a többi nemzetiség-
hez tartozók fogalmaznak. A magyar politikai közvéleményben
a 19. századi nemzetiségi törekvések nem önmagukban váltottak
ki riadalmat, és – a korszellemnek megfelelő – nemzetállami ambi-
ciói sem gerjesztettek benne nemzetiségellenes érzelmeket. Sőt:
a nemzetiségi törvény vitája során feltűnő az a megértés, amellyel
a többségi magyar nemzet képviselői a nemzetiségek önrendelke-
zésének gondolatát fogadták, miközben ennél erősebbnek bizo-
nyult egy másik érzés: a történelmi Magyarország egységéhez
való ragaszkodás.

A többségi nemzet számára érthetően nem jelenthet problémát
az egységes politikai magyar nemzet deáki konstrukciója. De gon-
dolkodásukban talán maga a szűkebb értelemben vett nemzeti ér-
zésnek van a kisebb jelentősége. A nemzetiségi törvénnyel kapcsola-
tos okfejtéseikből nagyjából négy alapvető mozdítóerő bukkan ki.
Az elsőben maga a *belpolitika*: a kérdés pragmatikus, közigazgatási
oldala uralkodik, azzal összefüggésben, hogy a modernizálódó or-
szág működésében a többnyelvűség súlyos zavarokat okozhatna.
A másodikban egy nagyon erős *elvi-ideológiai indíttatás*, amelyben
a liberális eszmeiség és a keresztény erkölcsiség normarendszere
diktál. Harmadikként fölemlégethető az 1848–1849-es *történelmi ta-
paszthatat*, amely a törvény, mint biztonsági garancia fontosságát
nyomatékosítja. De talán a negyedik tényező a legfontosabb: az,
amelyikben *Magyarországnak az európai hatalmi rendszerben betöltött
szerepe* kap különösen erős nyomatékot.

Deák elképzelésében a történelmi Magyarország egységének
megőrzése nem egyszerűen a megszokáson alapul. Deák, amint
kortársai általában, a maga nemzetének érdekeit nem másokénak

rovására, hanem az európai közjó szempontjával egyeztetve képeli. Ez az elképzelése beillik a magyar politikai elit külpolitikai kérdésekben aktívabb gondolkodóinak megfontolásai közé.

Vagyis: az általa kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslatban egyensúlyban van az ideológia, a pragmatizmus és a külpolitikai racionalitás.

Miként jelenik meg mindez a törvényjavaslat vitájában?

Nos, ennek megvannak az előzményei, hiszen a parlamenti felhívásokban az előző évtizedekben formálódott, a politikaformálók gondolkodását meghatározó konszenzus jelenik meg. Ebből következik, hogy a dualista kor magyar nemzetiségi jogalkotásában és gyakorlatában kiemelt szerepet kapnak a végeredményben a külpolitikából érkezett megfontolások.

Ezek több évtizeddel korábban kezdtek formálódni. „Uralkodó eszméjük” az orosz terjeszkedéstől való egyáltalán nem indokolatlan félelem volt. (Ez a szorongás nem csak szláv népek rokonságára terjedt ki, hanem az ugyancsak ortodox, és az orosz politikával – legalábbis a magyar érdekekkel szemben – együttműködő „anyaállam” okán a románokra is.)

Wesselényi Miklós 1833-as *Szózatában* I. Miklós varsói beszédét idézte: „Nem vagytok többé lengyelek, hanem szlávok, az oroszok testvérei. Úgy szólok hozzátok, mint minden oroszok cárja, nemskára többi szláv rokonaitokhoz is úgy fogok szólani, mint minden eredeti birtokaink ura. Ismerjétek meg Oroszország dicsvágyának s az enyimnek valódi irányát! Birodalmam magában hordja jövő nagyságának csíráját.” Wesselényi az orosz „emisszáriusok” munkálkodása miatti aggodalmát így foglalja össze: „A kitűzött irány és cél volt: gyengíteni az álladalmakat és azoknak kormányait, hol szlávok laknak, azáltal, ezeket azoktól elidegenítse, s roppantta erősítse az orosz kormány hatalmát azáltal, hogy azon álladalmakban a tömeg közt nagy s intésire váró oly erőt alkotott, mely ellenségesség kitörése esetében külső megtámadásával összemunkáljon, vagy talán azt azon országok feldúlására szükség felettivé is tegye.”

Vagyis a nemzetiségi törvény vitája előtt negyedszáz évvel a magyar gondolkodásban már nagy nyomatékkal jelen van egy meglehetősen pontos és a továbbiakban is érvényes összefoglalása annak a külpolitikai problémának, amit a belpolitikai eszközökkel (mi mással?) kíván kezelni, miközben meggyőződése, hogy ez nem „magyar”, hanem európai ügy. Ezért gondolják azt, hogy az

ország egységének fenntartása akár a (máskülönben jogosnak tartott!) nemzetiségi törekvések korlátozása árán is szükséges. „Mondják, miszerint a szlávok közti minden mozgalmaknak egyedüli oka azon erőszak s erőtletés, mi újabb időkben ellenük elkövetetett; hogy mindaz természetes reakció, melyet nemzetiségek s nyelvök megtámadása szült. A mondottakból eléggé kiviláglik, miszerint a szláv mozgalom világeseményeknek s azok szülte korszellemnek európai nagyszerű jelenete, s korántsem hozott hazánkbeli események által létre. A másutt szerkesztett drámának csak egyik színpadja honunk...” – így Wesselényi.

Az 1868-as nemzetiségi törvény létrehozásában nem egyszerűen a magyar liberalizmus és (a liberalizmusból szervesen kinövő) nacionalizmus ütközött egymással és a nemzetiségek autonómiatörekvésével, hanem a magyar állam egységének megőrzésében az európai egyensúly megőrzésének feltételét látó politikai gondolkodás a nemzetiségi szeparatizmusokkal. (Amely mögött a bécsi vagy az orosz birodalmi politika diverzióját látó magyar politikusok ellenségképe is megjelent, amit 1849 tapasztalata igencsak érthetővé tett.)

Később Eötvös József fejtegetéseire is hasonló politikai magatartás épülhetett. Eötvös a nemzeteszme szerepének fogalmi és logikai elemzéséből vonta le következtetéseit, de közben ott dolgozott benne a magyar 1848–1849 tapasztalata. Akkor a forradalomtól és a szabadságharctól való elhátrálásában alighanem az a tanácstalanság játszott meghatározó szerepet, ami a véres valóságban is megjelenítette azt az antinómiát, amit a nemzeti eszme hódítása teremtett meg. „Nem szenved kétséget, hogy a nemzetiség elve s egyes néptörzseknek ezen alapuló jogosultsága nem léphet a történeti jog s az egyéni jogosultság helyébe anélkül, hogy egyszersmind valamennyi állam kölcsönös viszonyai, s minden egyes polgárnak viszonya az államhoz tökéletes változást ne szenvedjenek: azaz anélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomoljék.”

Ez lenne tehát az egyik sarkpont, rögtön két pólussal. Elkötelezett liberálisként mi sem természetesebb, mint azért harcolni, hogy valamennyi nemzet számára biztosítva legyenek a nemzeti létből fakadó és azt kiteljesítő összes – egyéni és közösségi – jogok, miközben tudható (Eötvös ezt is kifejti!), hogy azok egymással össze is ütközhetnek. A jogok teljessége csak akkor biztosítható, ha minden egyéb, már kialakult és létezésével a fennmaradásra is jogot szer-

zett társadalmi és állami szervezeti forma átformálódik vagy megszűnik – ami viszont a nemzeti formációk működését is ellehetetlenítené. (Eötvös egyébként hasonló következtetésre – vagyis a létező államok felbomlásának elkerülhetetlenségére – jut a szabadság és egyenlőség teljes körű megvalósíthatását illetően is.)

Elemzése során a századát meghatározó, együttesen jelentkező eszmék ütközését Eötvös általában véve, fogalmilag is elkerülhetetlennek tartja: „*az általános egyenlőség és szabadság s a külön nemzeti jogosultság mint fogalmak* ellentétben állanak egymással – miután amazok az állam valamennyi lakójának *egyenlő* jogokat s a többségnek korlátlan uralmat követelnek” – írja. Részletesen is kifejti, mire gondol: „Vagy el kell ismerni a többség korlátlan felségjogát, s akkor mindenik többség – éppen a nemzeti törekvések idejében – hatalmát a kisebbségben levő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani mindaddig, míg az állam fogalma a nemzeti-ség fogalmával eggyé vált: vagy pedig a többség korlátlan felségjoga nem ismerteik el, és külön mindenik nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetetlen jogok állapíttatnak meg, melyek a felség jogkörén kívül esnek – s azon pillanatban, midőn ez történik, az az egyenlőség és a szabadság elve is, a szokásos értelemben, már nem alkalmazható.”

Ez a képlet, ha csak a doktriner fogalmiság alapjáról nézzük, a megoldhatatlanság képlete. A világtörténelemre, és nem csak századára figyelő Eötvös mégsem látja reménytelennek a helyzetet. Egy alapvetően optimista kor gondolkodójaként így ír: „Bármely országra vagy időkorra fordítsuk figyelmünket, azt tapasztaljuk, hogy a nemzetiség eszméje mindig azon mértékben lép háttérbe, melyben a szabadság és egyenlőség fogalma valósulásnak indul: míg másrésről a nemzeti különállás sehol sem marad fel épebben, mint oly országokban, melyekben a szabadság és egyenlőség elvei nem alkalmaztatnak” – állapítja meg.

Ezek a gondolatok mintha az 1868-as magyar törvényhozás nemzetiségi törvényről folyó vitájának kommentárjaként fogalmazódtak volna meg. Ami ott a politikai gyakorlat, a soknemzetiségű Magyarország társadalmi életének, közvetlen valóságának tükré-ként jelent meg, annak szellemi párlata lényegében ennél hívebben nem foglalható össze.

Mindez mai közgondolkodásunkat, a magyar és a szomszédos országok gondolkodóinak elképzeléseit illetően nemigen ismert.

Jellemző, hogy a történet vége felé pl. a kevés eredeti gondolatot termelő Jászi Oszkár, aki polgári radikális körben igen nagy tekintélynek örvendő egy fontos politikai szegmens véleményét reprezentálta, a pánszlávizmus problémáját lélektani kérdésnek tekintette. Úgy értelmezte, mint olyan erőszakosan megbélyegző minősítést, melyet csak a korlátolt magyar nacionalizmus süt a joaikért küzdő szláv nemzetiségűek mozgalmaira. Ezen az sem változtatott, hogy közben ő maga az orosz nemzetiségi politikát az erőszakosság legszélsőségesebb megnyilvánulásának tekintette, szerinte ennek a „feudális nemzetiségi politiká”-nak a lényege a következő: „Oroszországnak állami egységre s erős orosz népességre van szüksége. Alkossunk ilyen népességet a minden lakosra nézve közös nyelv, közös hit és a szláv közösség alapján.” Visszamenőlegesen mindez nem a dualizmus kori magyar nemzetiségi politika bűnös nacionalizmusát bizonyítja, hanem azt világítja meg, miért volt olyan erős az 1868-as országgyűlés törvényhozóiban (és a kor egészét jellemző politikában) az orosz infiltrációtól való félelem. A Szent István-i magyar államiság kereteit az európai egyensúly szempontjából fontosnak tartó elképzelésben nagy szerepet kapott az, hogy a nyugati típusú szabadságjogok léte természetes felsőbbrendűséget, magasabb fejlődési szintet jelent, mint a keleti és „éjszaki” despotizmusok berendezkedése. Ezért – immár nem csak a kereszténység, hanem kereszténység és liberális szabadságjogok védőbástyájaként Magyarország egyetemesnek tekintett érdekekből, s nem csupán a magakicsinyes szempontjaira hivatkozva vélte megővendőnek a magyar nemzet szupremáciáját.

A nemzetiségi törvény vitája során a rétorok fejtegetéseiben a maguk személyes tapasztalatai, a politikai hagyomány és a 19. századi magyar (és európai) politika liberális teoretikusainak tanai találkoztak össze. Ha nem is tudtak róla, lényegében nem tettek mást, mint hogy a korábban kialakult keretek közti teret kitöltötték ezzel a materiával.

A már vázolt pólusok közt (korántsem azonos súllyal) nemcsak a pozitív célkitűzések voltak világosan meghatározhatók, hanem azok is, amelyek a negatív foratókönyvek ellenében jelentek meg. A kölcsönös gyanakvásokban megjelenő fenyegetések egyike „a nemzetiségek halála”, másika „Magyarország szétदारabolása” volt. Ezért aztán a vélemények két csoportja közt sem

volt igazán átfedés. Az egyik oldal szerint „messze van tőlök (Ti a „szláv ajkú” választóktól) azon gondolat, hogy olyan törvény alkottassék, mely Magyarországnak állami egységét és a haza épességét veszélyeztetné”, vagy „a nemzetiségi igényeknek ott kell végződnie, ahol a haza integritása kezdődik” és „a nemzetiséget égető kérdésnek legtermészetesebb alapon történő megoldása (...) az egyéni szabadság biztosítása”. Amivel szemben a másik fél leszögezte: „a nemzetiségi kérdést is az egyéni szabadság alapján megoldani nem lehet”, illetve „a magyar nemzet nem akar a többi nemzetnek testvére lenni, hanem uralkodni kíván felettük. A valódi ok, a magyarítási törekvés mellett, az átkozott bizalmatlanság, melyet táplálnak minden iránt, ami nem magyar, és főképp mi, románok iránt”.

A külső fenyegetettség mint megkerülhetetlen belpolitikai szempont a felszólalások jelentős részében szerepet kapott. E szempontból érdemes néhány felszólalásra kiemelten is figyelni. Az egyik Bartal Györgyé, aki a magyar nyelv prioritásában, az állam egységének megőrzésében és a *politikai* nemzet egységében – e célok biztosítása érdekében készült a törvény – nem homogenizációt látott, hanem a szabadságok biztosítását, az európai egyensúly megőrzésének feltételét, mintegy az orosz terjeszkedés elleni közös védelem garanciáját. (Ne feledjük: csak két évtizeddel voltunk az első nagy orosz bevonulás és öt évvel a lengyelek aktuális felkelésének szokásosan brutális leverése után!) Ebben az összefüggésben Magyarország, mint közös haza, nemzetiségeinek is egyfajta védőerőt kínált. Az önállóságukat növelni akaró nemzetiségi képviselőket a balti kis népek és Lengyelország elrettentő példájával akarta meggyőzni – sikertelenül. „Ne féltsek, uraim nemzetiségök külön érdekeit azon magyar nemzettől, melynek számaránya önökre nézve bizony nem félelmes, mely hódítási viszketegséggel nem bír... mely őszinte rokonszenvvel kíséri az önök nemzetiségi fejlődését, mert abban önmagára nézve veszélyt nem lát” – mondta Bartal. Majd így folytatta: „féltsek mindenekelőtt szabadságukat azon nagyhatalom terjeszkedési vágyaitól, amelynek barátságos indulata, ellenségeskedése, ölelése éppúgy, mint támadása, higgyék meg, uraim, önökre nézve egyaránt veszélyes (*Zajos helyeslés.*), és mely míglen önöknek hízeleg, a Visztula és a Balti-tenger partján forgatja ama tükröt, amelyben önök nemzeti életök és nemzetiségök sorsát egybeolvadva előre láthatják. (*Hosszas és zajos helyeslés.*)

MAGÁNYOS LOVAS, 1963
olaj, vászon, 130×140 cm

Egyetértve és kezet fogva, uraim, lehetünk még egy szebb jövőnek urai,, és aminek dicsőségében régen oly testvériesen osztakoztunk: őrei a nyugati polgárosodásnak; egymással viszályban elveszünk legelőbb is mi, de ne ámítsák magokat, uraim, a végzet önöket sem kíméli meg!"

Ugyanezen a paradigmán belül a másik póluson a szerbek vezető szónoka, a színes és szomorú sorsú Miletics Szvetozár nem habozott kimondani: „Hogyha Magyarország a viszálykodás miatti elvesztének következménye a mi nemzetiségünk elveszte is volna... akkor jobb lenne elsüllyedni valami nagy nemzetben, melynek világtörténeti missziója van.” Nem mondja ki, de egyértelmű, hogy az oroszokra gondol. Tisza Kálmán erre azzal vág vissza, hogy a maga részéről nem hiszi sem egyik, sem másik ná-

ció elvesztét, de úgy gondolja, hogy a magyarság egyáltalán nincs abban a helyzetben, „hogy még ha akarná is, e hazában élő más nemzetiséget beolvasztani képes” legyen, s ezért nincs is erőszakos magyarizálást célzó szándék. És „végre is gondolja meg az igen tisztelt képviselő úr, hogy ha – a valójában nem létező – magyarizálástól való félelmében hajlandó lenne magát egyik vagy másik nemzetiség, mely e hazában létezik, magát ama nagy tengeberbe elsüllyesztésnek tenni ki, valóban nem sokára elkövetkeznék azon idő, amidőn azon nemzetiségek tagjai magok átkokat emelnének azok ellen, akik őket ilyen örvénybe vezették.”

A kérdésben – túl azon, hogy történelmi, hatalomszerkezeti okokból is – a többségi magyar állásponttal szemben nem lehetett más elképzelést elfogadtatni, a végső érv majd mindig az orosz kártya kijátszása volt. Így aztán nem sokat számítottak azok a teoretikusan igen szépen fölépített szónoklatok, amelyek nemzeti-ségi kerületeket, azokon belül nyelvi és egyéb autonómiát, végeredményben tehát valami föderális államalakulat megformálását sürgették. A nemzetiségek önállósulási jogának elvben tetszetős szempontját szembesítve a térség hatalmi egyensúly bomlásának, az orosz nagyhatalmi ambíciók valóságának kockázatával egyértelmű volt, hogy mely érv az erősebb.

A hangütés változhatott, a lényeg nem. Volt indulatosabb, s ennek megfelelően felszínesebb szónok, aki így fogalmazott: „álami életünket aláásó szónoklatok tartatnak; oly időben, midőn hírlik, hogy Oroszország fejedelme Románia fejedelmével Erdélynek Magyarországtól való elszakítása iránt egyezkednek.” Mi több: Oroszország „a románokat Erdélybe, tehát Magyarországra való betörésre ingerelteti”, ezért külön is fontosnak tartja leszögezni: „a nemzetiségi kérdés megoldásához óvatos kézzel nyúljunk, nehogy egy téves fogás által ama tervezetében a magyar nemzet maga segítse Oroszországot; azt pedig, hogy a magyar nemzet állami létének öngyilkosa legyen, nincs Európa érdekében, s a nemzetiségek józan része sem kívánhatja, mert a magyar nemzet által ápolt szabadságot könnyen örökös szolgáltság válthatja fel.”

Más véleményben keveredett a magyar képviselőházat jellemző aggodalom egy másféle orosz ellenességgel: „mi, oláhok, ha ég, föld leroskadna, mégsem tudnánk megnyugodni, hogy reánk orosz nyelv erőszakoltassék megyei ügykezelési nyelvül,

készebbek lennének inkább Bukarestig meg sem állapodni". E képviselő elhatárolja a hazai románokat az oroszokkal egyezkedő bukaresti (és általában a pánszláv összefogás gondolatát elfogadó) politikától: „érdekében kell állnia főleg a, már szerencsésen megkoronázott királyunknak, hogy ő ne mint egy-egy darab Szláviát, mely éjszagnak kacsingasson, amott egy-egy Romániát, mely keletnek mosolyogjon és bizonyos Tisza-vonali határokkal ábrándozzék, hanem egy kompakt, egy hatalmas magyar birodalmon uralkodjék, mely képes legyen ellensúlyozni nemcsak az éjszakai kolosznak folytonos terjeszkedési vágyait, hanem bármi tolakodó ellennek sikerrel ellenszegülni...”

A megfogalmazásokban tehát helyet kaphattak az árnyalatok is, így például kiemelkedik Babes Vince felszólalása. „A múlt kor... nem is tekintett arra, hogy micsoda nyelven beszél a nép; az megelégedett azzal, hogy a nép szolgáljon neki. De egészen más a mostani korszak szellem. Ma már nem lehet tagadni, hogy léteznek államok és kormányok, melyek a nép nemzetiségének eltörlésére működnek. Íme, ott van az önök által annyiszor felidézett Oroszország. A múlt korban, ha amalgamizálások történtek, természet szerint történtek, tudniillik amalgamizálta az erősebb nép a gyöngébbet; de mesterséges nemzetietlenítésekről nem volt szó a múlt korban; holott most épp ez a politikai mesterség. Én ezzel nem azt akarom mondani, hogy tán a magyar törvényhozás vagy a magyar kormány is ezen mesterséget akarná űzni, hanem azért hozom ezt föl, hogy értse meg a Tisztelt Ház, hogy bizony lehet helye a gyanúnak; hogy pedig a gyanú ártalmas, azt nem kell mondanom.” Ez a fajta szellemiség megfelelt a Deák és Eötvös fémjelezte szintnek, s azt bizonyítja, hogy ideológia, nyelvi-nemzeti különbözőség ellenére a törvény létrejöttével elmaradt megnyugtató nemzetiségi ki egyezésnek elméletileg lett volna esélye. Ezt támasztja alá, hogy Babes következő mondatait is elmondhatták volna mások: „A fő cél, uraim, az állam népeinek művelődése, boldogítása és megnyugtatósa; és ha valaki ezen fő célt szem elől téveszti, az nem éri el azon célt sem, amelyet önök fő célnak, én pedig eszköznek tartok, tudniillik az ország integritását. Legjobban fogjuk elérni, higgyük el, az ország integritásának és egységének biztosítását éppen az egyenjogúság által.” Mondtak és gondoltak is hasonlókat – csak éppen más eszközöket láttak alkalmasnak a kívánt cél eléréséhez.

Összegzésül végül nem tehetünk mást, mint ismét leszögez-
zük: olyan törvényt, amely megoldotta volna a megoldhatatlan
kérdést, nem hozhattak. Innen pedig egyenes volt az út a Monar-
chia s azon belül a történelmi Magyarország likvidálása felé. Ami
nem a pusztító nacionalizmusok létalapjának megszűntét, ha-
nem diadalukat jelentette. De, ahogyan a légerek világa átértékel-
tetett mindent, ami korábban az európai zsidósággal történt, úgy
Trianon is felülírt minden teóriát a nemzetiségekről, asszimiláció-
ról. Ezért oly különös, néha dermesztő, de egészében a múltunkat
és a múltra vonatkozó tudásunkat újragondolni készítő olvas-
mány a nemzetiségi törvény vitája.

(A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája –1868. Szerkesz-
tette és az előszót írta: Schlett István. Bp., 2002, Természet és Társada-
lombarád Fejlődésért Közalapítvány – Kortárs)

K: GRÓH GÁSPÁR

alm

„A HORTHYZMUS SCYLLÁJA
ÉS A BOLSEVIZMUS CHARIBDISE KÖZÖTT”

X 809

K: Pelle Fehős

my: Litván György életrajza Jászi Oszkáról

Jászi Oszkár, a századelő nagy hatású publicistája és szerkesztője,
a magyar szociológia előfutára határozta meg így saját maga és
életműve helyét amerikai emigrációja első évében, 1925-ben. Isme-
retes, hogy ezt az értékelést nem fogadták el a kortársak, és az utó-
kor történészei is vitatták. Saját értelmiségi nemzedékének Ma-
gyarországon maradt tagjai közül sokan (abból kiindulva, hogy
Jászi államminiszter volt az őszirózsás forradalommal hatalomra
került gyenge kezű, koncepciótlan és rövid életű kormányban,
mely azután a Kun Béla gárdájának adta át a hatalmat), Károlyi Mi-
hályal együtt a kommunizmus „szálláscsinálóját” látták benne.
Rövid ideig, alig két és fél hónapig tartó politikusi szerepvállalása
csak arra volt jó, hogy a „keresztény-nemzeti középosztály” ké-
sőbb bűnbakot lásson benne, akit felelősség terhel a Magyaror-
szágra kényszerített, példátlanul súlyos trianoni békeszerződés-
ért. Pedig Jászi rövid politikai tevékenysége valójában szinte
semmi nyomot nem hagyott a magyar történelemben. „Nemzeti-

ségi ügyi” miniszterként folytatott tárgyalásai kudarcba fulladtak, hiába próbálta feltartóztatni az Osztrák–Magyar Monarchia részét alkotó történelmi Magyarország felbomlását.

Ő maga már 1919. május elsején Bécsbe távozott a proletárdiktatúra elől, ahol az emigráns kommunisták, mivel több kérdésben szembehelyezkedett velük, nem kívánatos burzsoá ideológust láttak benne. Így ha Lenin csapatai 1920. augusztus végén elérik Magyarországot, s magyar híveik irreális elképzelései szerint, Károlyit cégérként felhasználva kikiáltják a „második Tanácsköztársaságot”, neki nem jutott volna benne hely. Jászi természetesen nemkívánatos személy volt a Horthy-rendszerben, de nem kellett a szovjet hadseregre támaszkodó Rákosi Mátyásnak sem. Így élete nagyobbik részét emigrációban kellett töltenie.

„A jelen munka arra törekszik, hogy mindezt – vagyis az életét – a maga történeti folyamatában és összefüggéseiben mutassa be, de nem vállalkozik Jászi életművének értékelésére vagy politikai szerepének történelmi elhelyezésére. Erre már történt néhány kísérlet, s nyilván a jövőben is lesz rá vállalkozó”, írja könyve előszavában, Litván György előre kijelölve saját kompetenciáját, illetve munkája korlátait. Ezt a kulcsmondatot érdemes közelebbről szemügyre venni. Kiviláglik belőle, hogy már a Jászi-életrajz kiinduló tétele vitatható. Ha valaki bemutat egy közel fél évszázada meghalt, nagy hatású, s széles körben vitatott történelmi személyiséget „a maga történeti folyamatában és összefüggéseiben”, egyszerűen nem tekinthet el az értékeléstől. Törekedhet pártatlanságra, idézheti róla a kortársak és utókor ellentmondásos véleményét, de nem tehet úgy, mintha az illető kizárólag a privát ügyeivel törődő magánember lett volna, akinek eseményekben nem túlságosan gazdag életét megörökíti az utókor számára.

Litván messzenemően elfogult Jászi iránt. Ennek életrajza megírása közben is számtalan jelét adja. Sérelmezi, hogy nincs szobra Budapesten, és utca sem viseli a nevét (holott a Károlyi-kormány másik, politikai érdemekben hozzá hasonlóan szegény, és ma már végképp olvashatatlan műveket publikáló minisztere, Szende Pál ma is részesül ebben a megtiszteltetésben). Litván György nemcsak e régen várt kötetben, de hírlapi megnyilvánulásaiban is a mindenkori magyar progresszió kultikus alakjának tekinti hőségét. Így, Jászi bírálata a legmagasabb rendű eszmények beszennyezésének és saját becsülete elleni támadásnak tekinti. Csak éppen an-

nak a pontos meghatározásával marad adós, milyen kritériumok alapján lehet definiálni az „örök progressziót”, melynek elkötelezett híve, és hogy Jászinak mennyire volt reális képe a huszadik századi társadalomról, és valójában hogyan is képzelte el az „új dunai szintézist”.

Jászi életművének, az emigrációval kettétört pályájának realitásai tehát ködbe vesznek, illetve csak a morális pátosz maradt meg belőle. Ez valóban maradandó öröksége a „középkori magyar pokolsziget” ellen vívott harcának. A „jásziság” úgy él tovább a mai liberális értelmiség egy részében, hogy egyetlen szót sem olvastak tőle, ami mindenképpen figyelemre méltó paradoxon. Tudjuk, hogy Jászi meggyőződését, a „magyar Ugarral” szembeszegülő, dacos elszántságot Ady Endre zseniális költészeté ma is érvényes művészetté érlelte. De elfogadhatja-e egy mai történész Ady ítéletét a „vad geszti bolondról”, Tisza Istvánról? Nyilvánvalóan nem. Ahogy nem oszthatja a nagy költő rajongását sem, aki egy 1912-es cikkében egyenesen azt írta, hogy benne és munkájában is csak az a maradandó, „ahol s miben Jászi-utakkal találkozhatott”.

Litván György életrajzot írt egy olyan, nagy hatású személyiségről, akinek a szó hagyományos értelmében nem volt magánélete, illetve ha volt, az a legteljesebb mértékben „feloldódott” az életművében. Könyvei azonban – Amerikában írt monográfiája, *A Habsburg monarchia felbomlása* kivételével – nem állták ki az idő próbáját. Hogyan tartsa hát számon Jászit az utókor? Szociológusként? Politikusként? Ideológusként? Vagy csak kudarcot vallott prófétaként? Az előszóban Litván, jobb híján Szegedy-Maszák Aladár volt washingtoni magyar követet idézi, aki így emlékezett Jászira: „A nagy magyar doktrinerek közé tartozik, akik meggyőződésük szerint nélkülözhetetlen elemei voltak az egészséges és színvonalas politikai gondolkodásnak, amelyben a pragmatikus vagy néha csak opportunista szemléleti mód kényszerűen jelentős szerepet játszott.” Joggal fel lehet tenni a kérdést: kit sorolhattott Szegedy-Maszák Jászi mellé? Egy hozzá hasonlóan doktriner, mindenkori teóriáit a valósággal szembehelyező, jelentős személyiségre biztosan célzott, akit Jászi jól ismert, de ki nem állhatott: Lukács Györgyre. Mármost képzeljünk csak el egy olyan biográfiát Lukácsról, mely nem értékeli sem politikai tevékenységét, sem pedig elméleti életművét...

Jászi pályafutása 1900 januárjától 1919 áprilisáig elválaszthatatlan a *Huszedik Század* című folyóirattól, melynek szerkesztője volt. A lap hasábjain a tömérdek izgalmas, a korszak túlfűtött szellemi forrongását tükröző anyag mellett számos problematikus, ideológiailag elfogult írás jelent meg. Volt köztük jó néhány, melyre nem sokkal később már rasszisták hivatkoztak, például az eugenikát, az emberi fajnemesítés tudományát ismertető és dicsőítő írások. Szerzőjük Madzsar József, Jászi sógora volt, aki később kommunistaként tűnt el a szovjet gulágok bugyraiban. És a folyóirat szerzői sem voltak egyformán kiemelkedőek: Jászi a lapjain felkarolta a dilettáns filozófust, Méray-Horváth Károlyt is. Jászi őt még az emigrációban is „reneszánsz alaknak” tartotta, s úgy vélte, ha angolnak születik, a kor egyik vezető szelleme lett volna.

Sajnos Litván meglehetősen röviden szól a *Huszedik Századról*, illetve a Társadalomtudományi Társaságról, melynek orgánuma volt. De annyi mégiscsak kitűnik a könyvből, hogy e két nagyszabású vállalkozás indulásához a kormányzat messzemenő politikai és anyagi támogatást nyújtott. Jászi befolyásos rokonai révén helyezkedett el a minisztérium közgazdasági osztályán, és ott ritka lehetőséghez jutott. Jól fizetett és számos kedvezményben részesülő munkatársaként vethette bele magát „az eszmék harcába”. Már elkötelezett radikálisként, a rendszer éles bírálójaként 1905-ig kapott fizetést, illetve hosszabb külföldi ösztöndíjat, mely lehetővé tette, hogy beutazza Nyugat-Európát, s a korabeli human értelmiségiek túlnyomó többségénél jobban, gondtalanul éljen.

Litván György terjedelmes könyvében egyszer utal csak arra a tényre, hogy a Társadalomtudományi Társaság 1907-ben alapított „diákszekciójában”, a Galilei-körben nőtt fel az 1919-es Tanácsköztársaság vezetőinek jelentős része, maga Rákosi Mátyás is.

Az emigráns Jászit idézi, aki egy romániai lapnak interjújában futólag említette meg, hogy „a radikális fiatalok egy része a kommunizmus kitörésekor a politikai felelősségben való részvételt is vállalta”. Tény, hogy Jászi a polgári radikalizmust propagálta, hiszen a magántulajdon korlátozását elfogadta, de az eltörlését nem. Az is igaz, hogy 1918 decemberében, *Szabadgondolat* című folyóiratban közölt cikkében elutasította a proletárdiktatúrát, s leszögezte: „Elvi szempontból ellensége vagyok minden diktatúrának, mert minden diktatúra úgy az erkölcsi autonómiának, mint

az igazi demokrácia szellemének megtagadását jelenti." Mégis, szinte ezzel egy időben, miért lett annyi tanítványa kommunista?

A magyarázathoz fontos adalékot szolgáltat a szociáldemokrata Garami Ernő, akit Jászi később élesen bírált kompromisszum-készsége, a Bethlen–Peyer paktum elfogadása miatt. „Jásziban két lélek lakott. Az egyik a polgári párt vezéréé volt, a másik a szívében, lelkében szocialistáé... akkoriban egy kicsit rabja volt ő is a forradalmi romantikának és a radikális gesztusok szépségének, és ő is hitt, Károlyihoz hasonlóan, a világforradalomban” idézi Litván. De kísérletet sem tesz arra, hogy feloldja a Jászi skizofréniára hajlamos személyiségében rejlő ellentmondást, mely oda vezetett, hogy bár ő maga emigrált Kun Béla rendszeréből, a Huszadik Század utolsó, 1919. áprilisi számában ezt az elképesztő üzenetet hagyta a híveinek: „a kommunista kísérlet egyszer meg kell valósítani. Enélkül az emberiség nyugvópontra eljutni nem fog. A kommunizmust ki kell próbálni. És meg kell tenni mindent, hogy a kísérlet tiszta, világos és döntő legyen, hogy mindenképp újat és jobbat hozzon a korhadt és korrupt kapitalista rend helyére!”

Ez a felfogás magyarázza, hogy Jászi, aki 1914 előtt annyit küzdött a teljes, általános és titkos választójogért, a Károlyi-kormány megalakulása után még elméleti síkon sem vetette fel a „forradalmi rendszerek” legitimitásának problémáját. Mintha „titkos jakobinusként” a lelke mélyén sejtette volna, hogy a nép boldogsága fontosabb ügy annál, hogy a politikusok kikérjék róla a tömegek véleményét... Litván sajátosan magyarázza Jászinak a demokráciáról vallott nézeteit: „Itt ismét kiütközik képtelensége bizonyos modern jelenségek megértésére, s annak tudomásulvételére, hogy Hitler és Horthy rendszerét ez időben – már és még – nem pusztán az erőszak vagy a jogok hiánya tartja fenn: a társadalom zöme – őszinte rokonszenvből vagy alkalmazkodásból – elfogadta őket, még az általános választójogot is megkockáztatnák. [sic] Valóban, a háború előtti utolsó, 1939-es választáson, amelyet immár kiszélesített választójog alapján tartottak, a kormányt és a kormánypártot már csak a megerősödött nyilaskeresztesek és hungaristák oldaláról fenyegette veszély.”

Litván kötetének második részéből megtudjuk, hogy Jászi, aki az Egyesült Államokban a szovjet típusú kommunizmus ellenfeleivé vált, s 1938-ban részt vett a moszkvai koncepciók pereket le-

leplező trockista Dewey-bizottság munkájában, tehát jól ismerte a sztálini rémuralom természetét. Mégis, a kommunizmussal kapcsolatban 1945 végén is visszatért 1919-ben alkalmazott „laboratóriumi” hasonlatához, igaz, ezúttal megváltozott formában. Az „inkubátorforradalom” kifejezést használta a kommunisták kelet-európai mesterkedéseire. Érthetetlen módon abban bízott, hogy „ezek a forradalmak az orosz költőgép jól kontrollált atmoszférájában növekednek”, azaz nem vezetnek az 1919-eshez hasonló proletárdiktatúrához.

Litván György még csak fontolóra sem veszi, hogy a kálvinistának keresztelt, de vallását soha nem gyakorló Jászi doktriner eszméi bármiféle összefüggésbe hozhatóak zsidó származásával. Pedig ezt az összefüggést először nem e sorok szerzője, hanem az általa is nagyra tartott Hanák Péter vetette fel. „A szellemi poggyász mélyén, a korrupciógyilkos ellenzékiesség alatt azonban két alig látható árnyalat húzódott, melyek már ekkor színezték, később átszínezték Jászi ellenzékiességét. Az egyik a zsidósághoz – és sokáig a zsidókérdéshez – való viszonyának tisztázatlansága volt. A gyermekkori ösztönös idegenkedés az ortodox zsidóktól utóbb tudatossá vált benne, kiterjedt az arisztokráciához és a dzsentrihez dörgölőző gazdag zsidókra, az úrhatnám polgárokra, a tőzsdei és politikai fezőőkre, de a kíméletlenül feltörő vidéki kistőkésekre, a harsány zsidó skriblerekre is, vagyis megtévesztésig hasonlított egyfajta antiszemizmushoz”, írja Hanák a *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa* című, kiváló kötetében. Litván erről a Jászi írásában hangsúlyos motívumként visszatérő körülményről diszkréten hallgat, mint ahogy arról, is, hogy az elsővel szembeállított, utópisztikus „második Magyarország” eszményi polgárosodásában Jászi elképzelése szerint semmiféle szerep nem jutott volna a dualizmuskorában a hazai gazdaság és a kultúra fejlesztése terén annyi érdemet szerzett, magyarrá vált zsidóságnak.

Maga Jászi saját ősei hitét nemcsak „jelentéktelen mellékkörülménynek” tartotta, de kifejezetten lenézte, illetve (Marxot követve) az „uzsorakapitalizmussal” azonosította a judaizmust, és még csak kísérletet sem tett a megismerésére. Úgy tűnik, egykori munkahegyén, a századforduló Földművelési Minisztériumában szárnyait bontogató „szociális antiszemizmus” nem volt idegen tőle. Egyértelműen erre utal, hogy a Huszadik Század nevezetes, 1917-es kör-

kérdésére adott válaszában, más megkérdezettekhez hasonlóan ő sem zárta ki, hogy a háború után egyfajta „*numerus clausus*” kell bevezetni az egyetemeken, és a zsidó hallgatók kárára kell kompenzálni a háborúban sokat szenvedett magyar ifjúságot. Ez a szemlélet ütközött ki későbbi műveiben is, különösen azokban, melyeket bécsi emigráns korszakában, 1919 őszétől kezdve írt. Ezekben a Tanácsköztársaságot és a Horthy-rendszert egyaránt élesen ostromozó írásokban Jászi egyenesen odáig ment, hogy a kommunista kísérlet bukásáért, a „forradalmi túllicítálásért” a zsidókat tette felelőssé, és Lenint dicsőítette a „főbócher” Marxszal szemben, ugyanakkor észre sem vette, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete tömegmozgalommá tette az antiszemitizmust, melyet 1922-től Bethlen István csak ügyvel-bajjal tudott visszaszorítani.

De még ilyen előzmények után is meglepő, hogy amerikai emigrációjában Jászi milyen érzéketlen volt az európai, különösképp a magyar zsidóság sorsa iránt 1938 és 1945 között. Levelezéséből kitűnik, hogy megértést mutatott az első zsidótörvény iránt, egyes népi írókhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a földreform és az általános választójog megér ennyi „áldozatot”. Igaz, 1939-es naplójában már elszörnyed „a németek és oroszok által megszállt Lengyelországból érkező hírektől, mert megérti, hogy ott a zsidóság teljes kiirtásáról van szó.” De a továbbiakban nem foglalkoztatja a téma, s a Szovjetunió megtámadását a következőképpen kommentálja: „Hitler kétségbeesetten cselekedett, s noha Oroszországban győzni fog, végül ő lesz a vesztes.”

Az emigráció politikai belharcaiba bonyolódott Jászi a második világháború befejeződése után sem tudta felfogni, hogy a maga idejében is naiv, „októbrista” politikai programját mennyire meghaladta az idő. *Magyarország újjáépítése* című, 1945 szeptemberében megjelent cikkében arról írt, hogy „orosz támogatás nélkül mindezek az államok képtelenek lennének összetörni belső ellenségeiket: a dinasztíák, a szoldateszka, a feudalizmus és az uzorakapitalizmus egységfrontját”. (Ez utóbbi természetesen még mindig a zsidóságot jelenti.) Megdöbbenő, hogy a saját sérelmeiben elmerült Jászi mennyire nem vett tudomást a holokausztról, arról, hogy a hatmillió kelet-európai zsidó elpusztítása milyen következményekkel jár a térség társadalmi és politikai fejlődésére.

Jászi 1947. október végén Magyarországra látogatott, elbúcsúzni. Háromhetes tartózkodására az „utolsó pillanatban” került sor,

amikor a szovjet hatóságok már letartóztatták és elhurcolták Kovács Bélát, és száműzetésbe kényszerítették Nagy Ferenc miniszterelnököt. Az ország túl volt a „kékcédulás” választásokon. Háromhetes látogatása alatt Budapesten találkozott a politikai és szellemi élet jelentősebb személyiségeivel, beleértve Rákosi Mátyást is, de nem értette meg, hogy az ország újra tragikus kényszerpályára került. Nem fogta fel, hogy a szovjet érdekszférába került Közép-Európában alapvetően megváltoztak, tragikusan eltorzultak a polgári fejlődés, a „dunai szintézis” feltételei. Akik a népiértés következményeire hívták fel a figyelmet, azokat Jászi a naplójában egyszerűen „zsidó nacionalistának” nevezte. Ezzel bélyegezte meg a pozsonyi Sas Andort, egykori munkatársát, vagy a „fanatikus zsidónak” titulált Zsolt Bélát is.

Litván György panasszal fejezi be régen várt, de az olvasók véleményeit megcáfoló monográfiáját: „Jászi 1991-es budapesti újratemetése óta kevés jele van annak, hogy a nemzet vagy akár az ifjúság meríteni akarna tanításaiból vagy életéből”. Monográfiájából úgy tűnik, hőse és ideálja életét többre tartja, mint a műveit.

(Litván György: *Jászi Oszkár. Bp., 2003, Osiris*)

K: PELLE JÁNOS

X fog

alun

POLITIKA – ETIKAI ALAPON

A mai magyar közgondolkodásban alig-alig van jelen, sőt a társadalom egészét nézve teljesen hiányzik a keresztényszociális és kereszténydemokrata felfogás ismerete. Holott mindaz, aminek orvoslására a keresztényszocializmus gyakorlati megoldást keres, élő, létező gondja a világnak, s benne hazánknak is. Az emberiség fájó sebei: a szegénység, a társadalmi szolidaritás hiánya, a demokrácia torzulásai, a hol itt, hol ott fellángoló pusztító háborúk, az egyes országokon belüli érdekcsoportok meg nem szűnő ellenségeskedései gyógyírt várnak. A jelen politikai, társadalmi gyakorlat azt mutatja, hogy a különféle politikai rendszerek tehetetlenek ezekkel szemben. A keresztényszocializmus és a belőle kinövő kereszténydemokrácia felfogása e bajok kezelésére vagy legalábbis enyhítésére önálló elképzeléseket fogalmaz meg.

Ezt az elképzelést van hivatva megismertetni Szolnok Erzsébet *Szociális igazságosság és keresztény szeretet* című műve. Mindezt az elmúlt század elejének győri prelátusa, országgyűlési képviselője, a magyar keresztényszocializmus meghatározó alakja, Giesswein Sándor élete és művei elemzésén keresztül teszi. Ezt mutatja a mű alcíme is: *Giesswein Sándor, a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója.*

A mű végigvezet bennünket Giesswein Sándor életén, akinek működését, politikai, társadalmi szerepét csak szűk szakmai kör ismeri; művei bemutatásával, bőséges idézetekkel, ezek elemzésével pedig a magyar keresztényszociális gondolkodás, a kereszténydemokrácia szellemiségével ismertet meg úgy, hogy a forrást, a kiindulópontot tárja fel. Az Előszó (Kovács K. Zoltán és Mészáros József tollából) a későbbi kereszténydemokrata politikus, Barankovics István méltatását idézi elődjéről: „... a századforduló idején egy nagyszerű pap, az evangéliumi szocializmus első magyar gyakorlati apostola, a modern kereszténydemokráciának közép-európai előhírnöke, a béke-eszme világhírű magyar szószólója, az első keresztény munkásegyesület megalakítója, a szociális és demokratikus keresztény politikának tragikus hőse, nagy előfutárunk: Giesswein Sándor.”

Giesswein Sándor foglalkozik teológiával, nyelvészettel, biblia- és kultúrtörténettel, történelembölcselettel, szociológiával. Remek memóriája és nyelvérzéke (négy nyelven publikált), nagy munkabírása. nagyívű tudományos pályát ígér. 1915-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják. A tudós szellemhez erős szociális érzékenység társul. Tudományos munkásságával párhuzamosan egyre intenzívebben foglalkoztatják a társadalom bajai, elsősorban a szegénység, amely a modern világban oly szembeötlő igazságtalansággal van jelen. A társadalmi igazságtalanság – ez Giesswein Sándor szerint minden baj forrása – felismerése és az ellene vállalt küzdelem egyre inkább a politikusi pálya felé irányítják.

A 19. század második felétől az egyház újrafogalmazza társadalmi szerepét. „XIII. Leó politikájában új vonás, hogy az egyháznak alkalmazkodni kell a megváltozott viszonyokhoz. Az egyház feladata a tanítás, az iránymutatás. Az iránymutatás alapját a Biblia, a szenthagyomány és a természetjog adja. A teremtett világban megismerhető Isten akarata, az egyház feladata az isteni akarat ma-

gyarázása. A társadalom nem nélkülözheti az egyház útmutatásait és a kereszténység erőfeszítéseit” – írja Szolnoky.

Ebből következik, hogy a keresztény ember nem vonhatja ki magát a társadalmi feladatok vállalása alól. Ezzel a háttérrel megerősítve indul el Giesswein Sándor 1895-ben a politikusi pályán. Ekkor választják meg a Katolikus Néppárt győri csoportjának alelnökévé. 1905-től országgyűlési képviselő. Mandátumát haláláig megőrzi. Ha elgondolkodunk az 1905 és 1923 közötti világ és Magyarország történéseiről, ez bizony nem csekélység. Megnyerő egyéniség, meggyőző erő, igazságszeretet és feltétlen erkölcsi tisztaság jellemezték. Választóinak rendületlen bizalmát ezek biztosították. 1910-ben írja pártja elnökségének: „Programom megválasztásában következetes voltam eddigi működésemben, mert társadalmi téren kifejtett tevékenységemben és nyilvánosan mindig azokat a szociálpolitikai elveket vallottam, melyek a szociális kérdéseknek ethikai alapon való megoldására vezetnek.”

Sokszínű és szerteágazó elméleti munkáinak alapelvei a mai Magyarországon is aktuálisak. Egy 1922-es parlamenti beszédében ezt mondta: „én, mint éppen egy keresztény felekezet papja tiltakozom az ellen, hogy a kereszténységet leplezésére használják olyan dolgoknak, amelyek éppenséggel nem felelnek meg a keresztény gondolatnak, midőn a faji gyűlöletet keverik össze a kereszténységgel, ami kezdetől fogva ellentétben van a kereszténységgel, mert a kereszténység egy, a fajok felett és a nemzetek felett álló dolog, és éppen a keresztény gondolat az, amely megteremti ebben a zűrzavaros világban a társadalmi békét, a nemzetek békéjét.”

Politikai munkássága egyetlen alapeszmére épül: az Evangéliumon alapuló keresztény erkölcsiségből kiindulva lehet csak az emberiség nagy gondjaira megoldást találni. A szegénységet enyhíteni „isteni parancs és társadalmi kötelesség”; a békét megteremteni csak egy módon lehet: „A Krisztus szeretete nélkül nem alkotjátok meg a nemzetek szövetségét...”

A keresztényszocializmus definícióját így fogalmazza meg: „A keresztényszocializmus szó elnevezése ama társadalompolitikai iránynak, mely a keresztény etika alapján akarja útját állni a hatalmaskodó individualizmus által előidézett társadalmi igazságtalanságoknak, s az egészséges társadalmi fejlődést ily természetű társadalmi reformok életbe léptetésével óhajtja biztosítani.

A keresztényszocializmust tehát abban az értelemben kell vennünk, hogy az egy keresztény szociális reformnak összefoglalója, rendszere, mintegy a keresztény igazságoknak a társadalmi és gazdasági életben való gyakorlati alkalmazása.”

A család helyzetéről, a nő szerepéről, a nevelésről is abból az egységes világbép aspektusából beszél, amelynek alapja a keresztény hit és teológia.

Giesswein Sándor méltatásában egy-egy kritikai megjegyzés is helyet kap: „A pártküzdelmek nem az ő doktriner alkatának válog, nem látta a hátsó mozgatórugókat, csoportokat, frakciókat. Felrótták, hogy gondolatait nem mindig a megfelelő fórumokon adta elő.”

Témáját tekintve komoly érdeklődésre tarthat számot, e könyvtörténeti munkaként azonban valószínűleg csak szűk szakmai kör veszi kézbe. Pedig fontos volna, hogy ezek a gondolatok és ismeretek a társadalom működésének egészére hassanak.

ny. (Szolnoky Erzsébet: Szociális igazságosság és keresztény szeretet. Bp., 2003, Éghajlat Könyvkiadó)

K: GÖRGÉNYI ZSUZSA

ak.

MAGÁNYOS LOVAS*

X809

X732

Jánosy Ferenc életútja nemzedékének jellegzetes példája. Tizenhat évesen a nagybányai művésztelepen ösztöndíjas, és együtt állíthat ki az ottaniakkal, akárcsak főiskolás korában, 46–48-ban, az Európai Iskola tagjaival. Nagy reménység volt tanárai (Szőnyi, Kmetty, Barcsay, Fónyi) számára is.

Az Európai Iskolától érik az első, jelentős kortárs művészeti impulzusok, amelynek hatására 46–48-ban szurrealista nonfiguratív festményei, alumíniumkarc sorozata és vegyes technikájú fejsorozata, majd 1950-ig szimbolista olajképei születnek. A szocreál uralma idején évfolyamtársaival rendez közös kiállításokat, amelyek nem követik a hivatalos művészet kánonjait, hanem merész-

K: * Szeifert Judit Magányos lovas című tanulmányából közlünk részleteket. A Jánosy Ferencről szóló könyv ez év júniusában jelenik meg.

ny.

nek számító posztimpresszionista képeket vonultatnak fel. Megnyitóiik vonzó események voltak, zenészek és irodalmárok (Új Hold köre) részvételével.

1956-ban a forradalom alatti szereplése miatt – forradalmi bizottság alakítása, új alapokmány készítése – és a szellemi és művészeti béklyóktól való szabadulás reményében elhagyja az országot. Fél év genovai menekülttábor után Svájc, Bazel lesz befogadója. Svájci környezete fokozatosan elismeri, kiállításokon vesz részt, és sikeres önálló tárlatot is rendez, kritikák jelennek meg róla. Baráti kezek irányítják sorsát, de az 57-től 63-ig tartó hét év mégis igen nehéz próbatétel számára.

1963-ban hazatér, 1983-ban bekövetkezett haláláig Balassagyarmaton él.

A hatvanas-hetvenes években öntörvényű, szabad szelleme, robusztus humora, műveltsége a fiatal avantgárd generáció számos tagját vonzotta köréje – ennek nyomán filmjeikben (*Bódy, Tarr Béla*) jelenik meg alakja, Császár István író pedig novelláinak központi hőségé teszi.

A balassagyarmati képtárban állandó kiállítás van képeiből, ezen kívül szerepelnek művei a Nemzeti Galériában, a bázeli Kunstmuseumban, a miskolci Herman Ottó Múzeumban, a Nőgrádi Történeti Múzeumban, illetve számos magángyűjteményben Magyarországon és Svájcban.

Jánossy életmű-kiállítása megtekinthető 2004. október 31-ig a balassagyarmati Palóc Múzeumban.

Hideg vészjelek

1946-ban és 1947-ben készült festménysorozatain maszkyszerűen absztrahált fejek és figurák jelennek meg. A maszk, Jánossy Ferenc művészetének egyik alapvető szimbóluma, már ezekben a legkorábbi munkáiban jelen van. Itt a maszk használata még elsősorban az absztrakcióval kapcsolódik össze, hiszen az absztrakció, a stilizálás a maszkok lényegi sajátja; a részek kiemelésének, a lényeges elemek hangsúlyozásának, illetve a lényegtelenek el-tompításának eszköze. A maszk, amely egyszerre elrejt és jellemez, individuális és ugyanakkor általános vonások hordozója, Jánossy későbbi művészetében egyre konkrétan a rituális rej-

tőzködés, és a vallomásszerű megmutatkozás eszközévé válik. (Erről a későbbiekben még bővebben lesz szó.)

1946-ban készült sorozatában (*Cím nélkül*) a hideg kék színek dominálnak. Csaknem valamennyi darabon megjelenik egy torzított, mértani formákra bontott, maszkosított arc, amelyet lendületes ecsetvonások és pasztózus pasztell-faktúrák lágyítanak. Mégis a hideg kékek, a felvillanó fehérek és a szögletessé sarkított antropomorf formák nyomasztóan hatnak és riadt arckifejezést eredményeznek. A háború utáni zűrzavart szimbolizálja a zilált, széteső kompozíció is. Az egyes részelemeket nem fogja össze konstruktív váz, világos szerkezet.

Ezzel szemben az ugyancsak ezekben az években (1946–48 körül) festett akvarell- és tusképein a lazúros, színes foltokból képzett kompozíciót lendületes fekete vonalak rendszere fogja össze (*Szürreális táj I-II.*). Ezek a festmények az Európai Iskola tagjai közé ugyan nem tartozó, de vele szellemi rokonságot mutató Bene Géza (1900–1960) negyvenes évek közepétől készített bravúros, szintén tus-akvarell technikájú képeinek társai. Ugyancsak Bene „egyvonalas” tusfestményeivel rokoníthatók a szintén 1947 körül tussal készített, ecset- és tollrajzai (*Női fej I-II.* 1947), amelyeken mint a folyóírás egybekapcsolt betűlángolata, egyetlen lendületes, ecsettel „írt” vonal határozza meg a kompozíció szerkezetét. Ezek a dinamikus tusrajzok egész pályája során végigkísérték Jánossyt. Kedvelte ezt az improvizatív megjelenítésmódot, hiszen később is nagy számban készítette az „egyvonalas” tusképeket (*Bolond figura* 1960-as évek; *Macskás férfi* 1960-as évek; *Női fej* 1970-es évek; *Zuhanás* 1981; *Oktáv* 1981).

Összefüggő együtttest képez az 1948-as kiállításon bemutatott alumíniumkarc sorozata. E finom vonalakkal komponált, szürreális szimbólumok érzékeny rajzolatai (*Falu este* 1948) Paul Klee 1910–20-as években készült metszetszerű vonalakkal rajzolt, tus- és akvarellképeinek (*Léda és a hattyú* 1913, vagy *Odüsszeusz* 1924) megjelenítésmódjával és vonaljátékával rokoníthatók. Kompozícióinak bizonyos elemei Picasso Guernicáját (*Bálvány I.* 1948), vagy Joan Miró formavilágát is megidézik (*Forma* 1948). Mégsem tekinthetők ezek a lapok stiláris vagy tartalmi idézeteknek, sokkal inkább az absztrakciós gondolkodás, a lebegő, szürreális látomások megjelenítésének hasonlósága eredményezi a rokonságot. Az 1948-ban készült hidegtű lapok egy része egészen köz-

vetlenül kapcsolódik az Európai Iskola művészeinek tematikai „programjához” is, hiszen a háború borzalmaait (*Háború I-II., Szörny II.*), a felbolydult világ rémeit (*Világ I., Ingatag formák*) jeleníti meg ezeken a kompozíciókon. Néhány festményen is megjelenik ugyanennek a témának a feldolgozása. Például azonos címet visel és hasonló kompozíciót dolgoz fel egy hidegtű lapja és egy vegyes technikával készült festménye. Ezen a *Hideg vészjel* (1948) című karcon sokkal erőteljesebb, vastagabb vonalakkal és keményebb kontrasztokkal fogalmaz, mint az előbb említett grafikákon. Szinte az egész képfelületet egy barnás tónusú rém-maszk tölti ki. A torz, ijesztő szörnyalak már nem az a meseszerű, szinte barátságos figura, ami a *Háború* című alumíniumkarcon megjelent. A hatalmas szellemarc baljóslatú vízióként uralja a képet, alatta a hegyvonulatok is csak apró kupacokká törpülnek. A papírra festett, szintén a *Hideg vészjel* címet viselő festményen palackból kiszabadult szellemként jelenik meg az egyszemű maszkalak. A háttér okkeresen aranyló melegsége fokozza a központi szörnyfigura hideg szürkéinek, kékes színeinek ridegségét, amely nyomasztó látomásként nehezedik a tájra. Valószínűleg még mindig a háború réme kísért, de a kor eseményeinek és Jánossy Ferenc ösztönös lényeglátásának ismeretében elképzelhető, hogy az eljövendő kommunista (kultúr)politika réme lebeg már a hegyek fölött.

Színesedő paletta az emigrációban

Álarcok rejtekében (1957–60)

Jánossy Ferenc azt is fokozottabban megérezhette ekkor, hogy a szocreál évei törést jelentettek pályája szempontjából, így a forradalom leverése után reményvesztetten inkább az idegen, ismeretlen világot választotta, és külföldre menekült. 1956 decemberében feleségével együtt nyugatra szökött. Először egy Genova melletti menekülttáborba kerültek, végül Svájcban, Bázelen fogadták be őket. A nem túl hosszú ideig, 1957-től 1963-ig tartó emigrációs évek, a nehézségek (erős honvágya, az idegen világba való beilleszkedés akadályai) ellenére, művészete szempontjából új inspirációt jelentettek, alkotói kedve újra éledt. Ekkor festett első képeit a felszabadult színhasználat, a színek

tobzódása, a dekoratívan stilizált tarka formák jellemzik (*Matrózok* 1958 körül).

A bázeli Kunstgewerbe Schulében esti iskolásokkal tanulta a modern irányzatokat, hogy rajztanár lehessen. Ezek a tanulmányok (Matisse-től Mondrianig), valamint az itt töltött évek alatt tett utazásai (Velence, Róma, Milánó, Arezzo, Párizs) és a múzeumlátogatások gazdagították kompozíciós készségét, szín- és formavilágát. Számos stílusgyakorlatnak is tekinthető festményt készített (*Rimini tengerpart* 1960; *Kontrasztok* 1960; *Kert* 1960; *Házak* 1960 körül; *Biersfeldeni kertváros* 1960-as évek eleje; *Kakas* 1962 körül; *Bâle* 1962), amelyekben a legújabb irányzatok forma- és színkonstrukcióit analizálta. A modern művészet megismerése és elemzése azonban nem a teljes absztrakció irányába hatottak festészetére, sokkal inkább palettájának kiszínesedése, színeinek erőteljesebbé válása és felszabadultabb ecsetkezelése figyelhető meg emigrációban festett művein.

Bár Jánossy Ferenc autonóm, látomásos művészi gondolkodása nem helyspecifikus, de festészeti módszereit illetően bizonyos kötöttségektől mindenképpen megszabadult a nyugaton töltött évek alatt. Ekkor készült képein, többek között olasz témájú festményein, mint például a *Halárus*, *Velence* (1958 körül) illetve a *Genovai halárus* (1958 körül) visszatér a vastagon felvitt festék alkalmazásához, valamint áttér az erőteljesebb színek használatára. Friss akvarelleket is készített itt az ötvenes évek végén, amelyeken ismét rátalált a vízfesték improvizatív technikájára, merészen felhordott színekkel, és az összefolyásokból keletkező foltok segítségével felszabadult kompozíciók sorát alkotta meg (például *Halárus*, *Velencei gondola*, *Hazatérés a strandról*).

Az 1960-ban festett Csendéleten dúsán kavargó festékréteggel alakítja a képi faktúrát. A svájci festőművészről, Joseph Duvanelről és barátjáról készített kettős portréján (*Duvanel* 1961) a plasztikusan felvitt festékfoltok, a lendületes ecsetkezelés, a megvillanó égő vörösek (a nyakkendő, az inggallér) mind-mind a felszabadultabb festői előadásmódról tanúskodnak. Ekkor festett arcképeit és tájképeit általában, könnyedebb, inkább oldott, posztimpreszionisztikus festésmód jellemzi.

A bázeli karnevál forgatagából egyetlen társaságot ragad ki a *Bázeli kis karnevál* (1960). Itt újra megjelenik a maszk, a jelmez, amely festészetének egyik legfontosabb szimbolikus eleme. Ekkori képein

azonban a maszk már nem az absztrakció eszköze (mint 1946–48-as korszakában), talán nem is maszk, hanem sokkal inkább álarc. Ugyanis míg a maszk a vallomásszerű kitarulkozás eszköze, addig az álarc elsősorban az elfedéssel, az elrejtőzéssel kapcsolódik össze, többszörös szerepjátékra ad lehetőséget, amelynek adekvát színteréül választotta Jánossy a karneválok világát. Itt észrevétlenül lehet (egyszerre akár több) álarcban megjelenni, és vidámsággal palástolni a mélyben zajló drámákat. A bázeli karneválok valós modellként szolgáltattak alapot ezekhez a jelenetekhez, amelyeket a későbbiekben tovább fejlesztett, illetve azok álomszerűen tarka forgatagát más szürreális kompozícióihoz is felhasználta.

Ekkor készült olajképein kívül, mint az előbb említett Bázeli kis karnevál, valamint a *Karneváli felvonulás* (1960 körül) vagy a *Karneválozók* (1960 körül), érzékeny akvarellképeken is feldolgozta ezt a témát (*Karneválozók* 1960 körül; *Karnevál* 1960 körül).

Az őszinteség maszkjai (1960–63)

1960-tól több érzelmi megrázkódtatás is érte (elvált, újra nősült és fia született, de megélhetési gondokkal küzdött), és elhatalmasodott ideggyengesége, szorongása, melyet csak a mesterséges feldobottság, az alkohol mámora oldott. A súlyos válság következtében idegszanatóriumba került, de amikor túljutott ezen a nehéz időszakon, töretlen kedvvel alkotott tovább. Az átélt nehéz időszak nem múlt el nyomtalanul, szürreális képi világa egyre nyomasztóbbá vált. Képeinek szereplői között egyre gyakrabban bukkannak föl az elmeegyógyintézetre utaló motívumok, a védtelenség és az emberi esendőség jelképes alakjai. A szintén a bázeli években festett *Tasso a bolonádokházában* (1961) egyértelműen az idegszanatóriumi emlékekből táplálkozik. A földön fetregő férfi, illetve a magát felkínáló nőalak egyaránt az átélt szörnyűségek megtestesítői. Bár a szürreális társítás és a humorosnak is értelmezhető előadásmód enyhítik a kép tragikumát, de a fanyar színek és az esendő, torzított figurák egyértelműen a drámai értelmezést erősítik. Egy másik képen, (*Bolondok királya* 1963) a ruhátlan nőalak a kiszolgáltatottság szimbólumaként jelenik meg.

A *Kártyakirály* (1963) abszurditását a különböző dimenziók és szerepek keveredése adja. Ezen a képen a maszk és a jelmez im-

már a szerepjáték, illetve a kitárulkozás médiumaiként vannak jelen, amelyek segítségével a választott vagy éppen determinált arc mögé rejtőzve az alkotó képes átlényegülni, s a karakter által a rejtett, a tudat alatt létező énjét képes felszínre hozni. A maszkban egyesülhet az álom és az éber állapot, a túlvilági és az evilági. A maszk lehet a kint és a bent, a lent és a fent között húzóódó igen keskeny választóvonal. Jánossynál akár egy alkotáson belül valamennyit jelentheti, hiszen több maszkot illetve álarcot is magára öltve vállal azonosságot egyszerre több szereppel és karakterrel, egy-egy képen belül. Ennek egyik legszemléletesebb példája éppen a *Kártyakirály*. A kissé tébolyult, kusza, de mégis hús-vér emberekből álló társaság (amelynek tulajdonképpen minden tagja önportré, identitásvállalás) egy kártyalap (káró király) „udvartartásaként” jelenik meg. Az álomszerű jelenet helyszíne egy kopár fákkal és hegyekkel körülvett erdei tisztás. Borosüveggel a kezében szárnyas férfialak (szintén maga a festő) érkezik fölülről lebegve a kép közepére. A fák mögül, a kép jobb oldalán egy bohócszerű figura (megint csak ő maga) bukkan elő. A társaság tagjai között azonos súllyal szerepelnek állatok (kakas, keselyű, varjak, rák), szárnyas lények és hétköznapiak tűnő emberek. A kép groteszk víziója zenei képzzettel is társul, amelyet a középpontban megjelenő, vörös ruhás hegedűs (új szerepben ismét a festő bukkan fel) idéz fel.

Az 1963-ban, ugyancsak Bázelen festett *Magányos lovas* szintén arról a lelkiállapotról tanúskodik, amelyben képelete szülötteivel, elfojtott és újra meg újra felszínre törő démonaival viaskodott. A plasztikusan felhordott, vastag festékrétegek rusztikus faktúrája felerősíti a vízió zaklatottságát. A jelenetet a sodró dinamika és a méretarány-keveredések szürreális látomássá avatják. A címszereplő fehér lovon ülve, kivont karddal látható a kép közepén. A nézőknek háttal, arcát profilból mutatva jelenik meg, vörös inge izzó foltként irányítja rá a figyelmet. Nála sokkal nagyobb méretű alakok vesznek körül, például pengéje folytatásában egy hatalmas őzfej bontakozik ki a fatörzsszerű formából. A képet a lovas feje fölött átlósan zuhanó női akt szeli át, a háttérben a házak fölött konkrétan is megjelenik a festő szakállas alakja (hasonló a *Kártyakirály* borosüveggel érkező figurájához), mellette egy jóval nagyobb méretű, meggyötört, ráncokkal barázdált arcú maszk-fej, amelynek alakja az európai iskolás éveket, konkrétan

Ámos Imre formaképzését idézi fel. A lovas két oldalán egy-egy szörnyekkel tusázó, kalapos alak látható. A mozgalmas, többalakos jelenet mégis a magányról szól. Az idegenben még inkább magára maradt festő kétségbeesett küzdelméről vall ezen a kompozíción. Hiszen az országhatárok közé való korábbi bezártság, amely elől külföldre menekült, most más formában újra felszínre tört. Sajat belső világa egyre inkább burokként zárult rá, s Jánossy önmaga rabjává és börtönévé vált, amelyből nem tudott elszabadulni, illetve kitörni.

K:

SZEIFERT JUDIT

alm:

X 72 X 809

A VASBETON MESTERE

A magyar mérnöktársadalom idén egyik jelentős történeti személyiségére emlékezik: 80 éve halt meg Zielinski Szilárd, a vasbetonépítés hazai úttörője, az első magyar műszaki doktor. És az idén ünnepli alapításának 100. évfordulóját a Magyar Mérnöki Kamara is, melynek első elnöke Zielinski volt.

A lengyel származású apa feltehetően politikai emigrációval került Magyarországra, Constantin névre keresztelt fia Mátészalkán született, 1860. május 1-jén. Ezt követően az apát mint pénzügyi tisztviselőt Gyöngyösre helyezték, itt kezdte az ifjú a gimnáziumi tanulmányait. Később Budára kerültek, itt érettségizett 1878-ban. Tanulmányi eredményei a nagy reményű ifjagnál többnyire már korán mutatkozó tehetségre ezúttal alig utaltak, Zielinski Szilárd gyenge tanuló volt. Szorgalma csak a műegyetemi előadások hallatán a mérnöki tudományok iránt felébredt érdeklődéshez kapcsolódott, saját emlékezése szerint igyekezett pótolni, amit korábban „hanyagságból” mulasztott. Így 1884-ben már „kitűnő” minősítésű mérnöki oklevelet szerezhetett. A szüneti munkáknál az akkori Magyarországon, főként vasútépítésknél dolgozott: 1879-ben a Kassa–Oderbergi Vasútnál rajzoló, 1880-ban a gyulai Államépítészeti Hivatalban kisegítő mérnök, 1881-ben a Budapest–Esztergomi Vasút nyomjelző munkáit készíti, 1883-ban a Munkács–Beszkid-határszéli vasút építésénél díjtalan mérnöként segítkezik. Kítűnik ebből, hogy egy pályakezdő mérnök 120 évvel ezelőtt milyen különféle vidékeken, tája-

kon, népek között ismerkedhetett a leendő munkaterületekkel. Mert Zielinski építőmérnöki alkotásai majd valóban a Kárpátoktól az Adriáig hirdetik mérnöki tehetségét.

Zielinski Szilárd a vasbetonépítés hazai úttörői közé sorolható. Mihailich Győző professzor jogosan nevezte őt a vasbetonépítés apostolának. A vasbetonépítés az 1850-es években sarjadt, leginkább Franciaországban, ahol Joseph Monier (1823–1906) francia ezermester-kertész kísérleteivel indult az új építőszerkezet világhódító útjára, és a szabadalom révén sokáig Monier-Bau néven volt ismert. Fokozatosan, évtizedek munkájával és kísérleteivel ismerték fel a szerkezet nagy lehetőségeit. A vasbetétekkel erősített és a vasbetétek okszerű elhelyezésével húzó és hajlító igénybevételekre korábban alkalmatlan betonelemeket immár széles körben alkalmazhatták különféle építési munkákhoz. A vasbetonépítés elsősorban a hagyományos téglá- és kőszerkezetekkel nehezen vagy gazdaságtalanul megvalósítható, az iparosodás és urbanizálódás miatt éppen a 19. század végi fejlődés által megkívánt új építési feladatok teljesítésével terjedt el: silók, raktárak, tornyok mellett hidak voltak azok a kezdeti vasbeton építmények, melyekre a világ felfigyelt. Amikor Zielinski Szilárd mérnöki oklevelét megszerezte, a párizsi Francois Hennebique mérnök építőcége volt a vasbetonépítés fejlődésének legelismertebb vállalkozása. 1892-ben kapott szabadalmat a máig alkalmazott monolit vagyis egybeöntött vasbeton szerkezetek építésére. A szabadalom lényegét a szerkezetek pontos számításra alapuló méretezési elméletének kidolgozása jelentette, amit világszerte az építőmérnökök kezdtek alkalmazni. Zielinski az 1900. évi párizsi világkiállítás alkalmával ismerkedett meg az Hennebique vasbeton-építési rendszerrel, és felvette Francois Hennebique-vel a kapcsolatot. Megszerezte a rendszer magyarországi alkalmazásának jogát. A Zielinski-iroda vasbetonmunkáinak tervei így kezdetben még a párizsi irodában készültek, de Zielinski csakhamar módosításokat hajtott végre azokon, főként jobb, tetszetősebb építészeti hatás érdekében.

A Zielinski-iroda Magyarországon megvalósított legjelentősebb vasbeton szerkezetű alkotásai a kőbányai (1903), a szegedi (1904) és a margitszigeti (1912) víztornyok, a lágymányosi hengermalom, a Brassó–Fogarasz vasútvonal két völgyhídja (1907). A kőbányai víztornyot 1968-ban elbontották. A szegedi és a margitszigeti víztornyoknál Zielinski érdeme, hogy a létesítmények célszerűségén és

az új vasbeton konstrukció tökéletességén kívül – a markáns építmények városképi jelentőségét felismerve – ügyelt ezek korrekt építészeti megjelenítésére is. Szegeden Korb Flóris építész, a Margitszigeten épült toronynál pedig Ray Rezső építész közreműködését vette igénybe. Meg kell emlékezni arról is, hogy Zielinski irodájában Jemnitz Zsigmond mérnök, főnöke irányítása mellett, végezte el a statikai számítások egy részét. Mind a szegedi, mind a margitszigeti víztorony jellemzője, hogy a tartály hengertestét alátámasztó építménytörzset keretekkel tagolt tartóoszlopok szegelezzik, ezek határozzák meg mind a két víztorony tetszetős architektúráját. Ezeken kívül mintegy 23 további víztorony terve készült Zielinski irodájában. A már említett víztoronyokon kívül víztárolókkal, medencékkel, zsilipekkel, gátakkal és csatornákkal gazdagította a vízépítési műfajt.

A vasbetonépítés hőskora egybeesett az első nagy gabonátároló silók építésével, Zielinski irodájában hétnek készültek tervei. A legismertebb a lágymányosi hengermalom épületegyüttese, mely a silón kívül a lisztraktárt is magába foglalja. A három sorba épített, mintegy 1500 vagon búza befogadására alkalmas 35 henger-tömb 1911-ben épült fel.

Zielinski Szilárd tervei alapján építették fel a forgalomnak 1908-ban átadott Fogaras–Brassói helyiérdekű vasút két Sinka-völgyi hídját. Úgy hiszem, ezek képezik a jeles magyar mérnök életművének építéstörténeti tekintetben legértékesebb munkáit. A nagyobbik a Cigányvölgy felett vezetett át, 167 méteres hosszúságban, középső nagy nyílását 60 méter fesztávolságú vasbeton ívtartó képezi. Az ördög völgyi kisebbik viadukt, (mintegy kilométernyi távolságban a nagyobbiktól) közel 100 méter hosszú, középső nagy íve 36,4 m fesztávolságú, a hídon 250 méteres körívben vezet a vasúti pálya. A hidak tervei 1907-ben készültek, ekkor ilyen fesztávolságú vasbeton ívhíd vasutak részére még sehol sem építettek. A nagy áthidalás mindegyik viaduktnál enyhén szétterpesztő, egymással rácsként összekötött két vasbeton ívből áll. A hidak szerkezeti kialakítása tehát úttörő volt, értéküket nagyban növeli örökszépnek nevezhető esztétikus megjelenésük. Az 1960-as évekig a hidak mindennemű károsodás nélkül betöltötték szerepüket, ekkor a román vasutak vonalkorszerűsítésre kényszerültek, mert az egykori helyiérdekű vasutat fővonalá építették át. Az új nyomvonal a Sinka-völgyhidakat elkerüli, de a hi-

dak állnak. 1996-ban, a magyar vasutak 150 éves jubileuma alkalmából a magyar televízió részére forgatott emlékfilm készítőinek e sorok szerzője ajánlotta a hidak megörökítését is. A rendező ennek eleget téve stábjával a helyszíntre utazott. Ott épp egy román pásztor terelte át nyáját a cigányvölgyi hídon. Fél évszázad után a jeles technikatörténeti emlékeknek – elismerés azért, hogy megtartották őket – így jutott új feladat. Meg kell itt említeni, hogy Zielinski ezt az úttörő és korában éppen ezért merésznek nevezhető alkotást csak úgy tudta megvalósítani, hogy a MÁV felelős vezetőinek bizalmát élvezve az építető is vállalta az újszerű megoldás rizikóját. Nemkülönböztetve elismerés illeti a kivitelező vállalkozót, Schiffer Miksa mérnököt is. A világ közvéleménye mégis hálátlan, a svájci Rätthische Bahnak tulajdonítja az első nagy feszítávolságú vasúti hidak építését, pedig az ugyancsak neves angwieseni híd építésére „csak” 1912–1914 években került ott sor.

Noha Zielinski életművének kiválóságát az utókor elsősorban a vasbetonépítéshez kötődő alkotásaiban látja, pályafutása során, és kivált annak kezdetén ettől merően eltérő munkákkal is foglalkozott. Így vízépítéssel, csatornázással, városrendezési problémákkal, vasútépítéssel. Az urbanisztika csakúgy fiatal tudományágnak számított a 19. század végén, s a népesedő városokkal a háttérben ezeknek a műfajoknak a jelentősége egyre nőtt. A 19. század végén, a „Gesamtkunstwerk” fogalmával párhuzamosan az urbanisztika egyesítette az építési, a közlekedési, a tájrendezési, a szociológiai kérdéseket, technikai vonatkozásban szükség-szerűen hozzájuk sorolta a közművesítések műszaki problémáit. Ennek felismerése tükröződik azoknak a témáknak a sokaságában is, melyeket Zielinski 1897-ben megkezdett kétéves európai tanulmányútja során – a feltörő vasbeton-építési elméletek és gyakorlatok mellett – érdeklődéssel tanulmányozhatott.

Röviden áttekintve: Zielinski Szilárd irodája az ország egész területén részt vett a helyi érdekű vasutak tervezésében és építésében. Közülük harminc hévnek tűzte ki a nyomvonalát (tracirozás), némelyiknél részt vett az építésben és a kivitelezés műszaki ellenőrzésében is. A legjelentősebb köztük a Kisküküllővölgyi, 115 km

OLASZ KARNEVÁLOZÓK, 1975 ➤
rézkarc, 29,5×19 cm

hosszú vasút (1897) és a Temesvár–Lippa–Radnai hév 64 km hosszú vonala (1897). Nemcsak vasbeton, hanem jelentős vas- illetve acélszerkezetű hidakat is tervezett a Zielinski-iroda, köztük ismert a budapesti Városliget Nádorszigeti hídja, mely az ezredévi kiállítás alkalmából létesült. Zielinski készített terveket a budapesti Ferenc József és Erzsébet hidak építéséhez is, de nem ezek valósultak meg. Végül, de nem utolsósorban jelentős a magasépítési tevékenysége is, melynek sorában főleg vasúti fűtőházak, motorkocsiszínek, autóbuszgarázsok, villamos remízek és ipari csarnokok szerepelnek. Az egykori Arad–Csanádi Vasutak néhány áruraktárát (Battonya) a MÁV műemlékként őrzi. A Zielinski-iroda részt vett néhány jelentős budapesti középület tartószerkezetének tervezésében, így a Zeneakadémia és a Petőfi Sándor utcai főposta esetében is.

Zielinski Szilárd lett a Magyarországon avatott első műszaki doktor. A király 1901-ben ruházta fel a budapesti Műegyetemet a doktoráltatás jogával, ezt követően készült el a doktorálás szabályzata. Még annak az évnek novemberében Zielinski benyújtotta *Budapest forgalmi viszonyainak rendezése* témában értekezését, és tanártársai előtt kitüntetéssel megvédte azt. Ennek jelentőségét az utókornak abban kell látnia, hogy ezzel a példával a Műegyetem megnyitotta az ambiciózus és tehetséges magyar mérnökök előtt a rangot adó műszaki doktori cím megszerzésének lehetőségét.

A jubileum alkalmából jelent meg Hajós György építészmérnök könyve *Zielinski Szilárd – a Magyar Mérnöki Kamara első elnökének élete és művei* címmel. A munka a szerző több éves eredményes kutatásainak köszönhetőn minden részletre kiterjedő pontossággal állítja elénk az egyik legnagyobb magyar mérnök egyéniségét. A szerző mégsem vész el a részletekben, már a kötet átlapozásánál is szembetűnik, melyek voltak Zielinski életének legfontosabb állomásai, munkásságának legfigyelemreméltóbb alkotásai. Ez az írás is, mely Zielinski gazdag életpályájának legfontosabb vonásait kívánta bemutatni, elsősorban Hajós György könyvére támaszkodik.

(*Hajós György: Zielinski Szilárd. Logod Bt. kiadása a Magyar Mérnöki Kamara támogatásával, Bp., 2004.*)

DRÁGÁN BEVÁSÁROLT BUKÁSOK

A jól csengő név nem garancia. Nemrégiben két olyan csalódásban volt része a gyanútlan nézőnek, amit nehezen emészt-het meg.

Nagy várakozással néztünk elébe Jiri Menzel új színházbeli rendezésének, hisz az ember az Oscar-díjas cseh filmrendező megszokott, finom iróniájára, az emberi esendőség megváltására, szárnyaló költőiségére számított, s ehelyett elkoptatott színpadi klisékkel szembesült az előadáson. Nem érteni, miért épp ezt a jelenkori angol bohózatot hozta Budapestre. A szándékaként megjelölt könnyed szórakoztatásra találni bőszéggel jobb művet a világ-irodalom remekei között. A brit komédiaszerző, Michael Frayn darabja – melynek három helyett pusztán két felvonását játszották el az Új Színházban – nem egyéb, mint agyonhasznált gegek halmaza. Hasraesések, lépcsőről legurulások, egymásba ütközések, ajtótévesztések, nadrágletolások, kerge futkosások teszik ki az előadás zömét, nem kímélve pénzt, paripát, posztót és mérhetetlen színészi energiát.

A Még egyszer hátulról első felvonása végeérhetetlennek és unalmasnak tetszett, holott bővelkedett mulatságosnak szánt fordulatokban. Ám az írói és/vagy rendezői szándék még nem elegendő a sikerhez. A második már pergőbbnek bizonyult, de a patikapon-tos rendezői kiszámítottság ellenére sem érte el a hatást, az ember értetlenül bámulta, miért e sok hűhó semmiért. Kiagyalt történet, kiagyalt szerepek a színház a színházban műfaji keretében – de hiába erőlködtek a színészek, nem vált mulatságosabbá a darab. Mármint az, hogy egy vidéki társulat munkára nemigen fogható csapata mennyire felkészületlenül áll a premier elé, mennyire csak a saját kis szeszélye, pillanatnyi kedve foglalkoztatja. A darabbeli turnéelőadáson a hátulról újra eljátszott komédia még elvadultabb állapotokat tükröz, csaknem szétesik a produkció.

A másik – ezúttal lejáratos – nagy név a Wagneré. Igen, az összművészetben fogant zenedráma zseniális megteremtőjéé, aki-nek operairodalma nélkülözhetetlen része a világ valamennyi dal-színházi repertoárjának. De jött ám a Magyar Állami Operaház megfontolatlan és meggondolatlan meghívására a huszonhat esztendő-s dinasztia-ivadék, Katharina Wagner, hogy egyetlen, a sajtó szerint botrányos rendezéssel a háta mögött (melynek során A bolygó hol-

Wagner: Loheugin K: Meitz Katalin

landi nyakát törte ki) szabad kezet kapjon, és színre vigye a *Lohengrint*. A bayreuthi „Kronprinzessin” (ahogy a német lapok aposztrofálják a dédunokát, a Festspielét évtizedeken át irányító Wolfgang lányát, s a rémült szakújságírók szerint az ünnepi játékok művészi vezetésének várományosát) – habozás nélkül „leckét adott” a Wagner-rajongóknak. Megtanította nekünk, hogy mit sem kell törődnünk az „avított” mitológiai történettel, a Grál-lovag Lohengrin ártatlan áldozatot, a megvádolt brabanti hercegnőt, Elzát mentő nemes küldetésével, s kivált a cselekmény 10. századi történelmi hátterével – legyünk már végre rugalmasabbak, fogadjuk el „modern” vízióját, már tudniillik azt, hogy a hatyúlovag története – immár 20. századi politikai kalandor képében a keletnémet kommunista diktatúra virágzásáról (majd a sors és a Lohengrinnel a színpadra berontó felkelők kegyéből), annak összeomlásáról szól, ha van egy csöppnyi fantáziánk.

A romantikusan áradó, lírai dallamokban, drámai kórusmegszólalásokban, jellegzetes „leitmotív”-ban gazdag wagneri muzsika – melyet a kórus a rendezés ellenére árnyaltan és megrázó erővel tolmácsolt, akárcsak a Jurij Szimonov vezényelte zenekar – percről percre hazudtolta meg a szerző zenéjétől merőben idegen, filmhíradók sablonosságával és felszínességével vetekedő, úgymond korszerű szemléletet. Wagner kisasszony ugyanis egyfajta álavantgárd kérkedéssel ingerelte a közönséget: tessék, lássátok hát, hogyan kell „kiszabadítani” a dédpapa múzeumban rekedt, túlhaladott varázsoperáját az avíttság vasketrecéből! Hát így: préselt falemezpadsorokból karéjba eszkábált NDK-parlamentben szólítja hadba a 10. századi nemességet, alias a bólogató kommunista parlamentereket I. Henrik király képében a pártfőtitkár, akinek üres gesztusokkal kísért szónoklata hosszasan látható a hátérre vetítve – hadd tanulja meg az egykori „legvidámabb barakk” (történelmi tudat dolgában) elmaradott közönsége, milyen is volt a keleti blokkbéli diktatúrák igazi arca, amit ő gyerekként a Bayreuthi Ünnepi Játékok fészkeből oly éles szemmel lesett-követett.

Elzát sem szabad többé gyámoltalan, gyilkossággal vádolt, megmentésre váró hercegnőnek tekintenünk: napnál is világosabb, hogy a kommunista hatalom (lásd a hercegségre törő Telramund grófot, mint képviselőt, a pártfőtitkár bizalmasát) meghurcolt áldozata, pribékek rángatják, vonszolják be a parlamenti ülésterembe,

ahol mintegy vérbíróság előtt vádolják meg. Emlékeztetőül, nekünk, szegény tudatlanoknak, a koholt perekre. Sümegi Eszter méltatlanná alázott szerepében is állja a sarat: fájdalommal telített, sóvár lírával ad hangot Elza álmának, (a kommunisták előtt meg gondolatlanul) Istenhez fohászkodva, és remélt megmentőjét szölongatva. A Grál-lovag meg is érkezik. Persze, nem hattyú vontatta csónakon, hanem hattyúemblémás diplomatafényképekkel a hóna alatt – egyenest a pártállam parlamentjébe. Ám nem egyedül – beront vele az istenadta nép, amelyet megcsapott a magyar–osztrák–német határon Trabantokkal átkelő NDK-sok forradalmi lendülete. Látni is a kivetítőn a korabeli filmhíradók dokumentumkockáit. Minő ötletesség, minő fantázia! Az országgyűlést megzavaró tömeg ilyesfajta transzparenszekkel lábatlankodik a képviselők között: „Le az egypártrendszerrel!”. Nagy a művi káosz, zsvajgás a teremben, csak akkor csitul le egy csapásra, amikor Lohengrin és Elza híres szerelmi duettjébe kezd. A szárnyaló, bensőséges lírai vallomásra egyből leáll a forradalom: mert hát ilyen megértőek a történelem mindenkori felkelői. Kiss B. Attilának így is sikerült megmentenie a tévútra terelt hattyúlovag szerepének sokrétű (zenei) szépségét. Hangja teljes fényben tündökölt Elzával való meghitt duettjeiben éppúgy, mint amikor, nem tudni mely okból, a parlamenti pulpituson „szónokolt”.

Ortrud, Elza ártó szelleme, a világsztár Marton Éva lenyűgözően drámai megszólaltatásában – a kommunista képviselőnő rosszul szabott, szürke kosztümjében feszít. A vetélytársának tekintett hercegnővel való vérre menő duettjei is magától értetődően a parlamenti sorokban zajlanak.

Telramund és Lohengrin kulcsfontosságú kardos párviadalát nyilván triviálisnak ítélte az ötletektől hemzsegó rendező: modern időkben parlamenti választásokon dől el a csata sorsa. Úgy is lőn. Miközben ömlik az Isten nevében fohászkodó hősök wagneri szövege az énekesek ajkán és magyarul a színpad fölötti sávban – kartondobozokba dobálják szavazócéduláikat a népi küldöttek. A háttérre vetítve ott látni az egyértelmű eredményt: a két (véltől) a Telramund, illetve Lohengrin vezette) párt kék és piros hasábjai közt a különbséget a hattyúlovag javára. Győzött a demokrácia és a szavazatszámoló és vetítőtechnika az Operaházban. Nesze neked ősgermán mitológia, wagneri szellem, 19. századi zene. Fő, hogy ízelítőt kaptunk a 20. század számunkra oly ismer-

retlen történelmi szakaszának aktuálpolitikai földolgozásából – ami forradalmasította az operajátszás esztétikáját.

E sorok írójának megadatott, hogy sok-sok külhoni operaélményről számolhasson be az elmúlt másfél évtized során. A mű szelleméből kiinduló, jelentéstartományát szépséges szimbólumrendszerrel gazdagító, *csakugyan* modern színpadi víziók szemtanújaként tanulta meg, hogyan lehet elválasztani a búzát az ocsútól. Ám amikor az „újszerűség” álarcája mögött a mindenáron-nagyot-mondás, a rosszul lepezett akarnokság, a mű szellemétől totálisan idegen, pusztá spekuláció útján kiötlött, nagyképpűen „koncepciónak” titulált, amúgy szégyenletesen didaktikus-sematikus, s kivált zavaros elképzelést erőltetnek egy rég holt szerző remekművére – no és a fizető közönségre –, nem talál rá mentséget. De arra sem, hogy az Operaház vezetősége, a kemény költségvetési megvonások évadján, a korábbi, hasonló felszínességgel-mesterkéeltséggel bírált würtzburgi Wagner-előadás bukásának esztétikailag alaposan indokolt sajtóját, s mindenemű információt félresöpörve lehetőséget adott egy előreláthatóan silány előadás létrejöttének. Magyarán, merényletnek.

K:

METZ KATALIN

X 389.1 Duna

clm

EURÓPA KÉPEKBEN

Hatalmas népünnepéllyel, egy minden eddiginél nagyszabásúbb majálissal köszöntött ránk a május elseje, az európai uniós csatlakozás napja. Fellobogózott hidak, lezárt utak, Hányat alszunk még? hirdetések. A csatlakozás hétvégéjén az embernek már az volt az érzése, nem más az egész, mint egy hatalmas PR-kampány, már megint a reklámszakma arat, „fecseg a felszín, hallgat a mély”. A szünet nélkül durrogó petárdák és frázisok miatt csak késő este kapcsoltam be a Duna Televíziót, mert az azért érdekelt, hogy vajon az európai filmvilág színe-java által készített Európa képek című filmet is az Örömóda hangjaira komponálták-e. Még a magyar filmesek hasonló tárgyú szeccsfilmjének fiaskója sem tudta letörni kíváncsiságomat, mit is gondolnak az európai filmek az egyesült Európáról. De miért érdekelt jobban a filmesek véleménye, mint a politikusoké? Talán azért a kitüntetett sze-

K: Totó Klára

repért, amit az európai filmművészet az én korosztályomnak, a múlt század dereka körül születetteknek jelentett. Nos tudjuk, hogy azóta az európai filmet is fenyegeti a veszély, hogy amolyan europuding – Andrzej Wajda kifejezése – lesz belőle. De a házi feladat itt éppen az volt, hogy a 25 ország 25 rendezője – köztük olyanok, mint Peter Greenaway, Tony Gotlif, Martin Sulek, Jan Troell, Aki Kaurismaki, Tarr Béla készítse el saját látomását öt-öt percben az egyesült Európáról. Ezen kívül semmilyen tartalmi, műfaji vagy módszertani megkötés nem volt az európai kulturális televíziók – ZDF, ARTE és mások – által menedzselt filmekben.

A várakozásnak megfelelően tematikailag, műfajilag és módszertanilag rendkívül változatos munkák születtek a cseppet sem könnyű megrendelésre. Megdöbbenő számadatai ellenére is nagy csalódás volt az olasz környezetvédelmi témájú film az *Anna Margherában él*, semmi nem indokolta a fikciós feldolgozást. Igényesebben ugyan, de a közhely szintjén tiltakozik a svéd munka az EU-ban az állattartás terén tapasztalható túlságosan szigorú szabályozások miatt (*Sárga cédula*). A filmpublicisztika szintjén maradt a görög film az (*Itt mindenkinek van helye*) is, amely az etnikai és kulturális sokszínűséget, valamint előítélet-mentességet és nyitottabb bevándorlási politikát vár el az EU-tól. Rózsaszínű optimizmussal talán egyedül a spanyolokat vádolhatjuk, akik Costa del Soléban – a spanyol Riviéra központjában – forgattak vegyes már-már reklámklipet vegy etnikumú kisiskolásokról...

A film egésze azonban korántsem festi az EU-t valamiféle eldorádónak. Az epizódok alaphangja inkább valamiféle szorongással teljes várakozás, amely többnyire komoran elégikus, ritkábban ironikus hangon szólal meg. Természetesen a most felvételre kerülő országok filmjei inkább a várakozást, a bizonytalanságot tükrözik, mint például a lettországi *Jó lesz nekünk*, a szlovén *Európa* vagy a szlovák *A csoda*. Több film bírálja ironikusan az eurokraták bürokratizmusát, legszellemebben talán az észt *Euroflot*, legnyersebben a luxemburgi *Nyelvlecke*. Pár percben is komplett tragikomédia a holland Theo Van Gogh filmje a médiában tapasztalható színvonaltalanságról.

Egyszerre különös és biztató, hogy szám szerint a legtöbb film – görög, francia, osztrák, ír, portugál – az illegális migráció témáját érinti, és nagyon keményen bírálja az EU-országok bevándorlási

politikáját, egyértelműen a hontalanokkal, a megnyomorítottakkal, a „láthatatlan ország” lakóival vállalva közösséget. Kíméletlen alulnézetből közelít a kérdéshez Tarr Béla sok vitát kiváltó *Prologusa*, amely egyetlen hosszú snittben egykedvűen várakozó tömeget mutat, akik száználmas élelmiszersegélyért állnak sorba. S akik magyaros szkepszissel, vagy éppen azzal vádolják a rendezőt, hogy túl sötét képet fest országunkról, megnyugodhatnak, a „sorban állás világmetafora” – mint Hirsch Tibor is írja –, s bizony letagadhatatlan tény a kétmilliárd éhező. Peter Greenaway látomása sem optimistább: itt testükre a nemzeti lobogót festett alakok zuhanyoznak boldog egyetértésben, amíg el nem zárják a vizet. E két utóbbi mellett vizuálisan és tartalmilag is rendkívül igényes a lengyel *Keresztúton*, a francia *Éjszaka Párizsba* és talán a legszebb – legtávolabban minden direktségtől, aktualizálástól a litván filmetűd, Sharlines Bartas filmje *A gyerekeknek nincs vesztenivalójuk*.

S mielőtt azt mondanánk, túlságosan sötét ez a kép, a művészek csak fanyalognak, bírálják ünneprontón, gondoljunk arra, hogy ez a dolguk. „Az értelmiségi szerep abban áll, hogy felkutatjuk a kétséget, és megmutassuk. Az értelmiségi legfontosabb kötelessége, hogy kritizálja saját útítársait” – írja Umberto Eco. S ha nem is végződött happy enddel az *Európa-képek*, engem megnyugtatott, hogy az európai filmesek tudják a dolgukat. S egyelőre a Duna Televízió is, mert a tervek szerint még hétszer vetíti majd a filmet.

K: TÓTH KLÁRA

aki.
KÉT FÉLIDŐ KÖZT A PADLÓN X 328.1

ny: publicisztika
Egy kormányzati ciklus félidejében mi másról szólhatna egy belpolitikai szemle, mint a hivatalban lévő kormány működésének mérlegéről? Ezúttal azonban a szónoki kérdést nem szabad föltenni, mert nem csak egy válasz adható rá. Most nem az a legfőbb kérdés, hogy a maga esetlegességeivel elfoglalt kormány működési idejének mely fázisához érkezett. 2004 májusa tankönyvi dátum lesz sokáig. Szólhatnánk arról, hogy miért történelmi jelentőségű a pillanat, amikor Magyarország hivatalosan és formálisan

K: Garpar Fajos G.

is az Európai Unió tagja lett, még ha ez nem is jelent életünkben azonnali, mélyreható változásokat. Latolgathatnánk éppenséggel a közelgő uniós választás esélyeit is. Az első téma túlságosan nagy, sok bizonytalansági tényezővel, ráadásul lapunkban már korábban és ebben a számban is esett és esik szó. És különben is: minél fontosabb dologba kezdünk, minél nagyobb hatású az az egész életünkre, annál tudatlanabbak vagyunk lépésünk végső kimenetelét illetően. Az igazán nagy vállalkozásokba vakon ug-runk. Mert ugyan ki tudja azt előre, hogy mit tartogat választott pályája, mit jelent majd a házassága, milyen sorsa lesz születendő gyerekének? Így vagyunk most az EU-ba lépéssel: eddigi ismereteinket tekintve reményteljes döntésnek látszik, de megtörténte után minden korábbi ismeretünket felülírja, s fogalmunk sem lehet arról, hogy a jövőben mit gondolunk majd mostani elképzeléseinkről...

„Félidős” összefüggésekben viszont leszögezhetjük: maga a csatlakozás a mai kormánypártok számára sajátos komplexust jelentett. Az MSZP két éve abból indult ki, hogy számára élet-halál kérdése, hogy ki vezeti be Magyarországot az EU-ba. Többször elhangzott, hogy amennyiben ez az Orbán Viktor vezette koalíció kormányzása alatt történne, úgy a baloldal tartósan elveszíti a kormányra jutás lehetőségét, hiszen ez a fordulat olyan sok jót hoz majd, ami az akkori kormányt tartósan a hatalomba betonozza. Ez az elképzelés jól mutatja az MSZP-s „euomessianizmus” természetét, hiszen az bizonyos belőle, hogy az MSZP-ben meg voltak győződve arról, hogy az uniós tagsággal Magyarország minden problémája megoldódik, s minden azonnal virágzásnak indul. Ami nem lenne rossz, de nem valószínű, hogy így lesz.

Ezt a vélelmezett lehetőséget a baloldal nem akarta másnak átengedni, mert korábban erre az egy lapra tett fel mindent. Az MSZP-nek évtizede nincs forgatókönyve arra, hogy politikájának milyen tartalmat adjon, a stratégiát formális elemek pótolják. Kül- és biztonságpolitika? NATO-tagság! Gazdaság- és társadalompolitika? EU-tagság! Vagyis tényleges megoldások keresése helyett a problémák kezelésének áthárítása jellemezte ezt a gondolkodásmódot. A pártelnök üzenet nélküli, a kérdést megismétlő majd azt választ nélkül hagyó, tautológiákra építő, homlokráncoló kommunikációs technikájában ezért nem a politikusi semmitmondás példázatát kell látnunk, hanem magát az MSZP-programot.

Így aztán az e hasábokon régebben leírtakhoz képest valójában nem sokat lehet hozzátenni, s még kevésbé valami jót. A kormány természetesen igen sikeresnek tekinti működését, mert sokat megvalósított abból, amit ígért. Igaz, legtöbbször jobban jártak volna, ha kampányígéreteinek megvalósításától a kormány eltekint, de ennek már nem nagy a jelentősége.

Hitelessé és legitimmé egy politika nem attól válik, hogy az ígértek teljesítésének jelszavával a valóságot a szavakhoz próbálják igazítani, hanem attól, hogy teljesíthető ígéreteket fogalmaznak meg. Az elmúlt két évben sajnos az első modell működését láthattuk, s ennek megfelelően azt is, hogy a valóság ellenáll. Így pedig a kormányzásban kiemelten fontos szerepet kap a kommunikáció, pontosabban a propaganda, amely szavakkal próbál kezelni strukturális problémákat. (A jelenséget a sportkedvelő közönség „verbális foci” néven ismeri, amelyben a gyöngye produkciót a nagyformátumú szöveges interpretációval fedik el. Hiába, no: a posztmodern esztétika mindenütt uralomra tör, nem az alkotás igazán a fontos, hanem az azt értelmező hermeneuta...) Így nem meglepő, hogy a harsány sikerpropaganda tobzódásával párhuzamosan a közelmúltban a nyilvánosság elé konspirált Köztársaság téri kampánytréning vezetője azzal vélte a leghatékonyabban motiválni a pártaktivistáit, hogy közölte velük – tisztesség ne essék szólván –, „nagy szarban vagyunk”. Még olyasmit is hozzátett, miszerint az ellenfél minden paraméterben jobb – de azért a választást meg kell nyerni.

Nos, alapjában ez a fő probléma. Az MSZP már 2002-re is azzal a nem éppen konstruktív elképzeléssel startolt, hogy legfőbb stratégiai célja az Orbán-kormány leváltása. Ezt a célt elérte, s láthatóan azóta sem képes (még a maga számára sem) valóságos célokat kitzűzni. Működését ezért nem is nagyon lehet értelmezni, hiszen abban semmilyen más racionalitás nem fedezhető fel, mint hogy a hatalom megtartásához szükséges szavazótábor próbáljon maga mögé állítani. Az elmúlt két év „politikája” nem más, mint a hatalom megszerzésére és megőrzésére tett lépések halma. Az esetlegesen fölbukkanó, politikai üzenetet sugalló elemeknek nincs valóságos jelentésük, azok kizárólag propaganda-célokat szolgálnak.

Emlékezzünk néhány epizódra: a „nemzeti közép” fogalmának fölvetése volt az első ilyen elem. Természetesen a kifejezés egyik

tagja sem kapott értelmet, együtt pedig még annyit sem jelentett, mint külön-külön, pedig e frázisnak lett volna jelentése. Ezt azonban sajnos maga a miniszterelnök ismerte a legkevésbé („Közepesen nemzeti” – mondta egy kérdésre válaszolva...)

Aztán jött a „köztársaság eszme” szakasza. Az előzőtől abban különbözött, hogy míg korábban a társadalom sejtett valamit arról, mit magyaráz a miniszterelnök, de az nem tudta, hogy miről beszél, itt a társadalom számára maradt ismeretlen a tartalom, míg a kormányfőnek volt valamilyen elképzelése arról, hogy mit akar mondani. Úgy tűnt, valami könnyed franciásat, noha a köztársaság eszméje (amelynek lényege a masszív nemzetállamiság) manapság Franciaországban mintha válságba jutott volna. Nálunk azonban semmit sem jelentett, ámbár jobb memóriájú polgárok némelyikének eszébe juthatott a hamvába holt Köztársaság Párt. Az elmúlt évtizedekben ideológiai konstrukciókkal jól eleresztett magyar társadalom számára azonban édes mindegy, hogy a köztársaság, a népköztársaság vagy az osztály nélküli társadalom építése érdekében kívánják-e mozgósítani.

Jött aztán, és még ma is hatályos az új szlogen: „modern, európai Magyarországot építünk”. Ez oly szépnek tetszik, hogy hirdetője nem tudta kihagyni még a Holocaust Emlékközpont avatási beszédéből sem, nemhogy az uniós csatlakozási szónoklataiból...

Az utóbbi szlogeneknek egy közös vonásuk van: a *fráziskésés*. A köztársaság gondolata Európa föderális átalakulása idején, a modern Magyarország építése a posztmodern korban jutott a baloldali stratégiák eszébe.

A tartalmi kiüresedést a negatív kampányra, a politikai destrukcióra való üzemszerű áttérés van hivatva elfedni. A korábbi évek hírlapi propagandáját a Medgyessy-kormány működésének integráns részévé tette. Mára nyilvánvaló, hogy a közpénzügyi államtitkárság egyetlen feladata az előző kormány tevékenységének kriminalizálása volt. A feljelentésügyi államtitkár ámokfutása rendre a jog korlátjába ütközött, s az is sejthető: nem az igazság kiderítése, az esetleges bűnösök elítéltetése volt a feladata, hanem a korábbi sajtótámadásoknak a kormányzati tekintéllyel való felújítása, s egyáltalán nem számított az, hogy a vagdalkozásnak ténylegesen lesz-e következménye. Ugyanakkor az állítólag a közpénzek elköltésének tisztaságát felügyelő hivatal a mai pénzköltés anomáliáival kapcsolatosan nem kezdeményezett vizsgálatokat, miközben az új

demokrácia legnagyobb pénzügyi botrányában milliárdos nagyságrendben mozogtak közpénzek, és sokmillió, esetenként milliárdos ügyletekkel kapcsolatosan folytak olyan vizsgálatok, amelyekben fölbukkant a mai kormányzati tényezők felelőssége. Kezdetekben – ma már mondhatjuk: szegény – Kiss Elemér olyan ügy nyomán repült, amelyből azóta már jó néhányat láttunk (saját, korábbi cégnek juttatott sokmillió megbízás). A kormányfő erre nem átalotta deklarálni: a jogi és az erkölcsi normák megsértése esetén mindig a szigorúbb szabály szellemében kell eljárni, s hogy kormányának nem lehet tagja az, akire a gyanú árnyéka vetül. Tudtuk persze előtte is, hogy ezek a szavak mennyit érnek, hiszen ha a legcsekélyebb mértékben is komolyan gondolta volna, amit mond, aligha vállalhatta volna el a miniszterelnöki megbízatást (a négyes metró ügyében való jogsértés, a Gresham és más ügyek, s mindehhez a D 209-es ügy több volt, mint árnyék!).

Nos, azóta is rendre értesülhetünk kétes személyi háttérű pénzkihelyezésekről, amelyekkel kapcsolatosan nincsenek vizsgálatok, s ezek háttérében ugyancsak rendre fölrémlik a miniszterelnök személyes kapcsolatrendszere. A közpénzek államtitkára eközben évekkal ezelőtt lezárult ügyekben vizsgálódik, s a valóságban egyáltalán nem foglalkozik azzal, amire hivatalát létrehozták, ami azt jelenti, hogy amennyiben valóban meg akarna felelni állítólagos céljának, a saját kifizetéseinek okszerűségét kéne kivizsgálnia... Nem esik szó arról, hogy a különböző kormányzati rendezvényekre milyen pénzek folynak, hogy milyen példátlan ráfordítás előzte meg az ugyancsak példátlanul alacsony részvétellel megrendezett uniós csatlakozási népszavazást, mennyibe kerültek a csatlakozási ünnepségek, nem tudjuk, hogy a Kormányzati Kommunikációs Központnak nevezett, az egykor agyontámadott Országimázs Központ feladataira szakosodott hivatal szolgál-e állampolgári érdekeket is, vagy – elődjénél nagyobb összegekből! – kizárólag a kormány(pártok) propagandájának eszköze-e? A cél világos: az ellenfél morális hiteltelenítése. Megkönnyíti ennek elérését, hogy a konzervatív szavazók sokkal érzékenyebbek erre, tehát könnyebb kiábrándítani őket, miközben a baloldal ellenségképe is folyamatosan megkapja a tábor egybetartásához szükséges erősítést.

A kormányzati szómágia azonban nem segíthet azon, hogy Magyarország ebben a két évben rohamosan esett vissza a különféle versenyképességi rangsorokban, romlott a korrupciós megítélése,

jelentősen növekedett államadóssága, s általában véve gazdasági klímája, elvesztette tőkevonzó képességének jelentős részét, s a korábbinál kockázatosabb helyé vált – éppen olyankor, amikor az EU-tagság révén ezeknek a mutatóknak minden különösebb törekvéstől függetlenül, szinte önmaguktól kellett volna javulniuk. Ez a hanyatlás nem magyarázható a világgazdaság folyamataival, az általános bizonytalansággal. Itt nem bizonyos mutatóknak a nemzetközi trendekkel párhuzamos vagy azokkal összefüggő romlása figyelhető meg (pl. a GDP-növekedés visszaesésben), hanem a versenytársak mögé csúszás látható.

Erre nem magyarázat az átalakulás fáziseltolódásaira való hivatkozás. Ha ugyanis ezt a sok szempontból racionálisnak tűnő érvrendszert elfogadjuk, akkor azt is tudomásul vesszük, hogy a kormányoknak általában véve nincs módjuk arra, hogy befolyásolják országuk sorsának alakulását, s fölmentjük őket annak felelőssége alól, hogy igenis kötelességük olyan új megoldások keresése, amelyek lehetővé teszik a különböző átalakulási-fejlődési fázisok tudatos alakítását, szerves folyamatok kialakítását. Azok a szólamok, amelyek szerint itt valamiféle természetes kiegyenlítődési folyamatról van szó, azt jelzik, hogy a kormány nem akar, mert nem tud kormányozni.

Vagyis a baj nagyobb, mint az, hogy a páratlan kormányzati infantilizmussal végrehajtott száznapos program euforikus pénzszórása szétzilálta a költségvetést. Azt éppenséggel a Medgyessy–Draskovics csomag (a *másnapos* program) akár még stabilizálhatná is: de megoldást nem jelent sem a gazdaság strukturális gondjaira, sem a 2002-ben fölszított igények kielégítetlensége miatti feszültségre. Lassanként fél éve nyilvánvaló, hogy az akkori kedvezményezetek jövedelmének karbantartása elmaradt, s pozíciójuk lassanként a kiinduló helyzethez süllyed. Eközben az érintettek olyan reformtervek fenyegetettjeivé váltak, ami jövőjüket egyre inkább tervezhetetlenné teszi.

A mai helyzet ugyanis azt mutatja, hogy a hangulatjavítás célzatával elhangzó tervek aligha valósulnak meg, a külső befektetőkre építő, de passzív gazdaságpolitika nem képes kezelni a gazdaság bajait, s ezen keresztül a társadalmi elvárásoknak is képtelen megfelelni. A közmunkák révén statisztikailag csökkentett munkanélküliség problémája, a forintárfolyam ingadozásai, a megnövelt feladatkörű, alulfinanszírozott önkormányzatok problémái, a köz-

szolgáltatások (posta, közlekedés, egészségügy, közoktatás) néhol katasztrofális színvonalasése azt mutatja, hogy a kormány képtelen megbirkózni a kormányzás feladataival. Ezt az is mutatja, hogy igen nagy számú külső szakértőt alkalmaz, és sok feladatot bíz közhasznú társaságokra, miközben (óh, közpénzek, óh, olcsó kormányzat, óh, a bürokrácia csökkentése...) apparátusát is látványosan bővítette. Másokkal ellentétben, de alapállításuk igazát elismerve úgy vélem, hogy ebben nemcsak a direkt és a mentális korrupció, vagy ahogyan finomabban nevezik, a klientúraépítési hajlam fejeződik ki, hanem annak indirekt beismerése, hogy maguk szakmailag alkalmatlanok arra, hogy feladataikat teljesítsék.

A kevés reményt kínáló valósággal szemben a kormány néhány statisztikai adata és saját, derús jövőképre hivatkozik. Ez a modell is ismerős: emlékezzünk ütemes tapsok közepette bejelentett ötéves tervekre. Nem holmi restaurációs kísérletről van itt szó, a valaha visszarendeződésnek nevezett politikai veszélynek egyszerűen nincs tere. A visszarendeződést azonban az is elképzelhetlenné teszi, hogy a mai baloldali vezetők gondolkodásában (szótáruk némi átalakításán túl) semmiféle átrendeződés nyomait nem fedezhetjük föl. Mi több: gondosan ügyelnek arra, hogy olyan, tőlük csak életkorukban különböző ifjak kerüljenek pozícióba, akiknek ifjúi ereje arroganciájuk leplezetlenségében mutatkozik meg.

Ez a magatartás nem modor, nem stílus, hanem stratégia. Az MSZP attól kezdve, hogy elemzői úgy ítélték meg, hogy időben a felejtéshez elegendő távolságba került az állampárti múlttól, tudatos félelemkeltéssel szakították ketté a közvéleményt, s a következetes rendszerváltás erőt félelemkeltéssel vádolták, illetve démonizálták. Előbb Antall József és az MDF volt a fődémon, baloldali média-pitbullok szerint a szociálisan érzéketlen úri pökendiség, a kereszténykurzus, a horthysta restauráció elkötelezettje. Most diktatórikus hajlamú, köpönyegforgató akarnok címkéjével ellátott Orbán Viktor és az úgymond korrumpálódott, szervilis, fasisztoid Fidesz lettek a médiafüggetlenség és a sajtószabadság jelszavaival díszített, gondolatrendőrségként működő pártpropagandisták célpontjává. A másfél évtized alatt kialakult két politikai oldal közötti átjárás lehetetlen, s a feszültség fokozása láthatóan része a kormányzati választási stratégiának. Esetleg érthető, mindenesetre mentegethető, hogy kampányidőszakban, a politi-

kai küzdelem kiéleződésének idején a retorika a „békeidőben” szokásosnál harsányabb, s a táborok közti feszültség növekszik. Az azonban a nyugati demokráciában több mint szokatlan, hogy egy kormány politikájának része a feszültség tudatos növelése.

Ennek egyik eszköze a provokáció. Karácsonykor a „minden keresztényt kiirtanék” szlogen szította az indulatokat, a Húsvétot Kósáné Kovács Magda nyilatkozatával – „a Vatikán le akarja nyúlni Európát” – ünnepelhettük. A botrányt követően a politikus asszony elmondta, hogy ő a neki tulajdonított mondatokat valóban így mondta – de nem gondolta, hogy szavai nyilvánosságot kapnak, hiszen a belső körökben másként szokás fogalmazni, mint a közönségnek. Ezúttal a bomba nem robbant nagyot, nem lehetett az esetleg túlreagált önvédelmet agresszióként eladni. Így csak a kettős nyelvhasználat minősített eseteinek száma dagadott egy újabb tétellel. De a kettős kommunikáció elvét az MSZP importált kampánytanácsadója ugyancsak meghirdette. Azt bárki tudhatja, hogy a politika része az elhallgatás művészete, az azonban nemcsak a köznapi erkölcsbe ütközik, ha egy párt tartósan mást kommunikál, mint amit valójában gondol.

A kettős beszéddel való játék leleplezéséhez azonban nem lett volna szükség arra, hogy egy internetes lap újságírója jelen legyen a belső kör számára adott tájékoztatón. Maga a békevágyát és konszenzusteremtő szándékát („betemetjük az árkokat”) oly kedvtelve hirdető miniszterelnök adott ismételt példát arra, miként megy ez. A miniszterelnök, alig néhány nappal a pártok által közös nyilatkozatban üdvözölt uniós csatlakozás alkalmából kijelentette: ő csak az ország felét vinné magával – ahogy mondani szokták – Európába. Ez a mentalitás rejlik tehát a megbékélést hirdető szirénhangok mögött.

A társadalom számára az uniós csatlakozás, minden gyanakvás ellenére igazi ünnep volt: megszabadulás a pártállamiság korszakától, csatlakozás a nyugati demokráciákhoz. A hivatalos ünnepségek eszement ötletei ezt nemigen fejezték ki.

Az Erzsébet hídról a Dunába spriccelt sok ezer köbméternyi ivóvíz átmenetileg hígította a csatornákból tisztítatlanul ömlő szennyvizet, s minden egyes vízszugár megszegyenítette a híres brüsszeli pisilő kislíú teljesítményét (e tekintetben tehát rögtön vezető szerepre tettünk szert az unióban). A miniszterelnök, aki 1989-ben kimaradt a vasfüggönybontásból, most egy alkalmilag

visszaépített szögesdrótkerítés-darabon bemutatta, hogy kell ezt csinálni. Láthattuk valaha, hogy a vasfüggöny fölszámolását azok tekintették érdemüknek, akik ezt azzal is lehetővé tették, hogy megépítették, hiába, 1989-től ismerjük azt az előd- és utódpárti történelem értelmezését, miszerint a kommunisták legfőbb érdeme, hogy fölszámolták a kommunizmust. Mindez érthetővé teszi, hogy miért nem érthet egyet még a közösség egészét érintő kérdésekben sem a két nagy politikai tábor. Történik ez akkor, amikor mind nyilvánvalóbb: az előttünk álló kihívásokat csak a társadalmi kohézió növelésével, a polgári öntudat és a nemzeti összetartozás érzésének erősítésével lehet megoldani – ahogyan azt az ír vagy a finn példa is mutatta. Nos, éppen ezért keserű sokak szája a csatlakozást követően: bizonyosak abban, hogy olyasféle kismizmizés, érdekeik olyan elárulása vár rájuk, amelyet már megtapasztalhattak a valahai spontán privatizáció, a gazdaság fokozatok nélküli megnyitása, a Bokros Lajos-féle gazdaságpolitika idején, amely lépések eredményeként a jövedelmi különbségek egészségtelenül megnöttek, s a társadalom alatti létbe morális és gazdasági szempontból egyaránt elfogadhatatlanul sokan zuhantak.

Hogy a magyar társadalom, vagy – hogy a baloldal által rettegett kifejezést használjam – a nemzet mire számíthat a fentiek terén, azt néhány szimbolikus jelentésű kormányzati megnyilvánulás jelezte. Így az a stréberség is, amely a Magyar Köztársaság határát jelző tábla átragasztásával a nemzeti színeket azonnal az EU szimbólumaival cserélte fel. Éppenséggel lehetett volna ez véletlen is. A hegeli logika szerint a sorozatos véletlenek törvényszerűséget fejeznek ki. (Ezt a tételt még Marx sem állította a feje tetejéről a talpára, vagy fordítva...) A határország illetékeseinek mulasztásaként feltüntetett „véletlen”-ben kifejeződő törvényszerűséget az MSZP-majálison a kormány és a párt két emblematisz politikusa illusztrálta. Egy nagy tartályba tokaji aszút, ír whiskyt, francia konyakot, finn vodkát és a többi, jellemzőnek vélt nemzeti italféleséget öntöttek össze. A képződményről az állították: ez az uniós koktél. Mikor megkóstolta, maga Medgyessy Péter is fintorgott, ami nem csoda, mert beszámolója szerint Kubában jobbhoz szokott.

Arról már meggyőzték, hogy a koktélban nem kell feltétlenül ideológiát látni. De a jelek szerint vannak esetek, mint például ez a mostani, amikor az ideológia koktétl teremt. Milyen meggon-

dolások álltak (mert nem véletlenszerűen történt) e sajátos performance mögött? Nem kevesebb, mint hogy kiöltői és végrehajtói úgy gondolják: az Európai Unió olyan szervezet, amelyben a résztvevők feladják különállásukat, elvesztik eredeti karakterüket, és egy céljuk van, hogy minél inkább elkeveredjenek a többiekkel.

Ez az Európai Unió-kép alapvetően hamis. A mindent egybeöntünk, minden egyéni karaktert fölszámolunk, megszüntetjük az individuális különbségeket elv, mely bizonyos mértékig hasonlít Medgyessy „közöslistás” uniós választási fantazmagóriájához, nem a demokratikus elveket, hanem a falanszterek világát idézi. Egyébként valaha így készültek a szocialista idők tömegborai és a kondérszám készülő citrompótlós-cukros tábori egyen-teák, s így működött a Szovjetunióban a népek testvériesülése. Ez volt az a homogenizáció, ami olyannyira szemben állt az emberi természettel, hogy megbuktatta azokat, akik ilyesféle rendszerbe akarták kényszeríteni a társadalmakat.

Amit a PR-mosolyú politikusok a látott módon összekutyultak, az nem koktél volt.

Inkább olyasmi, mint amikor a nagy fogadások után összeöntik mindazt, ami a tányérokra maradt: lazacot és kaviárt, mandulás angolnatekerccset, libamájat, tejszínes süteményt, vörösbort, ananászt. Az így keletkezett matériát azonban nem koktélnak vagy vegyes ízelítőnek hívják, hanem mosléknak. Amit az unióban már nem szabad a disznóknak sem adni.

A végeredmény ismét az – korábban e hasábokon leírtakat fogalmazok újra –, hogy a magyar politikai kultúra zuhanását okozták (amiben, ne tagadjuk, az ellenzéknek is megvan a maga, mérsékeltebb, felelőssége). Paradox módon éppen az uniós tagság beérése idején a rendszerváltozás időszakának e szempontból legszomorúbb szakaszát éljük. Nem azért, mert maga a helyzet lenne rosszabb, mint 1989–1990 körül volt. Másfél évtized fogyatékos és önmaga fölépítésével küszködő demokráciája nem maradt nyom nélkül. De valahai gyermeki állapotából felnőve hiába lett fejlettebb, nagyobb és erősebb, e pillanatban azt látjuk, hogy sok mindent sikerült ugyan megtanulnia ennek a demokráciának. Ha úgy tetszik: tud késsel-villával enni, folyékonyan beszél – de minden báját elveszítette, s e pillanatban úgy tűnik, hogy abszolút tehetségtelen, és morálisan is elzüllött. Ifjúi bumfordiságát levet-

közve bizonytalan jövőjű, bornírt ifjú lett belőle. Csak abban reménykedhetünk, hogy jobb társaságba keveredve visszanyerhet valamit valahai énjéből.

Félidős mérleg? Nehezen készíthető. A társadalom nagyobbik része nem azt számlálja, hogy mennyi telt el ebből a ciklusból, hanem azt, hogy mennyi van még hátra belőle.

k: GÁSPÁR G. JÁNOS

341.140.1x

BENT VAGYUNK – DE MI IS VÁLTOZOTT?

ny: publikátika nk
 Az európai uniós csatlakozásunkat megelőzően a politikusok, a propagandisták és az újságírók számtalanszor elmondták, hogy történelmi esemény küszöbén állunk. Ehhez képest az integrációs tagságunkról szóló diskurzus színvonala méltatlanul alacsony volt. A május elsejei rendezvények ezen a színvonalon maradtak.

Közbeszédünket már a 2003-as csatlakozási referendum előtt és azóta is, a belépés májusi aktusáig leginkább két vonulat jellemezte. Az egyik a komolytalanságig eljutó felszínesség. Művelőinek köszönhetően a diskurzus zöme – talán szándékosan, talán nem – jelentéktelen ügyekről szólt. a mákos guba és a bécsi cukrászdanyitás problematikájának szentelve a magyar nagyközönség korlátos figyelmébe lényegtelen kérdéseket emelt be. Ezzel ki is szorította a lényegesebbeket. Például azt, hogy abban a bizonyos bécsi cukrászdában magyar állampolgár legkevesebb kettő, legfeljebb hét esztendeig nem vállalhat munkát szabadon. Néhány ország kivételével ugyanis a legtöbb eddigi EU-tag az unió négy alapszabadsága közül a szabad munkaerő-áramlás engedélyezésére többéves türelmi időt kért.

A másik vonulatba azokat a tematizálási kezdeményezéseket sorolom, amelyek az egész történelmi eseményről szinte kizárólag a magyar bérek és nyugdíjak szintjének, s ezek vonatkozásában az uniós átlag utolérésének szempontjából szóltak. A magyar társadalomnak a belépés előtti anyagi színvonala nem olyan ügy, mint a költségvetési pénzből fizetett felszínes propaganda legtöbb álproblémáé volt, mégis komolyan kifogásolható. Az Európai Unióhoz való társulásunknak ugyanis nem feltétele a már

k: Bod Péter Ákos

bent lévő tagokhoz közel álló nemzeti jövedelmi szint elérése – szerencsénkre. Volt ugyan olyan hang, mint a 15 országból álló EU kibővítését ellenző Haideré például, amely a jelölt országok felvételét valamilyen fejlettségi szint (mondjuk a mai tagok bérátalaga 75 százaléka) eléréséhez kötötte volna. A javaslat elfogadtatása (alig burkolt) módon azzal lett volna egyenértékű, hogy a bővítést évtizedekre kitolják. A magyar vagy mondjuk a litván bérek, és különösen a nyugdíjak szintje alapvetően a magyar és litván gazdaság jövedelemtermelő képességétől, az illető társadalmon belüli jövedelemelosztási viszonyoktól függ. E jövedelmi szintre, ezen viszonyokra az uniós tagság léte vagy nem léte csak másodlagosan hat. Aki tehát „odaát” a bérszintünkhöz köti a belépését, vagy „ideát” a bérek felzárkózásán méri le az uniós tagság meritumát – talán szándékosan, talán nem –, félreviszi a gondolkodást.

A nagy kérdések melletti elfecsegés annyiban bizonyosan tudatos volt a kormányzati oldal részéről, hogy a magyar alkalmazkodás teendőiről vagy az uniós belső gondjairól szóló esetleges vita során az uniós tagság ellenzői muníciót kaphattak volna. Magam egyébként azt gondolom, hogy e muníciók ellövésével a unióból való kimaradás oldala nem kapott volna sokkal több szavazatot, míg társadalmunkat a mainál jobb morális és intellektuális állapotban érte volna a csatlakozás napja. A döntéshozók azonban ennyi kockázatot sem voltak hajlandók vállalni!

Pedig a mai kormánykoalíció és ideológiai-médiabeli támogatói köre is jobban járt volna, ha a ténylegesen várható átállási zökkenőkre jobban felkészül az a magyar társadalom, amely majd 2006 tavaszán csaknem kétéves EU-tagként járul az urnákhoz a parlamenti választásokon. De a kormányoldalon mégis az államszocialista időkből örökölt reflex győzedelmeskedett: a nagy ügyek arról ismerzenek meg, hogy pontosan ezeket nem szabad a nyilvánosság elé engedni.

A politikai ellenzéknek természetesen még inkább állt és áll érdekében az, hogy a magyar belépés valós ügyeire terelődjék a figyelem. Több okból is. Az előző kormányzat felkészülési munkája – a kigazda agrártárcát, vagyis egy igen fontos területet leszámítva – egészében jóra értékelhető. Ezzel szemben a Medgyessy-kormány több hasznos felkészítő programot leállított, másfelől konfliktuskerülő, ügykerülő természete következtében nem sok

valós eredményt képes felmutatni. A kormányzati munka ezért jól támadható lenne egy szakszerű vitában. Ennek ismeretében nem teljesen világos, hogy miért a magyarországi bérek, nyugdíjak színvonala és nem más vált a polgári oldal témakeresésének tárgyává. Illetve egy kézenfekvő magyarázat adódik: a közügyek és az uniós összefüggések iránt tájékozatlan közönség leginkább ezeken az ügyeken keresztül látszott megszólíthatónak. Ahogy a kádári mélybéke idején mondták: „csak az számít, ami a borítékban van”.

És valóban: e sorok szerzője lakossági fórum, kerekasztal-beszélgetés vagy interjú keretében másfél éve heti átlagban háromszor kapta meg a kérdést: „és mi lesz a béremmel (nyugdíjammal, táppénzemmél) az uniós csatlakozás után?”. Amire a becsületes válasz az, hogy a csatlakozás másnapján nem lesz változás a bérek, nyugdíjak terén, mint ahogy a buszjegy árában és a jövedelemadó mértékében sem. Amire sűrűn kibukott a ríposzt: akkor minek csatlakozunk?

Minek is? Éppen erre a kérdésre kellett volna irányulnia a felkészítésnek. Az uniós támogatásért? Az sem minden: a mostanit megelőző bővítés során az európai átlagnál tehetősebb három nemzet lépett be: Finnország, Svédország, Ausztria – ezek abban a tudatban csatlakoztak, hogy eleve nettó befizetők lesznek, vagyis az uniós fenntartásához való hozzájárulásuknál kevesebb uniós forrásra számíthatnak. Mi persze nagyon is szem előtt tartjuk azt, hogy az uniós játékszabályok értelmében nettó támogatottnak kell, kellene lennünk – ez nyilván fontos motívum és érv a belépés mellett. Megeshet egyébként, hogy az átállás zavarai, az uniós kicsinyessége és saját ügyetlenségünk következtében a 2004-es évet többlet nélkül zárjuk, ami természetesen roppant kellemetlen fejlemény lenne. De mégis érdemes kimondani: nem a közös költségvetéssel szembeni mérleg minősíti valamely tagország számára a tagság értelmét.

Akkor mi? A gyorsabb növekedés? Ebben már sok igazság van, elsősorban: a most belépő kisebb, nyitott nemzetgazdaságok számára. A magyar, vagy cseh, litván gazdaság számára komoly növekedési többlet adódhat abból, hogy a világ legnagyobb vagy második legnagyobb gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi blokkján belülre kerültünk, s ahhoz immár nem külsőként viszonyulunk. Igaz, május 1. nem jelent cezúrát e vonatkozásban sem. De azért

HARLEKIN HALÁLA, 1970-es évek
olaj, vászon, 60×75 cm

nem, mert ennek anticipációjaként évek óta tartott a vámok kölcsönös lebontása, a nemzeti szabványok „európaizálása”, a közös piacra való felkészülés. Az igazodásnak a költségeit tehát mi itt, e térségben már jórészt megfizettük. Most is marad még átállási költség, de az bizonyosan nem éri el a korábbiak mértékét. A tagságból viszont előnyök fakadnak – potenciálisan. Ha jól él ezekkel egy gazdaság, akkor gyorsabban nő, mint növekedne az EU-n kívül, jelöltként. És gyorsabban növekedhet, mint az eddigi EU-országok zöme. Vagyis: érvényesülhet az utolérés.

Itt megint kritikámat kell megfogalmaznom. Az EU-átlag utoléréséről szóló méricskélés, melyben leginkább a polgári oldal jeleskedik, a felesleges önszomorítás példája. Gimnáziumi érettségi körüli matematikai tudással kiszámolható, hogy ha a magyar gazdaság egy főre jutó fejlettsége a nyugati átlagszint felét teszi ki, és gazdaságunk évi négy százalékkal nő, míg az EU évi kettő százalékkal, akkor a kamatos kamatszámítás módszerével hány esztendő alatt éri utol az előbbi az utóbbit. Amire kijön egy szám. De

ha az unió ennél lassabban nő, netán mély válságba zuhan, mi pedig ettől függetlenül fenomenális ütemben növekednénk, akkor már nem is kellene negyven év, csak húsz. Ha viszont a mi növekedésünk nem haladja meg évtizedeken keresztül az eddigi EU-tagok átlagát, akkor unokáink idejében is fennmarad a Kárpát-medencei relatív szintkülönbség.

Játék a számokkal? Nem sokkal több. Mert ami igazából számít, az nem más, mint hogy társadalmunk a mostaninál jobban élni tud-e adottságaival, és immáron egy nagyobb nemzetközösség részeként társadalma, nemzetgazdasága tartósan fejlődik-e. Ha igen, és történetesen a fejlődés üteme a nemzetközi mérce szerint is dinamikus, akkor a fejlődés következtében, annak statisztikai folyamánként a gazdaságstatisztikusok egyszer, néhány évtized múlva regisztrálhatják, hogy unokáink egy főre jutó nemzeti jövedelme az akkori európai átlagot meghaladja. Mellesleg még a békebeli világban, ükapáink idejében sem érte el a Magyar Királyság relatív anyagi gazdagsága az akkori európai világ vezető országainak kétharmadát. Sokkal fontosabb lenne azon gondolkodni, hogy milyen titka van a finn vagy az ír felemelkedésnek. Ők eléggé szerény, periferiális helyzetből valóban az európai jövedelmi átlagszint felé emelkedtek az évtizedek során.

A magyar politikai elit ennél szerényebb feladatokkal birkózik manapság, csekély eredménnyel. Szerényebb, de nem kicsi az a feladat, amelyet minden újonnan belépő ország köteles teljesíteni. Úgy kell alakítani közpénzügyeit, hogy eleget tegyen a közös európai pénz használatát megengedő szerződés mérhető mutatóinak. Vagyis a pénzromlás ütemét és kamatok szintjét csekély mértékre kell levinni, az államháztartás éves hiánya egyetlen évben sem lépheti túl az éves nemzeti össztermék százalékában megadott mértéket (3 százalék), az állam adóssága nem lépheti túl a nemzeti össztermék 60 százalékát. Ezekről az úgynevezett maastrichti kritériumokról el szokás mondani, hogy esetlegesek, és nem a most csatlakozó, gyorsabban növekvő, de emiatt is pénzügyileg kevésbé kiegyensúlyozott mutatójú országokra lettek kitalálva. Azt is tudni, hogy ma Németország, Franciaország, Hollandia sem képes teljesíteni a mutatók egy részét, és az egész megállapodást felül kellene vizsgálni. Most mindenestre még él a megállapodás. A magyar gazdaság a négy mutatóból hármat teljesen biztosan nem képes teljesíteni, a negyediknek a határán áll.

Ezzel is az immár szokásosnak mondható ügyetlenkedés történt-történik. Az Orbán-kormány még 2002-ben úgy látta, hogy 2006-ig képes lesz hazánk az infláció és a deficit leszorítására olyan mértékben, hogy 2006-tól áttérhessünk az euróra. Ezután jött azonban a rémes választási év, amelynek következményeként az államháztartás hiánya nem csökkent, hanem meghökkentő mértékben megnőtt. Amikor 2003 nyarán a túlzott befektetői érdeklődés előbb túl erőse alakította a nemzeti valuta árfolyamát, majd a külföldi pénzvillag érdeklődése megingott, s a forint gyengülésnek indult, Medgyessy Péter megjelent a kamerák előtt, háta mögött a jegybankelnökkel és az akkori pénzügyminiszterrel, s megnyugtató szándékkal megnevezte azt az évet, amelynek kezdetén hazánk belépne a monetáris unióba. Amint erről ezeken a hasábokon legutóbb már írtam: 2008 akkor még elég távolinak látszott, ám utána gondolván hamar kiderült, hogy a 2008-as belépéshez 2006 során és közvetlen azt követően kellene előállítania a magyar gazdaságnak a belépéshez szükséges pénzügyi mutatókat. Azt pedig nehéz elgondolni, hogy az erélytelen pénzpolitikát folytató kormány éppen a ciklusának utolsó esztendejében lenne képes feszes gazdaságpolitikára.

2008 is hamar bizonytalanná vált, főleg azután, hogy az EU-nak 2003 őszén átadott kormányzati előrejelzésről néhány héten belül kiderült: messze áll a valóságtól. Az akkori pénzügyminiszter távozott, a 2004 januárjában belépőt pedig a miniszterelnök úgy instruálta, hogy márciusra mondjon valamit a teljesíthető dátumról. Márciusban a miniszter azt mondta, hogy áprilisra lesz kiforrott véleménye, áprilisban májusi dátum-megnevező dátumot nevezett meg. Május közepén végre a kormány úgy döntött, hogy 2008 már biztosan nem megy, de 2010 igen, és ha váratlanul jól alakulnak a körülmények, akkor talán 2009 is szóba jöhet, de mindez 2006 során derül ki.

Ez nem sokkal több a semminél. 2010 ugyan elég messze van, és így több időt ad ez az évszám a magyar gazdaságnak – és főként a magyar pénzügypolitikának – a feltételek teljesítésére. Így hihetőbb a dátum, mint volt a 2006-os. A hosszabb átmeneti idő azonban meghosszabbítja a veszélyek között eltöltött időt is: amíg meg nem szűnik a nemzeti valuta, mindig fennmarad a valutaválság kockázata is. Ez a kockázat csak nő azzal, ha egyéb új országok térnek rá az euróra. Azt tudni, hogy a kis balti országok (Észtország,

Lettország, Litvánia) mielőbb teljesítik az eurózónába való belépés feltételeit, mint ahogy Szlovénia, Málta, Ciprus is. Időközben akár a britek is dönthetnek úgy, hogy feladják a fontot. Ezzel két gondunk támad: csökken azon valuták száma, amelyekkel a valuta-spekulánsok játszhatnak. S különösen a szomszédaink minket megelőző áttérése ront a magyar megítélésnek, s egyenesen versenyhátrányt okoz a hazánk területén működő hazai és külföldi cégek számára. Minden magyar polgár életét érintheti az a helyzet, hogy az unió legtöbb országában és ezek között közvetlen szomszédságunkban mindenhol az európai közös pénzt használják, míg nekünk még évekig az átváltás költségeivel és a valutakurzus bizonytalanságaival kell bajlódunk.

Egyelőre ez a jövő dilemmája. Most mindennapos életünk még a szokásos menetben zajlott, noha immár az unióban vagyunk. Lassan azonban látszanak a tagságból adódó új témák. Némi kis vita kezd kialakulni a sajátos magyar adórendszer európai harmonizálásának problémáiról, nem meglepő módon. Rendszerünk valóban különös. A magyar állam a bevételeinek igen nagy részét a fogyasztást terhelő adókból szedi össze. A magyar áfakulcsok bizony skandináv mértékűek, hiszen rajtunk kívül csak ott éri el a 25 százalékot a normál adórátá, míg mondjuk Ausztriában 5 százalékponttal alacsonyabb a Mehrwertsteuer. Ez a 25 százalék eddig is sok volt, de azzal, hogy május 1-jétől megszűnik a vámhatár hazánk és Ausztria, Szlovákia, Szlovénia között, forgalmat veszíthet a magyar kereskedelem, és egyben a magyar fiskus. Értelmetlen dolog tehát túladóztatni a forgalmat, ha az ügyfél átszökkenhet a határon túl. Ugyanakkor igencsak kedvezményes nálunk a vállalati nyereségek adóztatása: 16 százalék, miközben a legtöbb európai országban 25–40 százalék közé esik a kulcs.

Nem ok nélkül méltatlankodik a német kancellár, amikor a keleti új tagok tisztességtelen adóversenyéről szól. De magyar szemmel nézve is több mint kérdéses, hogy a szocialista–szabaddemokrata kormányzat miért szállította le a már amúgy is csekély 18 százalékos vállalati nyereségadókat 16 százalékra, mikor nem volt rajtuk nagy politikai nyomás. Szintén különös, hogy hazánk azon kevésszámú ország közé tartozik, ahol a kamatjövedelmeket nulla kulccsal adóztatják. Máshol vagy megadott százalékos kulccsal (mondjuk a kapott kamatjövedelem 20 százalékaival) csökkentik a betétet illető össze-

get, vagy – ami rendszerint sokkal nagyobb adóterhelést okoz – a bankoktól kapott kamatjövedelemmel megnövelik a személyi jövedelem alapját. Van persze ok arra, hogy nagy inflációjú országban ne ugyanúgy adóztassák a kamatjövedelmet, mint ott, ahol kicsi az infláció és mérsékeltek a kamatok. Nem hiányzott a logika abból, hogy az Orbán-kormány idején a pénzügyi kormányzat azt nyilatkozta: majd ha 5 százalék alá csökken az infláció, akkor állítják vissza a Horn-kormány által eltörölt kamatjövedelem-adót.

Egészében véve figyelemreméltó, hogy nálunk az európai átlagnál nagyobb a fogyasztás adóterhe, elég nagy az szja, míg a vállalati profitok adóztatása igen kedvezményes, a kamatjövedelmek pedig adómentesek. Most is csak azért kezdődött e tételek körül némi társadalmi vita, mert az uniós társnemzetek kezdtek sérelmezni a magyar adómértékeket. És valóban, ha nálunk a profitok és kamatjövedelmek adóztatása kedvezményes, akkor megnő a csábítás, hogy mint egy kis adóparadicsomba, ide helyezzenek át cégeket, ide hozzanak át betéteket az erősebben adóztató jóléti országokból. Márpedig ehhez lesz egy-két szava a német vagy az osztrák pénzügyminiszternek.

Noha az lenne inkább a természetes, a köztelherviselésről előbb nálunk indulna el értelmes szakmai és társadalmi vita. Egyelőre ennek nincs jele: ahogy kibukott egy belső pénzügyminisztériumi feljegyzés kiszivárgása kapcsán a kamatjövedelmek megadóztatásának gondolata, a kormánypártok azonnal tagadtak. A polgári ellenzék szintén az új adó bevezetése ellen foglalt állást, hivatkozva a kisemberek megtakarítására. Ezzel az érveléssel van némi baj. A logika és a statisztika mind azt mutatja, hogy nem a kisemberekhez kerül a kamatjövedelmek zöme, hanem éppenséggel a legtehetősebbekhez. Másfelől pedig a vehemens ellenzéki szónokot nem készítették fel kellően, hiszen nem új adóról lenne szó, hanem olyanról, amelynek kivetését a névlegesen baloldali Horn-kormány függesztette fel, és a kieső bevételt a szegények adójaként ismert forgalmi adóval pótolta, és amelynek visszaállítását az Orbán-kormány idején is kezdeményezték, de a választások előtt elnapolták a döntést.

No mindegy, adórendszerünk kusza és antiszociális elemeit talán részben kiküszöböli majd az EU példája és nyomása. Kénytelen-kelletlen igazodunk, átvéve az olyan megoldásokat, amelyeket magunk is megalkothatnánk. Megalkothatnánk, ha lenne

informált társadalmi vita ezekről az ügyekről és a nekünk megfelelő megoldásokról, és lenne olyan kormány, törvényhozás, amely az igazságos és hatékony közteherviselés mellett akkor is kiáll, ha a tehetős és befolyásos rétegek a szociális demagógia érveivel védelmezik privilégiumaikat. Amíg ilyen nincs, marad az, hogy meghajlunk a nyugati minták, az uniós kényszerek előtt.

Hát erre is való nekünk az EU: hogy kihajtsa belőlünk azt, ami érdekünkben állna, de valahogy magunktól nem tesszük meg. Szememben nem ez a világok legjobbika, mert mégis jobb lenne, ha rászárnánk magunkat az önálló cselekvésre. Rezignáltan konstatalok: ma még mintha nem jött volna el ennek az évadja.

K: BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIII. Nos. 5–6., June 2004, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

May Requiem. Editor's Note, on a spring garden, by Gáspár Gróh.

GÁBOR JOBBÁGYI, Professor of Law, Pázmány Péter University, Budapest. *Euthanasia, Part I.*

A legal scholar with an intimate knowledge of medicine gives a survey of the concept and forms of euthanasia. He examines ideas of death and euthanasia in various cultures, as reflected in customs and law. He examines how, with the spread of a materialist world view and the progress made in extending and maintaining life by modern science, thinking about euthanasia and the legal approach have changed in Hungary and abroad in recent decades.

GERGELY EGEDY, Professor of Political Science, Budapest School of Public Service. *Conservatism, with Petits and Capitals – The Synthesis of Lord Cecil.* A survey of British Conservatism at the beginning of the 20th century, based on the 1912 book of Lord Cecil, examining the relationship of traditionalism and political conservatism, the differences of the latter with liberalism and socialism, with special respect to ideas about religion, politics, state and church, community and the individual.

BÉLA PETRIK, lawyer, Budapest. *The Populist Idea, Part II. (About the Roots and Beginnings of the Populist Movement).* A historical overview, from the Twenties to the end of the Thirties, of the important literary and political movement that aimed at the bringing of the peasantry into the political and cultural body of the nation.

BÁLINT TÖRÖK, journalist, Budapest. *March 19, 1944, Part II.* On the 50th anniversary of this fatal date, the Nazi occupation of Hun-

gary, the essay attempts to describe the forces of „the other Hungary”, opposed to the new government of collaborators, who saved political opponents and the more than 250 000 strong Jewish population of Budapest from deportation to Nazi concentration camps, and searched for political and military means to end Hungary’s alliance with Germany.

JÓZSEF KUGLER, historian, Békéscsaba. *Waiting for Compensation*. A study of the present situation of the claims for compensation of Hungarians in Slovakia. The group has been collectively branded as war criminals, divested of political rights and all properties by the Benes Decrees of 1945–1948. The Decrees have been never formally revoked, and 200 000 Hungarians have not been provided legal basis to ask for reparation or compensation for policies carried out in its spirit.

GÉZA M. SZEBENI, diplomat, Budapest. *The „De Gasperi Years.”* The work of Alcide de Gasperi, the Christian Democrat politician who was Prime Minister of Italy in 1945–1953, and steered his country’s democratic modernization in a battle with the strong Communist Party and Conservatives, also acting as one of the architects of what later became the European Union.

MIKLÓS MIHÁLY NAGY, military historian, Budapest. *Hungarian Soldier Explorers*. A survey of the immense heritage of travel accounts, memoirs, journals and letters by Hungarian soldiers who rambled in the world as navy officers, professional soldiers in foreign armies and as prisoners of war from the 16th to the 20th centuries.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet and essayist, Kolozsvár-Cluj (Romania) and Budapest. *Dance of Penguins Around the Kurds*. Meditation on the plight and political situation of 25 million strong Kurdish nation, divided into five countries – by a writer belonging to another minority.

GÁBOR CZAKÓ, Novelist and Essayist, Budapest. *Damned Brook*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1 % Metaphysics. A passage on creative time, from the famous essay, *The Philosophy of Bergson*, by Mihály Babits, a major figure of early 20th century Hungarian writing – an essay which Bergson himself thought of highly.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *Trapped.* The deadlock of the Hungarian and minority politicians over the draft proposal of the 1868 law on minorities, and its consequences for Hungarian politics in the dual monarchy. (István Schlett, ed., *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája –1868.* TTFK – Kortárs, Budapest, 2002).

JÁNOS PELLE. *Between the Scylla of Horthyism and the Charybdis of Bolshevism.* A review of György Litván's monograph on Oszkár Jászi, the great radical political thinker of the first half of the 20th century. (*Jászi Oszkár*, Osiris, Budapest, 2003).

ZSUZSA GÖRGÉNYI. *Politics – On a Moral Ground.* A new book introduces the figure of Roman Catholic Prelate Sándor Gíesswein (1856–1923), who as a member of parliament and as a writer founded Hungarian Christian Socialism. (*Szolnoky Erzsébet: Szociális igazságosság és keresztény szeretet.* Éghajlat Könyvkiadó, Budapest 2003.)

JUDIT SZEIFERT. *The Lonely Rider.* Passage from the new monograph on painter Ferenc Jánossy (1926–1983), written on the occasion of his retrospective that opened on May 1st in Balassagyarmat.

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Master of Reinforced Concrete.* Our architecture columnist surveys the career of the pioneer of reinforced concrete in Hungary, Szilárd Zielenszki (1860–1924).

KATALIN METZ. *Expensive Debacles.* On the première performance of Michael Frayn's comedy, *Noises of*, directed at the Új Színház (New Theatre, Budapest), by Oscar winner Czech filmmaker Jiri Menzel, and Katharina Wagner's *Lohengrin* at the Budapest Opera.

KLÁRA TÓTH. *Europe in Pictures.* A film series, commissioned by European cultural television channels, and discussing current problems of Europe, was shown on the occasion of Hungary's entry into EU by Duna Television.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Between two Halves, on the Floor.* The Medgyessy government in the balance of our domestic affairs columnist, half way through its tenure.

PÉTER ÁKOS BOD. *Yes, We Are Inside – But What Has Changed?* In his column on the economy, the former President of the Hungarian National Bank examines the changes brought by Hungary's recent entry into the EU.

The present issue of *Magyar Szemle* is illustrated with works by Ferenc Jánossy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egye-temi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tan-székvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Fe-rencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszó-tár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Fe-rencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, a BKAE Államigazgatási Kar főiskolai tanára, az ELTE BTK docense. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999), *Ausztrália története* (2000), *Konzervatívizm-us az ezredfordulón* (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GÖRGÉNYI ZSUZSA (1942, Budapest): tanár. Az ELTE BTK magyar–történelem szakán (1966), majd filozófia sza-kán (1984) szerzett diplomát. Harminchét évig középisko-

lai tanár. Tanulmányai jelentek meg a *Filozófiai Szemlében* és a *Magyartanításban*.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000), *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író*. In *memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002).

JOBBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára. F. m.: *A méhmagzat életjoga, az abortuszlegalizáció konfliktusa* (1994), *Személyi jog* (1995), *Családi jog* (1997), „Ez itt a vértanúk vére” (1998), *Az élet és az igazság védelmében* (1998), *A néma talp* (2002).

KUGLER JÓZSEF (1955, Békéscsaba): történész. 1979-ben szerzett oklevelet az ELTE BTK történelem–földrajz szakán. Jelenleg az MTA Regionális kutatások Központja Alföldi Intézetének (Békéscsaba) munkatársa. A cikkhez kapcsolódó kötete: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön* (2000).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof. emeritus cím.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

M. SZEKENI GÉZA (1945, Pestszenterzsébet): diplomata. A politikatudományok kandidátusa. A Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Bizottságának tagja.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar

Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

NAGY MIKLÓS MIHÁLY (1961, Budapest): a hadtörténeti tudományok kandidátusa, katonai szakíró. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem oktatója.

PELLE JÁNOS (1950, Budapest): író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). F. m.: *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák inflációja* (1968), *Casanova* (1987), *Az utolsó vérvádak* (1997).

PETRIK BÉLA (1965, Budapest): ügyvéd. A népi mozgalommal foglalkozó írásai az *Új Látóhatárban*, a *Hitelben*, az *Életünkben* és a *Magyar Szemlében* jelentek meg.

SZEIFERT JUDIT (1968): művészettörténész. 1998–2003 az *Új Művészet* szerkesztője. 2002 óta a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa. Kutatási területe a 20. századi és a kortárs magyar művészet. F. m.: *Az örök kívülrálló. Bene Géza festőművész (1900–1960)*(2001), *Archeográfia – Bátai Sándor kismonográfiája* (2003).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen ír számos újságba, folyóiratba, műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztés, 2001), *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmánykötet, 2002).

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiókjára. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár–Hamburger Judit–Molnár Gusztáv–Szilágyi Imre–Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervatizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a moderniségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemleiben 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Metz Katalin: *Hetedhatáron túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

Előkészületben

Balla Bálint: *Szociológia: történelem és kultúra*

Herczegh Géza: *Peres örökségünk*. Történelmi tanulmányok.

Gróh Gáspár: *Tanulmányok az elszakított nemzetrészek irodalmáról*

A sorozat kötetei kaphatóak a Magyar Szemle szerkesztőségében és a jobb könyvesboltokban.

postacím: 1038 Budapest, Templom u. 38. tel/fax: 06.1.243.4842 e-mail: czakogcs@axelero.hu

Czakó Gábor – Banga Ferenc: Még hetvenhét magyar rémmese

A nagyszerű *Hetvenhét magyar rémmese* sorozat negyedik kötete.

Magyar történelem mesés és rajzos szatírában elbeszélve. A szatíráról a közhely azt állítja, hogy görbe tükröt tart a valóság elé, attól mulatságos. Az igazság ezzel szemben az, hogy a szatíra éppenséggel sima és egyenes tükröt tart, máskülönben hogyan is derülhetne ki, hogy az ún. valóság ragyás, púpos és görbe?

Kemény kötésben, 164 oldalon, 155 művészi grafikával.

Megrendelhető a kiadónál:

Boldog Salamon Kör

1038 Budapest, Templom u. 38.

Tel.: 06.1.243.4842

Emil: czakogcs@axelero.hu

www.czakogabor.hu

Kiadói ára: **3.600 forint**,

a belföldi postaköltséget
a kiadó viseli.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

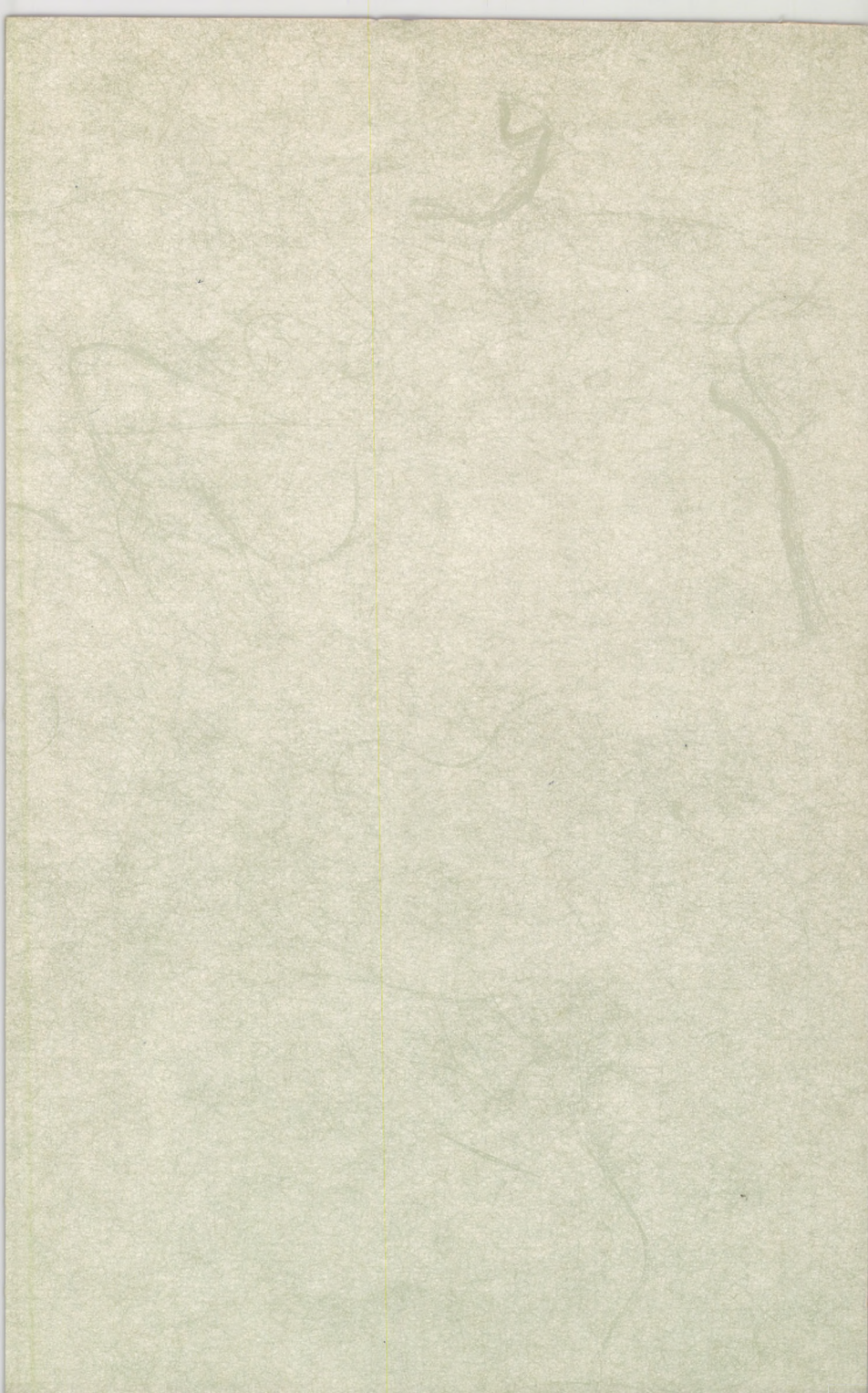
MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Őrs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

Egészében véve figyelemreméltó, hogy nálunk az európai átlagnál nagyobb a fogyasztás adóterhe, elég nagy az szja, míg a vállalati profitok adóztatása igen kedvezményes, a kamatjövedelmek pedig adómentesek. Most is csak azért kezdődött e tételek körül némi társadalmi vita, mert az uniós társnemzetek kezdtek sérelmezni a magyar adómértékeket. És valóban, ha nálunk a profitok és kamatjövedelmek adóztatása kedvezményes, akkor megő a csábítás, hogy mint egy kis adóparadicsomba, ide helyezzenek át cégeket, ide hozzanak át betéteket az erősebben adóztató jóléti országokból. Márpedig ehhez lesz egy-két szava a német vagy az osztrák pénzügyminiszternek.

BOD PÉTER ÁKOS

97896314623000